

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ОБОРОНИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ ІВАНА ЧЕРНЯХОВСЬКОГО**

**ОСНОВИ
ВОЄННОЇ БЕЗПЕКИ
УКРАЇНИ**

КИЇВ – 2021

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ОБОРОНИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ ІВАНА ЧЕРНЯХОВСЬКОГО

Кафедра стратегії національної безпеки та оборони

ОСНОВИ ВОЄННОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Видання друге, перероблене і доповнене

Затверджено
Вченою радою Національного університету оборони України
імені Івана Черняховського
як підручник для слухачів оперативного рівня

Видання університету
2021

УДК 321:351.86 (477) (075.8)

Затверджено Вченою радою Національного університету оборони України імені Івана Черняховського (рішення від 30.08.2021 № 9)

Рецензенти: *А. І. Семенченко* (заслужений діяч науки і техніки України, доктор наук з державного управління, професор, лауреат Державної премії в галузі науки і техніки);
М. М. Денєжкін (доктор військових наук, старший науковий співробітник).

Авторський колектив: канд. військ. наук, доц. *О. П. Дузь-Крятченко*; канд. військ. наук, снс *П. М. Грицай*; канд. техн. наук, доц. *В. П. Грищенко*; *В. І. Сфіменко*; канд. техн. наук *А. Г. Захаржевський*; засл. діяч науки і техніки України, д-р військ. наук, проф. *В. О. Косецов*; *А. О. Кружилько*; засл. діяч науки і техніки України, д-р військ. наук, проф. *А. А. Лобанов*; *П. А. Мінєєв*; *С. В. Митченко*; канд. військ. наук, доц. *С. М. Нечхаєв*; канд. військ. наук *Є. Є. Панкратов*; *М. І. Петренко*; лауреат Державної премії України, засл. діяч науки і техніки України, д-р військ. наук, проф. *І. С. Руснак*; канд. військ. наук, доц. *В. В. Свинаренко*; лауреат Державної премії України, засл. діяч науки і техніки України, д-р військ. наук, проф. *В. М. Телелім*; канд. військ. наук *В. В. Шевчук*; *О. І. Шепіцен*.

Основи воєнної безпеки України : підручник / [О. П. Дузь-Крятченко, П. М. Грицай, В. П. Грищенко та ін.]. – К. : НУОУ ім. Івана Черняховського, 2021. – 204 с.

Підручник розроблено з використанням сучасних вітчизняних й іноземних матеріалів наукових розробок з урахуванням змін чинного нормативно-правового поля та досвіду антитерористичної операції та операції Об'єднаних сил.

У підручнику розглянуті та оновлені такі питання: національна та воєнна безпека України; основи воєнної стратегії та перспективи її розвитку; еволюція збройної боротьби; гібридна війна та її основні характеристики; підготовка держави до оборони; стратегічне планування як функція державного управління; планування розвитку та застосування збройних сил у кризових ситуаціях воєнного характеру; основи підготовки території держави до оборони.

Оновлений зміст підручника призначений для підготовки слухачів оперативного рівня Національного університету оборони України імені Івана Черняховського. Може бути корисний для посадових осіб органів військового управління Міністерства оборони України, у тому числі Збройних Сил України, науково-педагогічних працівників, докторантів, ад'юнктів та широкого кола військових і цивільних фахівців, які працюють у галузі національної безпеки та оборони, воєнної стратегії, стратегічного планування, державного військового управління.

УДК 321:351.86 (477) (075.8)

© Автори вказані на звороті титульного аркуша, 2021
© НУОУ ім. Івана Черняховського, 2021

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АТО	– антитерористична операція
ВМС	– Військово-Морські Сили
ВТЗ	– високоточна зброя
ГШ	– Генеральний штаб
ДССТ	– Державна служба спеціального транспорту
ЄС	– Європейський Союз
ЗМІ	– засоби масової інформації
ЗМУ	– зброя масового ураження
ЗС України	– Збройні Сили України
ІВФ	– інші військові формування
ІпсД	– інформаційно-психологічні дії
ІпсО	– інформаційно-психологічна операція
ІпсП	– інформаційно-психологічна протидія
МВС	– Міністерство внутрішніх справ
ММО	– міжнародна миротворча операція
МО України	– Міністерство оборони України
МТЗ	– матеріально-технічні засоби
НБ	– національна безпека
ОБСЕ	– Організація з безпеки та співробітництва в Європі
ОВТ	– озброєння та військова техніка
ООН	– Організація Об'єднаних Націй
ООС	– операція Об'єднаних сил
ОП	– оборонне планування
ОПК	– оборонно-промисловий комплекс
ОспП	– органи спеціального призначення
ПрО	– правоохоронні органи
РЕБ	– радіоелектронна боротьба
РНБО України	– Рада національної безпеки і оборони України
СБУ	– Служба безпеки України
СЗНБ	– система забезпечення національної безпеки
ССпО	– сили спеціальних операцій
ТВД	– театр воєнних дій
ТрО	– територіальна оборона
ЦОВВ	– центральні органи виконавчої влади

ПЕРЕДМОВА

Процес оптимізації та реорганізації Збройних Сил України останнім часом набуває нових обертів. Це пов'язано з проведенням операції сил оборони і збройним захистом суверенітету та територіальної цілісності держави, появою нових та посиленням інших чинників, які впливають на цей процес, найголовнішим з яких є чіткий вибір вищим політичним керівництвом країни євроатлантичного вектора у зовнішній політиці. Це, у свою чергу, визначає колективну безпеку як основний і найефективніший засіб забезпечення національної безпеки України та потребує пошуку нової моделі розвитку Збройних Сил України, інших військових формувань України, утворених відповідно до чинного законодавства, й обґрунтування шляхів їх ефективного всебічного забезпечення.

За рішенням вищого політичного керівництва Україна повинна мати ефективні, мобільні, оснащені сучасним озброєнням і військовою технікою, належним чином навчені та всебічно забезпечені війська (сили), спроможні гарантувати оборону держави, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності та виконати комплекс завдань і заходів, зокрема:

- визначення нового обрису Збройних Сил України з урахуванням реальних та прогнозних загроз національній безпеці у військовій сфері;
- проведення оптимізації, реорганізації та всебічного забезпечення Збройних Сил України;
- створення необхідних соціальних, економічних, нормативно-правових та інших умов для досягнення визначеного обрису Збройних Сил України та підтримання їх у боєздатному стані.

Незважаючи на прагнення людства до спільного забезпечення стратегічної стабільності, запровадження обмежувальних режимів на використання стратегічної зброї і формування багатополлярної структури міждержавного співробітництва на регіональному рівні, світова політика залишається сферою, у якій для вирішення конфлікту інтересів продовжують застосовувати військову силу. У цих умовах активізуються сепаратистські рухи, розповсюджується зброя, наркотики, тероризм, збільшуються неконтрольовані потоки біженців, змінюються кордони.

Усе це є тривожними чинниками і симптомами нестабільності, що призводить до виникнення і поширення воєнних конфліктів і перенесення їх на території інших країн.

Необхідно також урахувати те, що на цей час існує найнебезпечніша неузгодженість у міжнародному праві, яка стимулює радикальну суверенізацію автономій: це право нації на самовизначення, що увійшло у суперечність з правом держави на територіальну цілісність.

За цих умов виникає необхідність пошуку для кожної країни доцільних заходів забезпечення необхідного рівня своєї воєнної безпеки і втілення їх у життя.

Аналіз воєнно-політичної обстановки, що склалася в Європі, свідчить про те, що російська загроза, яка має довгостроковий характер, інші докорінні зміни у зовнішньому та внутрішньому безпековому середовищі України зумовлюють необхідність докорінного удосконалення системи забезпечення національної, у тому числі й воєнної безпеки України.

Відповідно до нових реалій середовища безпеки у Стратегії національної безпеки України визначено актуальні загрози національній безпеці України.

Прагнення України до європейської та євроатлантичної інтеграції наштовхнулося на жорстку протидію Російської Федерації, яка окупувала частину території України, Автономну Республіку Крим і місто Севастополь, розв'язала воєнну агресію на Сході України та намагається зруйнувати єдність демократичного світу, ревізувати світовий порядок, що сформувався після закінчення Другої світової війни, підірвати основи міжнародної безпеки і міжнародного права.

Такі дії можуть призвести, і частково вже призвели, до таких значних негативних наслідків:

- виникнення соціально-політичної нестабільності, яка пов'язана із загостренням соціальних і міжетнічних суперечностей як у сусідніх державах, так і в самій Україні;
- констатація територіальних претензій окремих держав до України;
- спроби деяких держав досягти своїх зовнішньополітичних цілей застосуванням (або демонстрацією) сили – Україна може бути втягнута у воєнний конфлікт, який за масштабами застосування військ (сил) і можливими наслідками може набути рівня локальної або регіональної війни.

Для ефективного розв'язання зазначених питань фахівці оперативно-тактичного рівня органів військового управління повинні володіти основами теоретичних знань і практичних навичок з проблем забезпечення воєнної безпеки держави, формуванню яких і покликано сприяти друге видання цього підручника.

Підручник складається з чотирьох розділів.

У *першому розділі* розглянуті: основні визначення національної безпеки, мета, сфери, об'єкти та суб'єкти забезпечення національної безпеки; стратегія забезпечення національної безпеки України в умовах воєнної агресії; система забезпечення національної безпеки України, її структура, завдання функціонування в умовах конфліктних ситуацій.

У *другому розділі* викладені: основні визначення воєнної безпеки України, мета, сфери, об'єкти та суб'єкти забезпечення воєнної безпеки; стратегічні аспекти забезпечення воєнної безпеки України в умовах конфліктних ситуацій; система забезпечення воєнної безпеки України

(визначення, мета, структура та її завдання з урахуванням досвіду антитерористичної операції); основи воєнної політики держави.

У *третьому розділі*, виходячи із системних позицій, розглянуті: основи воєнної стратегії (визначення, мета, основні принципи та категорії воєнної стратегії); еволюція розвитку збройної боротьби; визначення та класифікація воєнних конфліктів сучасності; основні тенденції і закономірності розвитку збройної боротьби у воєнних конфліктах останніх десятиліть; місце і роль воєнної стратегії у воєнному мистецтві; основні завдання національної воєнної стратегії з урахуванням досвіду операції Об'єднаних сил

У *четвертому розділі* надано: основи підготовки держави до оборони (визначення, складові та завдання); сутність теорії будівництва збройних сил (визначення, зміст складових, завдання та закономірності); основи територіальної оборони України з урахуванням досвіду антитерористичної операції; основи функціонування сектору безпеки і оборони в системі забезпечення національної безпеки України; організація та здійснення оборонного планування на основі спроможностей в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України; теоретичні основи та актуальні проблеми планування застосування Сил оборони; особливості застосування Збройних Сил України у кризових ситуаціях воєнного характеру.

У цілому підручник охоплює всі основні питання національної та воєнної безпеки, основи сучасної воєнної стратегії та підготовки держави до оборони, а збройних сил – до застосування.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

У ході проведення необхідних внутрішніх реформ і перетворень у кожній країні ефективного забезпечення національної безпеки стає центральним стратегічно важливим завданням [1]. При цьому це комплексне завдання вирішується з урахуванням як внутрішніх можливостей та особливостей країни, так і змін навколишнього середовища, насамперед інтенсифікації транснаціональних процесів, що відбуваються в матеріальній і духовній сферах світового життя. Зазначена інтенсифікація породжує глобальні проблеми, що стосуються людства в цілому й кожної держави зокрема, концентрують протиріччя суспільного розвитку на початку третього тисячоліття, впливають на міжнародні стосунки та безпеку країн і народів, являють сукупність загальнолюдських утруднень, які криють у собі небезпеку для всього людства, і для свого вирішення потребують спільних зусиль усього міжнародного співтовариства. Нині до найвагоміших загальнолюдських утруднень належать енергетична, ресурсна, технологічна, інформаційна, соціальна, екологічна, епідемічна проблеми, проблеми неконтрольованого розповсюдження зброї, наркотиків, тероризму.

Таким чином, урахування і вирішення глобальних проблем є однією з важливих умов розвитку не тільки міжнародного співтовариства, а й окремо взятої країни. Водночас у ході забезпечення національної безпеки кожної країни виникає також низка проблем, пов'язаних з її внутрішнім станом і притаманними особливостями.

Слід зазначити, що для України, яка в історичному вимірі порівняно недавно стала незалежною державою, виконання такого складного нетрадиційного завдання, як забезпечення національної безпеки, було не завжди успішним. Відсутність на початковому етапі кваліфікованих фахівців, необхідної правової бази і чітко визначеної стратегії національної безпеки, вітчизняних напрацювань з теорії національної безпеки, заснованої на системних методах дослідження, спричинило значні прорахунки під час визначення, розроблення та реалізації головних напрямів внутрішньої і зовнішньої політики України. Нині для України особливої важливості набуває проблема забезпечення національної безпеки в умовах тимчасової анексії Російською Федерацією Криму і розв'язання агресивних дій на Сході України. Це потребує, перш за все, підготовки фахівців, які чітко розуміють гносеологічні основи феномена національної безпеки, мають знання та практичні навички для ефективної роботи в цій сфері.

1.1. Основні визначення національної безпеки, мета, сфери, об'єкти, суб'єкти та принципи забезпечення національної безпеки

Відповідно до Закону України “Про національну безпеку України” [2] **національна безпека (НБ)** визначається як захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та потенційних загроз.

З метою забезпечення НБ необхідно не тільки сформувати відносно стабільну, несуперечливу й узгоджену систему життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, а й захистити їх від впливу зовнішніх і внутрішніх загроз, гарантувати повну їх реалізацію. Отже, забезпечення безпеки завжди пов'язане із захистом процесу реалізації інтересів. Цим функціям притаманний реальний складний діалектичний взаємозв'язок, тому що вони тісно пов'язані між собою і не можуть здійснюватися окремо.

Національна безпека країни спрямована на забезпечення сприятливих умов існування та розвитку народу країни, об'єднання нації для вирішення завдань збереження та примноження її духовних, культурних і матеріальних цінностей. (*Нація* – стійка спільнота людей, яка історично склалася на базі єдиної території, спільної економічної діяльності, має свою мову та культуру).

Основними складовими (сферами) НБ можна вважати: політичну (зовнішню, внутрішню), державну, економічну, соціальну, гуманітарну, воєнну, безпеку державного кордону, науково-технологічну, інформаційну, екологічну тощо. Це дає змогу розглядати НБ як єдину систему видів безпеки, кожна з яких є самостійною підсистемою з характерними особливостями.

Досвід свідчить, що всі ці підсистеми діалектично взаємозв'язані, а тому в інтересах забезпечення НБ кожна з них потребує відповідної уваги, незважаючи на те, що на окремому етапі історичного розвитку пріоритети сфер безпеки можуть змінюватися.

Для глибокого розуміння особливостей функціонування усіх цих підсистем потрібні науково вивірені системні підходи, які дають можливість пізнати складну систему забезпечення національної безпеки (СЗНБ), весь спектр її складових, виявити притаманні їй закономірності, основні взаємозв'язки і пріоритети під час реалізації. На основі цього можна розробити необхідну законодавчу базу, виважену концепцію та стратегію національної безпеки, цілеспрямовану державну політику та механізми її забезпечення, створити умови для мотивованої узгодженої діяльності державних і недержавних структур, громадян та їх об'єднань щодо подолання кризових явищ у країні, подальшого її розвитку.

Одним із базових аспектів є визначення об'єктів і суб'єктів системи НБ.

Об'єктами національної безпеки є:

- людина і громадянин – їх конституційні права і свободи;
- суспільство – його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і довкілля, природні ресурси;
- держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність.

Суб'єктами забезпечення національної безпеки є:

- Верховна Рада України;
- Президент України;
- Кабінет Міністрів України;
- Рада національної безпеки і оборони України;
- міністерства та інші центральні органи виконавчої влади;
- Національний банк України;
- суди загальної юрисдикції;
- Прокуратура України;
- місцеві органи державної виконавчої влади та органи місцевого самоврядування;
- сектор безпеки і оборони України;
- громадяни України, об'єднання громадян.

Основними принципами забезпечення національної безпеки є [2]:

1) верховенство права, підзвітність, законність, прозорість та дотримання засад демократичного цивільного контролю за функціонуванням сектору безпеки і оборони та застосуванням сили;

2) дотримання норм міжнародного права, участь в інтересах України у міжнародних зусиллях з підтримання миру та безпеки, міждержавних системах і механізмах міжнародної колективної безпеки;

3) розвиток сектору безпеки і оборони як основного інструменту реалізації державної політики у сферах національної безпеки і оборони.

Світова спільнота звертає увагу і на такі принципи забезпечення НБ:

- пріоритет прав і свобод людини і громадянина;
- верховенство права;
- збалансованість інтересів держави, суспільства, різних соціальних груп і людини;
- пріоритет договірних (мирних) засобів у розв'язанні протиріч;
- своєчасність і адекватність заходів захисту національних інтересів реальним загрозам;
- чітке розмежування повноважень і взаємодія органів державної влади у забезпеченні НБ;
- спрямованість СЗНБ на створення умов для повної реалізації національних інтересів, її ефективність, сталість і контрольованість.

Відповідно *головною метою національної безпеки* слід вважати повну реалізацію життєво важливих національних інтересів України.

Безумовно, усі питання забезпечення НБ має розглядати загальна теорія національної безпеки.

Правову основу у сфері НБ України становлять Конституція України, закони, державні та міжнародні договори, а також інші нормативно-правові акти.

В основу забезпечення НБ покладені **національні інтереси** – життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян [2].

Національні інтереси відображають фундаментальні прагнення та потреби народу України, а також корелюються з його базовими цінностями. На основі національних інтересів з урахуванням конкретно-історичних внутрішніх обставин і зовнішніх чинників формуються політичні цілі й завдання держави щодо забезпечення її НБ.

Головним завданням у сфері НБ безумовно є побудова України як вільної, суверенної і дійсно незалежної демократичної розвиненої держави сучасного світу.

Це, насамперед, відродження народу України, ліквідування деструктивних тенденцій розвитку суспільства, забезпечення гарантованого політичного, економічного, інформаційного, технологічного, екологічного та інших напрямів розвитку країни, інтеграція у світове співтовариство.

Національні інтереси можуть належати до багатьох сфер НБ і змінювати свою значимість відповідно до змін внутрішнього становища, навколишнього середовища та геополітичних пріоритетів України.

Отже, формування національних інтересів – складне і відповідальне завдання, яке можна успішно розв'язати тільки цілеспрямованою діяльністю з визначення інтересу відповідного змісту у різних суб'єктів з урахуванням висновків науки, висловів вищого керівництва держави, програм партій, думок політиків і експертів, об'єктивних умов суспільного буття, широкого спектра різних подій та проблем.

Нині у Законі України “Про національну безпеку України” [2] викладені чомусь лише фундаментальні національні інтереси України, хоча у реальному житті важливо знати і життєво важливі національні інтереси України, які регламентують діяльність суб'єктів забезпечення НБ, стають рушійною силою розвитку і мають бути відображені і реалізовані у загальній політиці НБ та у відповідних сферах життєдіяльності країни: політичні інтереси – у державній політиці, економічні – в економічній політиці, соціальні – у соціальній політиці тощо.

Нині до життєво важливих національних інтересів України належать:

- гарантування конституційних прав і свобод людини і громадянина;

- розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів;
- захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України;
- зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві;
- забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя, гарантування вільного розвитку, використання і захисту російської, інших мов національних меншин України;
- створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення;
- збереження та зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку;
- забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів;
- розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення;
- інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір та в євроатлантичний безпековий простір;
- розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України.

При цьому, безумовно, необхідно враховувати те, що національні інтереси реалізуються в умовах впливу зовнішніх і внутрішніх загроз, які завдають або можуть завдати шкоди національним цінностям, унеможливити або ускладнити процес реалізації життєво важливих інтересів України.

Загрози національній безпеці України – явища, тенденції і чинники, що унеможливлюють чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України [2].

Протидія загрозам потребує від країни додаткових зусиль, певних витрат, мобілізації ресурсів для збереження своєї державності, національної та культурної ідентичності, подальшого розвитку і надійного захисту держави.

Крім того, зазначені загрози розрізняють за кількісними й якісними характеристиками, за джерелами їх виникнення, рівнем інтенсивності впливу тощо. Масштабність загроз визначається їх розповсюдженістю (кількісні параметри території, населення, виробництва), а інтенсивність впливу – темпами та обсягами деструктивних змін.

Необхідно враховувати, що загрози мають кілька етапів розвитку:

- зародження (початок формування);

- прояв (набуття конкретних форм);
- загострення (критична стадія негативного впливу з відповідними наслідками);
- зменшення;
- нейтралізація.

Кризові явища у державі зумовлені насамперед несвоєчасним викриттям моменту зародження негативних процесів, невірним визначенням динаміки зміни ступеня небезпеки існуючих загроз, недостатньо обґрунтованим, неадекватним моделюванням і недостатньо точним прогнозуванням їх розвитку та непроведенням нейтралізаційних заходів, адекватних реальній ситуації. Постійний моніторинг загроз дає змогу визначити кризові явища на ранніх етапах їх виникнення і розробити систему заходів (економічного, політичного, воєнного та іншого характеру), які з найменшими втратами нейтралізують загрози та припиняють деструктивні процеси.

До актуальних загроз НБ України в сучасних умовах належать [3]:

1. Агресивні дії Росії, що здійснюються для виснаження української економіки і підриву суспільно-політичної стабільності з метою знищення держави Україна і захоплення її території, а саме:

- воєнна агресія, участь регулярних військ, радників, інструкторів і найманців у бойових діях на території України;
- розвідувально-підривна і диверсійна діяльність, дії, спрямовані на розпалювання міжетнічної, міжконфесійної, соціальної ворожнечі і ненависті, сепаратизму і тероризму, створення і всебічна підтримка, зокрема військова, маріонеткових квазідержавних утворень на тимчасово окупованій території частини Донецької та Луганської областей;
- тимчасова окупація території Автономної Республіки Крим і міста Севастополь та дії щодо дестабілізації обстановки у Балто-Чорноморсько-Каспійському регіоні;
- нарощування військових угруповань біля кордонів України та на тимчасово окупованій території України, у тому числі розміщення на півострові Крим тактичної ядерної зброї;
- блокування зусиль України щодо протидії монополізації стратегічних галузей національної економіки російським капіталом, щодо позбавлення залежності від монопольних постачань критичної сировини, насамперед енергетичних ресурсів;
- торговельно-економічна війна;
- інформаційно-психологічна війна, приниження української мови і культури, фальшування української історії, формування російськими засобами масової комунікації альтернативної до дійсності викривленої інформаційної картини світу.

2. Неєфективність системи забезпечення національної безпеки і оборони України:

- неформованість сектору безпеки і оборони України (далі – сектор безпеки і оборони) як цілісного функціонального об'єднання, керованого з єдиного центру;

- інституційна слабкість, непрофесійність, структурна незбалансованість органів сектору безпеки і оборони;

- недостатність ресурсного забезпечення та неефективне використання ресурсів у секторі безпеки і оборони;

- відсутність ефективних зовнішніх гарантій безпеки України;

- діяльність незаконних збройних формувань, зростання злочинності, незаконне використання вогнепальної зброї.

3. Корупція та неефективна система державного управління:

- поширення корупції, її укорінення в усіх сферах державного управління;

- слабкість, дисфункціональність, застаріла модель публічних інститутів, депрофесіоналізація та деградація державної служби;

- діяльність державних органів в корпоративних та особистих інтересах, що призводить до порушення прав, свобод і законних інтересів громадян і суб'єктів господарської діяльності.

4. Економічна криза, виснаження фінансових ресурсів держави, зниження рівня життя населення:

- монополюно-олігархічна, низькотехнологічна, ресурсовитратна економічна модель;

- відсутність чітко визначених стратегічних цілей, пріоритетних напрямів і завдань соціально-економічного, воєнно-економічного та науково-технічного розвитку України, а також ефективних механізмів концентрації ресурсів для досягнення таких цілей;

- високий рівень “тінізації” та криміналізації національної економіки, кримінально-кланова система розподілу суспільних ресурсів;

- деформоване державне регулювання і корупційний тиск на бізнес; надмірна залежність національної економіки від зовнішніх ринків;

- неефективне управління державним боргом;

- зменшення добробуту домогосподарств та зростання рівня безробіття;

- активізація міграційних процесів унаслідок бойових дій;

- руйнування економіки та систем життєзабезпечення на тимчасово окупованих територіях, втрата їх людського потенціалу, незаконне вивезення виробничих фондів на територію Росії.

5. Загрози енергетичній безпеці:

- спотворення ринкових механізмів в енергетичному секторі;

- недостатній рівень диверсифікації джерел постачання енергоносіїв і технологій;

- криміналізація та корумпованість енергетичної сфери;

- недієва політика енергоефективності та енергозабезпечення.

6. Загрози інформаційній безпеці:

- ведення інформаційної війни проти України;
- відсутність цілісної комунікативної політики держави, недостатній рівень медіакультури суспільства.

7. Загрози кібербезпеці і безпеці інформаційних ресурсів:

- уразливість об'єктів критичної інфраструктури, державних інформаційних ресурсів до кібератак;
- фізична і моральна застарілість системи охорони державної таємниці та інших видів інформації з обмеженим доступом.

8. Загрози безпеці критичної інфраструктури:

- критична зношеність основних фондів об'єктів інфраструктури України та недостатній рівень їх фізичного захисту;
- недостатній рівень захищеності критичної інфраструктури від терористичних посягань і диверсій;
- неефективне управління безпекою критичної інфраструктури і систем життєзабезпечення.

9. Загрози екологічній безпеці:

- надмірний антропогенний вплив і високий рівень техногенного навантаження на територію України;
- негативні екологічні наслідки Чорнобильської катастрофи;
- значний обсяг відходів виробництва та споживання і неналежний рівень їх вторинного використання, переробки й утилізації;
- незадовільний стан єдиної державної системи та сил цивільного захисту, системи моніторингу довкілля.

Для забезпечення сталого прогресивного розвитку країни такі процеси потрібно своєчасно прогнозувати, виявляти, а також нейтралізувати в цілісній СЗНБ України з урахуванням довготривалої політики і стратегії НБ.

1.2. Стратегія забезпечення національної безпеки України в умовах воєнної агресії

Необхідними умовами визначення деяких закономірностей, притаманних процесам реалізації політики НБ, і розроблення державних програм є Стратегія національної безпеки України [3], яка ґрунтується на об'єктивних закономірностях розвитку суспільства та визначає мету і завдання СЗНБ, напрями їх вирішення. Стратегія відносно постійна складова політики НБ, тому що її стратегічні цілі визначаються на певний історичний період та істотно впливають на всі сфери суспільно-політичного життя країни.

Стратегія національної безпеки України є основним документом довгострокового планування, яким визначаються основні напрями державної політики у сфері НБ [3].

Розроблення й затвердження Стратегії національної безпеки України є функцією вищого політичного керівництва держави. Тільки на цьому рівні з урахуванням усіх реалій зовнішньо- та внутрішньополітичної ситуації можуть бути сформульовані основні цілі політики НБ, напрями її реалізації.

Отже, розроблення базових пріоритетів і основних напрямів стратегії НБ України має базуватися на всебічному аналізі стану і рівня НБ та визначенні пріоритетних, ключових проблем у реалізації національних інтересів, насамперед у політичній, економічній, соціальній, екологічній, військовій та інших сферах [3].

Такими напрямами є:

у зовнішньополітичній сфері –

- відновлення територіальної цілісності України та цілісності демократичних інститутів на всій її території, реінтеграція тимчасово окупованих територій після їх звільнення;

- підвищення ролі та місця України у світі;

- забезпечення гарантій нейтралізації зовнішніх загроз національним інтересам;

- створення сприятливих зовнішньополітичних умов для прогресивного економічного і соціального розвитку України;

- активізація міжнародного співробітництва з усіма сусідніми та провідними державами світу;

- поступове зменшення залежності України від міжнародних фінансово-кредитних організацій;

- розв'язання проблем нелегальної міграції;

у сфері безпеки і оборони України –

- створення ефективного сектору безпеки і оборони;

- комплексне вдосконалення законодавства з питань національної безпеки і оборони України;

- централізоване управління сектором безпеки і оборони у мирний час, у кризових ситуаціях, що загрожують НБ, та в особливий період, здійснення міжвідомчої координації та взаємодії;

- удосконалення державної системи стратегічного планування, створення єдиної системи моніторингу, аналізу, прогнозування та прийняття рішень у сфері НБ і оборони;

- реформування сил оборони з орієнтацією на створення високоефективних боєздатних підрозділів ЗС України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань, забезпечення пріоритету їх якісних, а не кількісних характеристик;

- підготовка держави до відсічі збройної агресії, підвищення здатності органів державної влади, військового управління та органів місцевого самоврядування, сил оборони, системи цивільного захисту, оборонно-

промислового комплексу до функціонування в умовах кризових ситуацій, що загрожують НБ, та особливого періоду;

- ефективна боротьба з політичним екстремізмом і тероризмом, організованою злочинністю і корупцією;
- забезпечення реальної безпеки громадян, суспільства і держави;
- попередження корупції у правоохоронних органах (ПрО) і органах державної влади та місцевого самоврядування;
- боротьба з “тіньовою” економікою;
- зміцнення міжнародної кооперації у боротьбі з організованою злочинністю, наркобізнесом, контрабандою, міжнародним тероризмом;
- підвищення ефективності взаємодії суб’єктів забезпечення НБ;
- удосконалення чинного законодавства та організаційно-правових механізмів боротьби зі злочинами терористичної спрямованості, організованою злочинністю та корупцією;

у сферах воєнній та безпеки державного кордону України –

- підвищення обороноздатності держави;
- реформування системи мобілізаційної підготовки та мобілізації, формування належних умов для комплектування ЗС України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань фаховим персоналом, реалізація при цьому принципу екстериторіальності, створення електронного реєстру військовозобов’язаних;
- створення потужного, численного, військово-навченого резерву, приписаного до визначених військових частин, готового до швидкого розгортання і здатного виконувати завдання за призначенням;
- запобігання внутрішнім і зовнішнім загрозам національним інтересам України у воєнній сфері та їх нейтралізація;
- створення сприятливих умов для гарантованого захисту національних інтересів, протидії воєнним загрозам;
- підготовка та реалізація загальнодержавних програм розвитку ЗС України, ОВТ, інших державних програм;
- продовження військової реформи на основі Воєнної доктрини України, яка ґрунтується на військових спроможностях держави і має винятково оборонний характер, пріоритетами якої визнано політико-дипломатичні та інші невоєнні методи забезпечення оборони і воєнної безпеки України;
- забезпечення постійного технічного оновлення, створення нової військової техніки та систем озброєння, які відповідають світовим зразкам і стандартам;
- досягнення сумісності військової техніки і засобів зв’язку з європейськими зразками як важливої умови зміцнення партнерських відносин України з європейськими військово-політичними структурами.

Україна усвідомлює, що повинна мати можливість рішучого застосування військової сили для захисту своїх життєво важливих національних інтересів у випадках, коли потенціал невоєнних засобів буде вичерпано. Такий підхід дасть змогу створити надійні гарантії забезпечення державного суверенітету і територіальної цілісності України, зміцнення НБ держави, зокрема й шляхом участі українських військових підрозділів у миротворчих місіях під егідою ООН.

У межах здійснюваної військової реформи створюватиметься сучасна законодавча база, яка має забезпечити:

- створення і реалізацію сучасних програм військового навчання призовників, підготовку і перепідготовку резервістів;

- поступовий перехід армії на світові військово-організаційні і технологічні стандарти;

- приведення у відповідність до сучасних вимог системи військової освіти і професійної підготовки військовослужбовців, бюджетного фінансування, що дасть змогу підняти боєздатність армії на новий організаційно-технічний рівень, істотно підвищити доходи та рівень життя військовослужбовців, посилити їх соціальну захищеність, вирішити житлову проблему;

- налагодження дієвого демократично-цивільного контролю за діяльністю сектору безпеки і оборони держави, усіх його структурних ланок з боку громадських організацій, ветеранських спілок і об'єднань, подолання випадків скоєння злочинів військовослужбовцями, проявів “нестатутних відносин”, фактів корупції й організованої злочинності;

у внутрішньополітичній сфері –

- нарощування можливостей забезпечення гарантії незалежності, суверенітету і територіальної цілісності країни;

- побудова сильної правової держави, розвиненої політичної системи;

- забезпечення суспільно-політичної стабільності в державі на основі демократичних цінностей;

- створення ефективної державної влади;

- гармонізація міжетнічних відносин, досягнення національної злагоди;

- забезпечення реальної рівності громадян перед законом;

в економічній сфері –

- здійснення ринкових реформ, розвиток промислового і господарського комплексу країни;

- підвищення спроможності фінансово-бюджетної та грошово-кредитної систем;

- розвиток науково-технічного та інноваційного потенціалів;

- закріплення на світових ринках;

- зміцнення і розвиток внутрішнього ринку, створення режиму найбільшого сприяння діяльності вітчизняного виробника;

- консолідація економічних інтересів громадян, суб'єктів господарської діяльності, регіонів і держави;
- примноження людського й професійного потенціалу;
- підвищення інвестиційної привабливості вітчизняної економіки; *у соціальній та гуманітарній сферах* –
- забезпечення прав і свобод людини;
- побудова демократичного суспільства високого добробуту;
- поліпшення умов життя, праці, отримання освіти та охорони здоров'я населення;
- проведення виваженої кадрової політики;
- забезпечення Україні гідного місця серед європейських народів.

Складність суспільно-політичного життя, а також агресивні дії Росії зумовлюють необхідність застосування різних тактичних прийомів, форм, способів і засобів реалізації та захисту національних інтересів держави, виконання усіх напрямів стратегії національної безпеки. Для цього потрібно зосереджувати зусилля центральних, місцевих органів державної влади, недержавних організацій і структур, тобто усіх суб'єктів забезпечення НБ.

1.3. Система забезпечення національної безпеки України: визначення, мета, структура, функції та завдання в умовах конфліктних ситуацій

Національна безпека України, яка формується і забезпечується в руслі об'єктивних і суб'єктивних процесів під прямим й опосередкованим впливом економічних, політичних, інформаційних, воєнних, природних, техногенних та інших чинників внутрішнього та зовнішнього походження за участю багатьох організаційних структур і засобів, потребує створення в державі ефективної цілісної системи її забезпечення.

Політика у сфері НБ України буде виважена і відповідатиме інтересам людини, суспільства та держави, коли в цілісній системі здійснюватимуться моніторинг, ідентифікація, виявлення джерел і причин загроз національним інтересам України та негайно розроблятимуться заходи щодо їх нейтралізації.

Система забезпечення національної безпеки – організаційна система, що є комплексом організаційних структур і сил, які виробляють цілеспрямовані рішення та проводять скоординовані дії і заходи щодо захисту і реалізації життєво важливих інтересів людини, суспільства та держави в умовах впливу внутрішніх і зовнішніх загроз.

Формування зваженої політики НБ й ефективного механізму її реалізації неможливе без всебічного дослідження проблем забезпечення безпеки

людини, суспільства і держави, розроблення основних напрямів цієї політики і науково обґрунтованих принципів побудови, насамперед систем забезпечення безпеки, глибокого аналізу умов і чинників, які впливають на ефективність їх функціонування. Для цього необхідне відповідне наукове і методичне забезпечення діяльності у сфері національної безпеки.

Завдання забезпечення НБ для різних держав мають багато схожих ознак, що дає змогу застосовувати єдиний науковий підхід до їх дослідження і вироблення рішень з відповідним урахуванням специфіки конкретних країн (національних цінностей, інтересів і цілей, геополітичного положення тощо) під час формування їх систем забезпечення національної безпеки. Таким може бути системний підхід, згідно з яким НБ слід розглядати і досліджувати як деяку складну систему, яка має підсистеми й окремі складові різних рівнів. Система забезпечення НБ дійсно надзвичайно складна ієрархічна організаційна система, якій притаманні системні властивості [4]:

- цілісність і можливість декомпозиції;
- існуючі зв'язки і відносини між ними;
- внутрішня і зовнішня взаємодія;
- множина можливих станів;
- наявність складної цілеспрямованої функції;
- чіткий характер поведінки;
- нова якість.

Отже, завдання створення ефективної СЗНБ є типовим для різних держав, тобто має багато схожих ознак.

Нині перед Україною стоїть важливе завдання – створити збалансовану СЗНБ з урахуванням світового досвіду та особливостей кризової ситуації, що склалася в Україні. У цьому напрямі вже чимало зроблено, але для остаточного вирішення проблеми потрібно додатково вирішити низку теоретичних та практичних питань.

Ураховуючи те, що СЗНБ має загальну мету – створення умов для повної реалізації життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, особливе значення в забезпеченні НБ матиме підготовка й ухвалення попереджувальних рішень щодо реалізації національних інтересів країни, своєчасне виявлення загроз та визначення їх джерел.

Особливе значення національних інтересів при цьому полягає в тому, що саме вони є основною рушійною силою розвитку суспільства та реальною причиною соціальної активності людей і в цьому сенсі є найважливішими чинниками будь-яких перетворень у суспільстві, державі і світі в цілому.

Державні рішення з питань НБ будуть ефективними, якщо розроблятимуться на базі багатовимірного кількісного аналізу процесів у складній системі “життєво важливі національні інтереси – загрози”. Це дасть змогу своєчасно та з меншими зусиллями вживати необхідних заходів на різних

стадіях загострення загроз і унеможливити виникнення кризового стану в будь-якій сфері життєдіяльності країни.

Основними функціями СЗНБ є: організуюча; силова; компенсаторна; координуюча; прогностична; аналітична; акумулятивна; регулятивна (або розподільча) тощо.

Основними завданнями СЗНБ є [5]:

- прийняття рішень у сфері НБ;
- управління силами і засобами СЗНБ щодо реалізації та захисту життєво важливих національних інтересів у повсякденних умовах і надзвичайних ситуаціях;
 - виявлення і прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз та небезпек життєво важливим національним інтересам, здійснення комплексу оперативних і довготривалих заходів щодо їх попередження та нейтралізації;
 - аналіз досвіду АТО і врахування його у повсякденній діяльності;
 - створення і підтримка в готовності сил і засобів забезпечення НБ;
 - здійснення системи заходів щодо відновлення нормального функціонування об'єктів НБ у регіонах, потерпілих у результаті виникнення надзвичайної ситуації;
- участь у заходах щодо забезпечення НБ за межами країни відповідно до міжнародних договорів і угод (укладених або визнаних);
- визначення і формулювання цілей щодо реалізації та захисту національних інтересів з урахуванням міжнародної обстановки і внутрішнього стану;
- визначення чинників і умов, що заважають реалізації та захисту національних інтересів;
- розроблення напрямів дій (стратегії) щодо досягнення намічених цілей;
- реалізація планів і рішень усередині країни та за її межами в політичній, дипломатичній, економічній, соціально-політичній, військовій, екологічній, інформаційній та інших сферах НБ;
- вдосконалення законодавства, зміцнення правопорядку і соціально-політичної стабільності суспільства;
- формування гармонійних міжнародних відносин;
- забезпечення міжнародної безпеки країни шляхом налагоджування рівноправного партнерства з провідними державами світу;
- зміцнення безпеки держави в оборонній та інформаційній сферах.

Ці завдання щодо забезпечення НБ покладаються переважно на державу. При цьому необхідно зосередження зусиль усіх гілок влади, виконавчих структур, учених, провідних спеціалістів тощо. Тільки спільними зусиллями, скоординованими діями можна стабілізувати кризові процеси в державі, активізувати виробництво, створити умови для розвитку економіки, науки, культури, забезпечити кращу долю своєму народу.

Виходячи з того, що СЗНБ належить до складних систем з високим рівнем відповідальності за рішення, що приймаються, можна стверджувати, що структуру такої системи доцільно створювати ієрархічною, багаторівневою, з розгалуженими зв'язками між елементами. Нині структура такої системи в Україні має вигляд, показаний на рис. 1.1 [6].

Рис. 1.1. Структура системи забезпечення національної безпеки в Україні

У наданій системі держава виконує основні функції через органи законодавчої, виконавчої та судової влад. Саме тому ця система має базуватися передусім на сильній триєдиній державній владі, керуватися науково визначеним для сучасних умов переліком пріоритетних національних інтересів і всебічно оціненим переліком загроз цим інтересам, підтримуватися досконалою інформаційно-методологічною технологією прийняття рішень, спиратися на виконавчі структури з раціональним розподілом і координацією їх дій. Це дасть змогу відпрацьовувати й ефективно реалізовувати визначену державну політику та забезпечувати захист інтересів головних об'єктів цієї системи – людини (права та свободи), суспільства (духовні та матеріальні цінності), держави (конституційний лад, суверенітет і територіальна цілісність) – на всіх ієрархічних рівнях в умовах посилення дії дестабілізуючих факторів.

Затверджує концептуальні основи політики НБ та приймає рішення щодо реалізації цієї політики найвище державне керівництво (Голова Верховної Ради України, Президент України, Прем'єр-міністр України) після обговорення в РНБО України. У розробленні та реалізації політики НБ беруть участь Верховна Рада України, Адміністрація Президента України, Кабінет Міністрів України, Міністерство закордонних справ, інші міністерства та державні комітети, а також політичні та громадські організації, місцеві органи державної виконавчої влади й органи місцевого самоврядування.

Гарантіями надійного функціонування СЗНБ є [5]:

- розроблення на підставі нормативно-правових актів, які регулюватимуть компетенцію суб'єктів НБ, конкретних сфер дій, прав, обов'язків, відповідальності, принципів взаємодії тощо;
- формування механізму взаємоузгодження інтересів людини, суспільства і держави;
- удосконалення наявних і утворення нових інститутів безпеки із залученням суб'єктів недержавної форми власності;
- розроблення механізму взаємодії та контролю за суб'єктами СЗНБ як з боку спеціально уповноважених органів державної влади, так і за допомогою організації належного цивільного контролю;
- формування підсистеми управління НБ;
- запровадження механізму прийняття рішень у СЗНБ.

Проте треба враховувати, що в існуючій системі немає механізму обґрунтованого прийняття рішень, що безумовно знижує ефективність її функціонування.

Для усунення вказаних недоліків запропонований дієвий механізм прийняття рішень у СЗНБ, який дасть змогу підвищити ефективність рішень, що приймаються. Структурна схема запропонованого механізму прийняття рішень [7] показана на рис. 1.2.

Основним критерієм у цьому механізмі виступає рівень національної безпеки як інтегральний показник ступеня реалізації національних інтересів у різних сферах життєдіяльності країни, завдяки зміні якого можна розглядати та оцінювати альтернативні варіанти рішень з урахуванням наявних ресурсних можливостей.

Для надійного функціонування цього механізму необхідно розробити методологічні основи оцінювання поточного рівня національної безпеки України з використанням багатьох показників і методів багатовимірного порівняльного аналізу [8], визначити межі недопустимої зони значень рівня національної безпеки України (зони ризику), зони стабілізації та зони повної реалізації життєво важливих інтересів людини, суспільства й держави, забезпечити індикацію загроз, виявити джерела їх виникнення, оцінити рівень розвитку та ступінь їх впливу на національні інтереси [9]. Це дасть змогу виробляти обґрунтовані пропозиції щодо нейтралізації загроз національним

інтересам, планувати та вживати необхідних заходів щодо забезпечення потрібного рівня національної безпеки України. Інакше кажучи, вирішити стрижневі питання теорії національної безпеки, а на її основі розробляти і проводити ефективну державну політику.

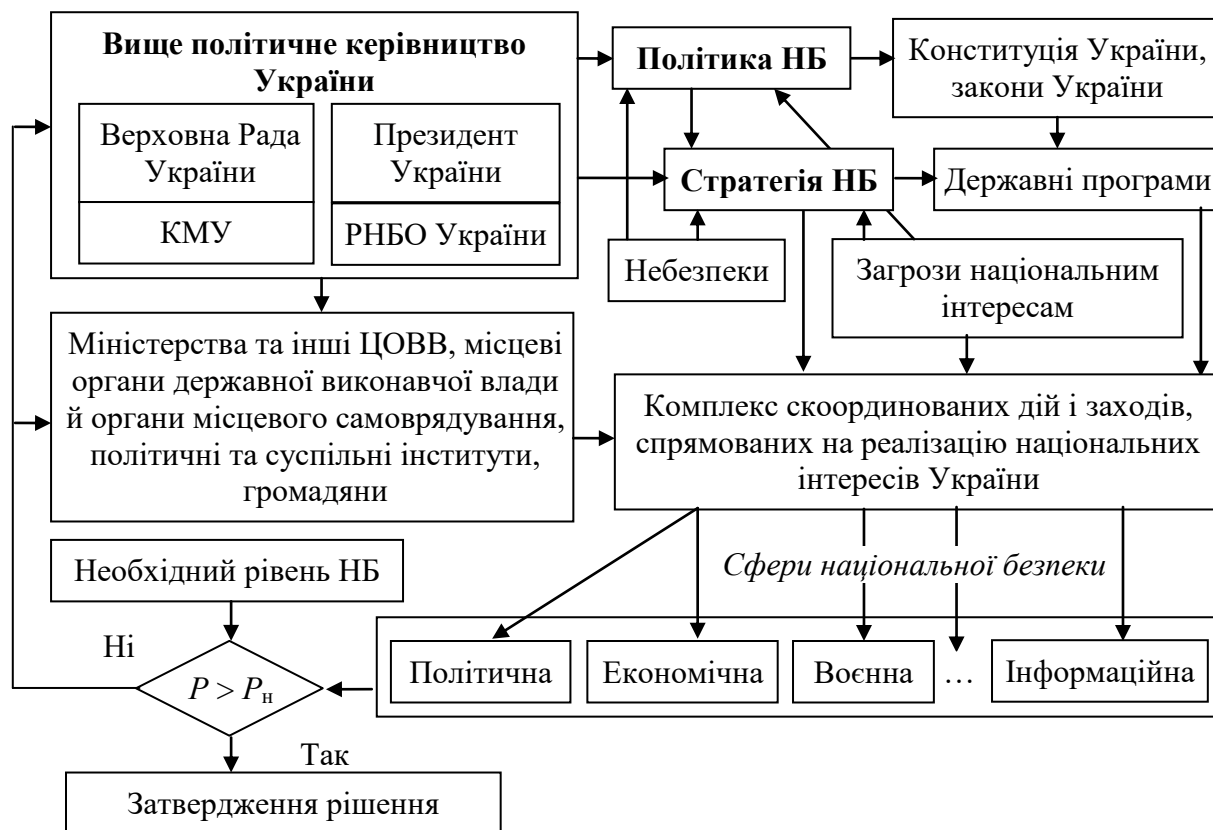

Рис. 1.2. Механізм прийняття рішень у системі забезпечення національної безпеки

Зазначений механізм забезпечує регулювання інформаційного обміну між елементами СЗНБ, який здійснюється на основі існуючих владних відносин, панівних у суспільстві національних цінностей, офіційно визнаних національних інтересів, їх ієрархії та підтримується правовим механізмом політичної системи суспільства.

Одним із важливих питань, що виникають під час створення таких складних організаційних систем, є дотримання основних вимог до їх функціонування.

Передусім особливого значення набуває вимога до *керованості* запропонованої системи. Це пов'язано зі складністю й важливістю завдань, які покладаються на СЗНБ, необхідністю поточного контролю за їх виконанням, а також з тим, що сама структура системи є багаторівневою.

Невід'ємними властивостями складної системи є також *ефективність* і *сталість функціонування*. Тільки за таких умов СЗНБ дає змогу своєчасно

виявляти загрози національним інтересам України, розробляти й реалізувати ефективні методи протидії цим загрозам у будь-якій сфері суспільно-політичного життя країни з використанням наявних ресурсів, необхідних сил і засобів у потрібному місці, у потрібний час в умовах, що постійно змінюються.

Важливою вимогою до СЗНБ України має стати *спрямованість на захист інтересів її громадян*. Якщо не забезпечити гідного існування та розвитку людини, соціально її не влаштувати, обмежити у правах і свободах, то і суспільство, і держава завжди будуть нестабільними.

Під час створення СЗНБ істотного значення набуває відповідна законодавча база, без якої неможливо охопити всі сфери життєдіяльності суспільства в єдине правове поле, розробити загальнонаціональну концепцію розвитку держави й ефективно реалізувати політику НБ. Це означає, що всі без винятку дії щодо захисту й реалізації національних інтересів України в будь-якій сфері і на будь-якому рівні мають передусім спиратися на чинне законодавство України, підтверджувати законність функціонування системи НБ. Водночас ці дії мають відповідати цьому законодавству, а також загальноновизнаним міжнародно-правовим нормам. Нині в Україні вже неприпустимі дії згідно з гаслом “мета виправдовує засоби”, тому усі владні й силові структури держави повинні відповідати за свої дії перед законом і бути підзвітними. У цих умовах великого значення набуває можливість *контролю* з боку громадськості за діями СЗНБ. Така особливість притаманна демократичному суспільству.

Виходячи з цього, можна стверджувати, що *законність функціонування* є однією з головних вимог до СЗНБ. Ця законність має базуватися на сукупності законів і нормативних актів, які спрямовані на створення необхідних умов для захисту національних інтересів у всіх сферах життя країни.

Наявність такої нормативної бази і механізмів її виконання та контролю дає можливість ефективно функціонувати СЗНБ, тому що нормативна база виконує такі основні функції:

- регулює взаємовідносини між суб'єктами НБ, визначає їх права, обов'язки та відповідальність;
- забезпечує діяльність суб'єктів НБ на всіх рівнях;
- встановлює порядок застосування різних сил і засобів під час забезпечення НБ.

Ефективній організації функціонування СЗНБ сприятиме врахування таких *принципів* [5]:

- комплексність і системність забезпечення безпеки людини, суспільства і держави, захист їх життєво важливих інтересів від загроз всіма доступними організаційними, політичними, економічними, правовими, військовими й іншими методами, засобами і заходами;

- економічна доцільність забезпечення безпеки під час порівняння витрат з можливим збитком від дії загроз на об'єкти безпеки (у разі витрат, що не перевищують можливого збитку);

- реальність (з урахуванням наявних ресурсів, сил і засобів) завдань забезпечення безпеки;

- застосування сил і засобів відповідно до існуючого законодавства на основі нормативно-правового регулювання діяльності органів забезпечення безпеки, аналізу та прогнозування обстановки;

- взаємна відповідальність людини, суспільства і держави щодо забезпечення безпеки;

- активність захисту національних інтересів;

- адаптованість СЗНБ до зміни умов життєдіяльності об'єктів безпеки;

- використання маневру силами і засобами забезпечення безпеки відповідно до обстановки, що складається;

- централізація і гнучкість управління НБ відповідно до єдиних правових, організаційних і методологічних принципів;

- поєднання централізованого управління силами і засобами забезпечення безпеки з передаванням частини повноважень у цій галузі органам державної влади й місцевого самоврядування;

- взаємодія, співпраця й інтеграція в міжнародні системи безпеки;

- контроль над сектором безпеки та оборони, а також іншими структурними компонентами СЗНБ.

Водночас варто зазначити, що на особливу увагу заслуговує розгляд особливостей функціонування СЗНБ в умовах надзвичайних і кризових ситуацій.

До основних *специфічних принципів* функціонування СЗНБ в умовах надзвичайних і кризових ситуацій можуть належати:

- системність у процесі аналізу ситуації та прийняття рішень;

- завчасна підготовка адаптованого до місцевих умов плану дій у разі надзвичайних і кризових ситуацій та своєчасне його уточнення;

- постійне оцінювання ризиків і розроблення на цій основі заходів щодо мінімізації можливої шкоди (збитків);

- усунення причин, які породжують страх у керівників різних рівнів управління приймати в разі потреби рішучі й неординарні рішення;

- постійна перевірка спроможності спеціально створених організаційно-технічних, інформаційних та інших систем терміново вийти на робочий режим функціонування;

- своєчасне забезпечення вищого ієрархічного рівня управління необхідною інформацією;

- своєчасне виявлення допущених помилок і негайне коригування дій;

- своєчасне визначення сфер, які випали з поля зору, незважаючи на попередньо підготовлений антикризовий план;
- організація ефективної взаємодії місцевих підприємств та органів влади, зокрема раціональна розстановка людей з урахуванням характеру кризи;
- моніторинг і прогнозування поведінки місцевого населення в режимі надзвичайної і кризових ситуацій, а також, по можливості, залучення його до процесу розроблення програм (планів) дій та перевірки їх виконання;
- надання населенню та організаціям, які представляють його інтереси, а також ЗМІ всебічної інформації щодо ризиків і динаміки ситуації.

Підвищенню якості функціонування СЗНБ також сприяє визначення та закріплення основних функціональних обов'язків її складових елементів.

Основні функціональні обов'язки в існуючій СЗНБ України згідно з Конституцією України виконують: Верховна Рада України; Президент України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; міністерства й інші центральні органи виконавчої влади; місцеві державні адміністрації й органи місцевого самоврядування; сектор безпеки і оборони України; політичні і громадські інститути.

Система забезпечення національної безпеки створюється для реалізації життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави з урахуванням і на основі взаємозалежності політичних, економічних, військових, соціальних, екологічних, технологічних, інформаційних, культурних та інших чинників. Ця система організаційно і функціонально базується на інтеграції зусиль суспільства та держави у сфері безпеки і відповідно складається із суспільної і державної підсистем забезпечення безпеки, взаємозв'язаних цільовою орієнтацією, спільністю вирішуваних завдань, властивими їм методами, силами і засобами при єдиному законодавчому регулюванні їх діяльності. Необхідність виділення в цілісній СЗНБ вказаних підсистем зумовлена тим, що громадянське суспільство не ідентичне державі. Громадянське суспільство вище за державу. Держава покликана служити суспільству. Суспільство формує і містить державні структури, спрямовує та контролює їх діяльність, виходячи з ціннісних уявлень і закону.

Схема суспільної СЗНБ показана на рис. 1.3.

Основними принципами функціонування суспільної підсистеми забезпечення національної безпеки є [5]: демократизм; гласність; незалежність; пріоритет прав людини під час реалізації життєво важливих інтересів; законність і правове регулювання методів, сил, засобів, що використовуються; деполітизація і деідеологізація; гуманізм і справедливість; взаємодопомога; децентралізація в структурній побудові та організації функціонування; взаємодія з державною підсистемою СЗНБ; пріоритет попереджувально-профілактичних заходів; науковість тощо.

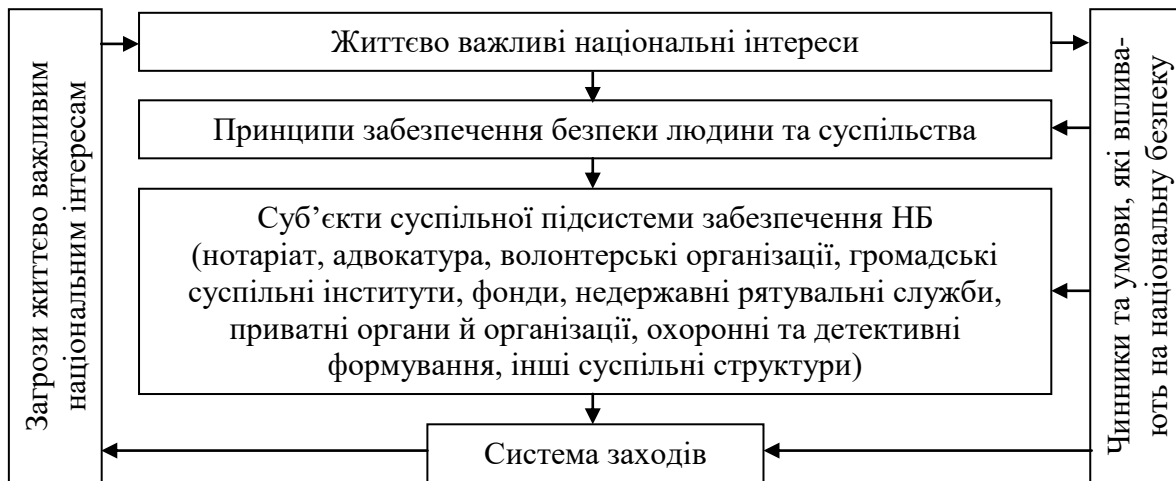

Рис. 1.3. Схема суспільної підсистеми забезпечення національної безпеки

Суспільна підсистема забезпечення національної безпеки вирішує такі завдання [5]:

- створення суспільних формувань і структур, організація взаємодії між ними і державою для реалізації та захисту життєво важливих інтересів людини і суспільства в різних сферах;
- проведення незалежних експертиз джерел небезпеки і загроз, накопичення інформації про стан реалізації інтересів людини в різних сферах;
- безпосереднє реагування на ситуації, що загрожують життю і здоров'ю громадян, їх власності, природному і культурному середовищу, правопорядку, міжетнічним відносинам тощо;
- боротьба з соціальними і моральними вадами, службовою безвідповідальністю і некомпетентністю державних службовців;
- забезпечення особистої безпеки громадян, безпеки підприємницької діяльності нових економічних структур;
- надання консалтингових та інших послуг з організації служб безпеки на підприємствах;
- розроблення концепцій національної безпеки, законодавчих актів з проблем безпеки, нових технічних і соціальних технологій, орієнтованих на безпеку, засобів індивідуального та колективного захисту від джерел небезпеки, висунення альтернативних програм безпеки;
- страхування життя, здоров'я, майна, інформації й інтелектуальної власності громадян;
- формування громадської думки, розвиток творчості й ініціативи;
- популяризація правил безпеки поведінки громадян у побуті, на транспорті, в інших ситуаціях;
- залучення організації та громадян до контролю за діяльністю суб'єктів із забезпечення НБ, досягнення громадського миру та згоди;

- підготовка і перепідготовка кадрів для роботи в суспільних структурах забезпечення безпеки;
- участь у реалізації міжнародних програм безпеки;
- інтеграція державних інститутів у сферу забезпечення реальної, а не декларативної національної безпеки.

Питання для самоконтролю

1. Основні визначення (поняття), мета національної безпеки.
2. Об'єкти і суб'єкти забезпечення національної безпеки.
3. Принципи забезпечення національної безпеки.
4. Національні інтереси (визначення, приклади життєво важливих національних інтересів України).
5. Загрози національним інтересам (визначення, етапи розвитку, приклади найнебезпечніших загроз життєво важливим національним інтересам України).
6. Стратегія національної безпеки України (визначення, основні сфери, приклади).
7. Система забезпечення національної безпеки України (визначення, мета, рівень національної безпеки).
8. Основні функції системи забезпечення національної безпеки України.
9. Основні завдання системи забезпечення національної безпеки України.
10. Структура системи забезпечення національної безпеки України.
11. Механізм прийняття рішень у системі забезпечення національної безпеки.
12. Основні принципи функціонування системи забезпечення національної безпеки.
13. Склад суспільної підсистеми забезпечення національної безпеки.
14. Основні завдання суспільної підсистеми забезпечення національної безпеки.
15. Основні принципи функціонування суспільної підсистеми забезпечення національної безпеки.

Список літератури

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (зі змінами).
2. Закон України “Про національну безпеку України” від 21.06.2018 № 2469-VIII (зі змінами).
3. Стратегія національної безпеки України : Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020.
4. Горбулін В. П. Системно-концептуальні засади стратегії національної безпеки України / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. – К. : ДП НВЦ “Євроатлантикінформ”, 2007. – 590 с.
5. Демидов Б. А. Системно-концептуальные основы деятельности в военно-технической области / Б. А. Демидов, И. В. Величко, И. В. Волощук. Кн. 1 : Концептуальные основы и элементы национальной безопасности. – К. : Технологічний парк, 2004. – 734 с.
6. Косевцов В. О. Національна безпека України: проблеми та шляхи реалізації пріоритетних національних інтересів / В. О. Косевцов, І. Ф. Бінько. – К. : НІСД, 1996.– 53 с.
7. Стратегічне управління військово-технічним співробітництвом в інтересах забезпечення воєнної безпеки України / [В. М. Бегма, О. М. Загорка, В. О. Косевцов, В. М. Шемаєв]. – К. : НАОУ, 2005. – 225 с.
8. Плюта В. Сравнительный многомерный анализ в экономическом моделировании. – М. : Финансы и статистика. 1989. – 176 с.
9. Косевцов В. О. Національна безпека України: теорія, реальність, прогноз. – К. : ЦМБСС, 2000. – 92 с.

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ВОЄННОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Після закінчення “холодної” війни світова геополітика набула складного і багатовимірного характеру, а для сучасного світу стали характерними такі стійкі тенденції:

- прагнення до сумісного забезпечення стратегічної стабільності;
- запровадження режиму верифікації;
- збіг національних інтересів багатьох держав в умовах подальшого загострення глобальних проблем, пандемії й економічної кризи;
- формування багатополлярної структури міждержавного співробітництва на регіональному рівні.

Проте саме в ці часи (останні роки ХХ – початку ХХІ ст.) у міждержавних відносинах з’явилося також і багато політичних, економічних, територіальних, етнічних та інших протиріч, для вирішення яких у багатьох випадках активізуються сепаратистські рухи, розповсюджується зброя, наркотики, тероризм, збільшуються неконтрольовані потоки біженців, порушуються кордони. Усе це є тривожним чинником нестабільності, що призводить до виникнення та поширення збройних конфліктів і перенесення їх на території сусідніх країн, а також ускладнює проблеми стабілізації воєнно-політичної обстановки як на глобальному, так і на регіональному, субрегіональному рівнях, незважаючи на значні корективи у світові концептуальні підходи до недопущення воєнних конфліктів і підвищення рівня колективної безпеки. У цих умовах кожній країні потрібно продовжувати шукати доцільні шляхи забезпечення необхідного рівня своєї воєнної безпеки і втілювати їх у життя.

2.1. Основні визначення воєнної безпеки України: мета, сфери, об’єкти, суб’єкти та принципи забезпечення воєнної безпеки

Після проголошення у 1991 р. незалежності перед Україною постали невідкладні завдання щодо розроблення власної внутрішньої та зовнішньої політики.

Однією з важливих у цьому плані була і залишається проблема вироблення і реалізації виваженої воєнної політики, яка має враховувати геополітичну ситуацію в Центральній та Східній Європі, базуватися на реальних економічних можливостях України, відповідати вимогам збереження її суверенітету й територіальної цілісності, ураховувати не лише

свої національні інтереси, а й інтереси сусідніх держав, їх воєнний потенціал, можливість мирного розвитку.

Можна вважати, що воєнна політика розробляється переважно для формування військової сили, регулювання її складу та рівня з метою ефективної реалізації національних інтересів у геополітичному просторі, запобігання збройним зіткненням і стримування військового насильства.

Зараз виникають нові проблеми, які потребують розроблення нових моделей воєнно-політичних відносин як на регіональному рівні, так і на світовій арені, спрямовують воєнну політику на активну протидію агресивним, екстремістським силам, на недопущення воєнних конфліктів, зміцнення стабільності у регіоні та світі.

За цих умов для кожної країни стратегічно важливим завданням є забезпечення своєї воєнної безпеки як складової НБ.

Воєнна безпека – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від воєнних загроз [2].

Отже, головною метою забезпечення воєнної безпеки України є запобігання воєнним конфліктам.

Таким чином, можна вважати, що забезпечення воєнної безпеки України неможливе без підтримання такого стану обороноздатності країни, за яким забезпечується недопущення воєнних конфліктів і відсіч можливій збройній агресії, а також підвищення ступеня як глобальної, так і регіональної стабільності.

Ураховуючи те, що воєнна безпека є складовою НБ, можна вважати, що *об'єктами воєнної безпеки є:*

- людина – її конституційні права і свободи;
- сектор безпеки і оборони – його забезпеченість і боєздатність;
- суспільство – його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, навколишнє природне середовище;

- держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність.

Суб'єктами забезпечення воєнної безпеки є:

- Верховна Рада України;
- Президент України – Верховний Головнокомандувач ЗС України;
- Рада національної безпеки та оборони України;
- Кабінет Міністрів України;
- міністерства та інші центральні органи виконавчої влади;
- Національний банк України;
- місцеві органи державної виконавчої влади й органи місцевого самоврядування;
- громадяни України, об'єднання громадян.

Основними принципами забезпечення воєнної безпеки є:

- пріоритет прав і свобод людини;
- верховенство права;
- мирне співіснування з іншими країнами та співробітництво в політичній, економічній і воєнній сферах на субрегіональному, регіональному та глобальному рівнях;
- збалансованість інтересів держави, суспільства, різних соціальних груп і людини;
- пріоритетність політичних, економічних, дипломатичних засобів у врегулюванні конфліктних ситуацій;
- своєчасність та адекватність заходів захисту держави від загроз і небезпек;
- чітке розмежування повноважень та взаємодія центральних і місцевих органів державної виконавчої влади, органів місцевого самоврядування у забезпеченні необхідного рівня воєнної безпеки;
- демократичний цивільний контроль над сектором безпеки та оборони;
- використання в інтересах воєнної безпеки держави систем та механізмів міжнародної колективної безпеки.

Основні сфери воєнної безпеки держави показані на рис. 2.1.

Нині в основу діяльності держави щодо забезпечення воєнної безпеки покладені три головні концепції:

запобігання, яка передбачає активну співпрацю з усіма державами світу у напрямі забезпечення стратегічної стабільності і відвертання воєнних конфліктів виключно політичними, дипломатичними та економічними методами;

стримування, за якою створюється воєнний потенціал України, здатний звести до мінімуму імовірність виникнення воєнного конфлікту за рахунок потенційної можливості завдати агресору шкоди, за якої він втрачає стимули для нападу;

відсічі можливі збройній агресії, яка передбачає можливість завдання агресору такого ураження, при якому він припиняє воєнні дії та відмовляється від своїх намірів.

Таким чином, можна вважати, що воєнної безпеки досягають комплексним використанням політичного, воєнного, економічного, науково-технологічного, демографічного, ресурсного, інформаційного, морально-психологічного потенціалів країни, і спрямована вона насамперед на зниження рівня воєнної небезпеки за будь-яких умов.

Рис. 2.1. Основні сфери воєнної безпеки держави

Воєнна небезпека характеризує потенційну можливість будь-якої держави (коаліції держав) або військових (озброєних) формувань щодо застосування військової сили для вирішення політичних, економічних, територіальних, етнічних, релігійних та інших протиріч.

Залежно від обставин і рівня напруженості у відносинах з деякими сусідніми державами, ступеня реалізації їх воєнно-політичних інтересів рівень небезпеки може змінюватися.

З впевненістю можна констатувати, що воєнна небезпека не зникне, доки існують конфронтаційні інтереси держав, підтримується боєздатний стан збройних сил, за якого вони спроможні вести бойові дії, а також удосконалюються елементи інфраструктури, що забезпечують їх ефективне бойове застосування.

Загалом визначення рівня воєнної небезпеки має базуватися на системі показників, які всебічно характеризують загальну обстановку в регіоні, напруженість у воєнно-політичних відносинах сторін, співвідношення потенційних можливостей збройних сил, наявність інтересів до України, для реалізації яких може знадобитися військова сила, а також впевненість вищого політичного керівництва сусідніх держав у доцільності збройного насильства як засобу досягнення політичних цілей.

Проведений аналіз геополітичної і геостратегічної обстановки, що складається в регіоні, свідчить про існування воєнної небезпеки для України. Реально існує багатоваріантна воєнна небезпека з боку сусідніх держав, яка під впливом тих чи інших дестабілізуючих чинників може на окремих стратегічно важливих для України напрямках призвести до загострення міжнародних відносин і негативно відбитися на безпеці не тільки в регіоні, а й у Європі в цілому.

Дуже важливим питанням є відстеження зміни рівня воєнної небезпеки з боку будь-якої країни в часі для своєчасного виявлення її намірів і проведення необхідних заходів щодо підвищення готовності для відбиття агресії.

Наприклад, за аналітичними розрахунками [3], рівень воєнної небезпеки з боку Російської Федерації вже у 1997 р. наближувався до критичної межі, а коли почалося цілеспрямоване загострення її взаємовідносин з Україною практично у багатьох сферах, можна було очікувати воєнного втручання. Свідченням цього є тенденції зміни рівня воєнної небезпеки для України з боку Російської Федерації в часі (рис. 2.2).

Якщо не враховувати ці обставини, як свідчать події останнього часу, це може призвести до негативних наслідків.

Крім того, прорахунки у внутрішньополітичній і соціально-економічній сферах негативно впливають на геополітичні умови, у яких зараз перебуває Україна. Це вказує на те, що рівень воєнної небезпеки залежить також і від внутрішньої стабільності України. Саме цей чинник зараз є першочерговим. На цей час небезпека держави визначається реальним економічним потенціалом країни, у тому числі рівнем боєздатності ЗС України.

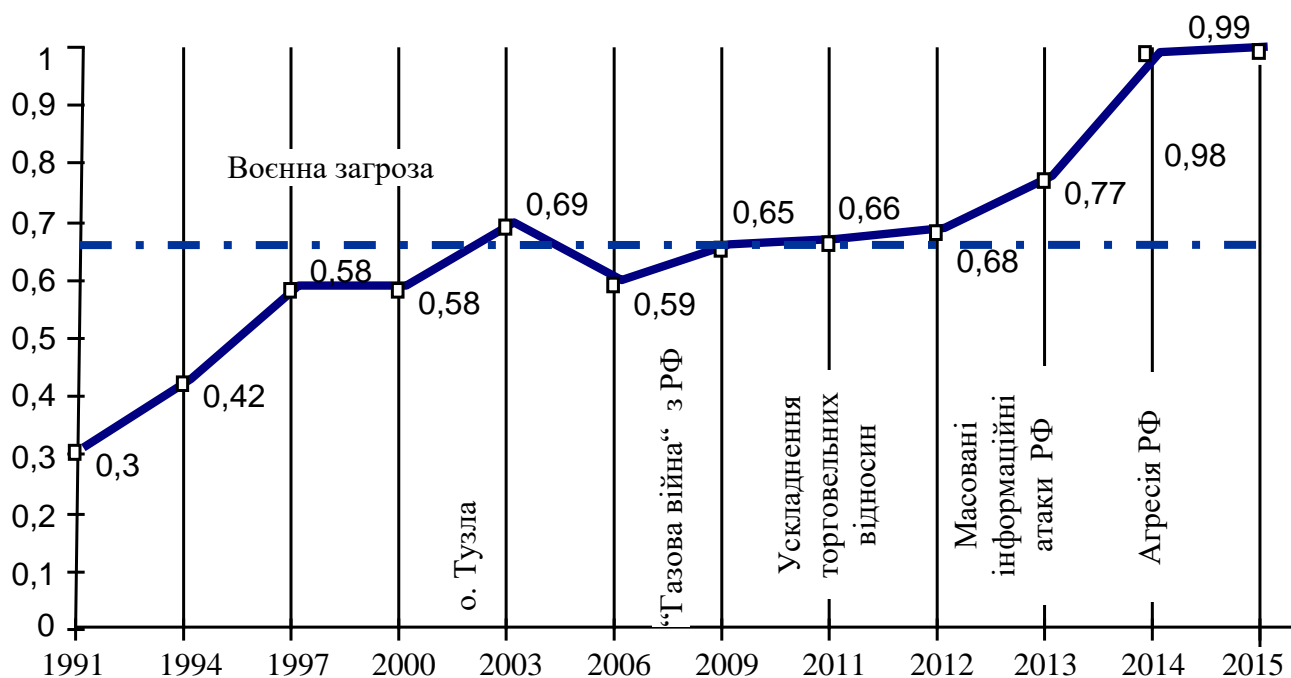

Рис. 2.2. Тенденції зміни рівня воєнної небезпеки для України з боку Російської Федерації

Отже, насамперед необхідно зміцнювати внутрішню стабільність у країні, знімати гостроту політичних, етнічних і щільно з ними пов'язаних міжконфесійних протиріч. В Україні зараз немає реальних шансів мати єдину помісну церкву, однак умови, які ведуть до духовного об'єднання суспільства, існують і можуть розвиватися на основі ідеології державного патріотизму. У цьому разі, якщо не знімуться, то будуть послаблені гострі проблеми регіонів, знизиться напруженість політичної боротьби й активність сепаратистських рухів. Україні вдасться уникнути соціального вибуху і сконцентрувати зусилля на відродженні економіки, забезпечити кращу долю для свого народу.

Від ступеня вирішення згаданих проблем залежать територіально-прикордонні суперечки, які часто стають детонаторами збройних конфліктів і локальних воєн. З одного боку, поспішні і не завжди продумані дії урядовців, необережні, а іноді й безвідповідальні висловлювання і заяви політиків викликають побоювання національних меншин, які проживають у районах, адміністративні (державні) кордони яких не збігаються з етнічними, за свою долю. З іншого боку, можна спостерігати непродумані вибухонебезпечні дії лідерів національних меншин, які можуть створювати загрозу стабільності і територіальній цілісності держави. Етнічні конфлікти в одній із країн Центральної Європи можуть викликати незворотний процес, що занадто дорого коштуватиме всій Європі.

У зв'язку з цим Україна повинна уважніше ставитися до особливостей і проблем національних меншин і регіонів, у яких вони проживають, у

теоретичному і практичному плані переглянути ставлення до доведеного до абсурду і стимулюючого сепаратизму права нації на самовизначення.

Слід пам'ятати, що внутрішня нерегульованість, внутрішня конфронтація можуть бути використані як привід для втручання ззовні.

Якщо Україна не приділить своєчасної і належної уваги й не включиться в процес входження до систем колективної безпеки в Європі, то, як свідчить світовий досвід, самотійно протистояти можливій агресії з боку деяких сусідніх держав вона буде не в змозі, навіть за значного посилення бойового потенціалу, що мало ймовірно. Розраховувати ж на захист з боку блоку НАТО, Ради Безпеки ООН, ЄС і ОБСЄ, як свідчать події останнього часу, поки що не доводиться. Ці організації не здатні попередити або оперативно вирішити воєнні конфлікти, які їх не стосуються.

Ознаками зростання воєнної небезпеки для України з боку інших країн (групи країн) можуть бути:

- посилення суперечностей щодо поділу сфер впливу між світовими центрами сили, збільшення їх агресивності, непоступливості, прагнення порушити воєнно-стратегічну рівновагу на свою користь, зокрема загострення протистояння між США та Російською Федерацією, Китаєм;

- загострення безпекової ситуації в країнах Близького Сходу та Північної Африки, активізація релігійного екстремізму та поширення ідей радикального ісламу в країнах Центральної Азії, суперечності між азіатсько-тихоокеанськими державами щодо належності острівних зон;

- сучасна криза та невизначеність засад нової системи міжнародної безпеки, послаблення ролі міжнародних безпекових інститутів, спроби посилити роль військової сили поза наявними механізмами міжнародної безпеки;

- перенесення ваги у воєнних конфліктах на асиметричне застосування військової сили не передбаченими законом збройними формуваннями, зміщення акцентів у веденні воєнних конфліктів на комплексне використання воєнних і невоєнних інструментів (економічних, політичних, інформаційно-психологічних тощо), що принципово змінює характер збройної боротьби;

- порушення норм і принципів міжнародного права, закріплених у Статуті ООН, Заключному акті Ради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 р. та інших міжнародних договорах;

- послаблення законодавчих обмежень щодо застосування військової сили державами за межами власної території;

- глобальні кліматичні зміни, зменшення запасів природних ресурсів, дефіцит питної води, продуктів харчування, посилення міграційних процесів, а також зростання ризиків виникнення масштабних надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру;

- розширення масштабів тероризму, піратства, інших явищ, пов'язаних із застосуванням збройного насильства;

- поширення практики проведення спеціальних операцій та дій провокаційного характеру для створення конфліктних ситуацій;

- посилення внутрішньої нестабільності в сусідніх державах, викликаній втручанням з боку інших держав, зниженням життєвого рівня населення, неефективністю дій керівництва, намаганнями етнічних утворень сепаратно вирішувати нагальні проблеми;

- інтенсивна модернізація збройних сил сусідніми державами, активізація розроблення ОВТ нового покоління з принципово новими можливостями вогневого ураження й управління;

- посилення мілітаризації в регіоні довкола України, збільшення іноземної військової присутності на територіях сусідніх держав;

- активна дестабілізуюча зовнішня політика і політика безпеки Російської Федерації щодо сусідніх держав, а також щодо міжнародних організацій, включаючи НАТО та ЄС;

- відмова або ухилення Російської Федерації від виконання зобов'язань за міжнародними договорами у сфері контролю над озброєннями, зміцнення довіри і безпеки у військовій діяльності;

- модернізація та вдосконалення спеціальними службами іноземних держав систем і комплексів технічної розвідки, нарощування їх можливостей, спроби несанкціонованого доступу до об'єктів інформаційної інфраструктури України;

- гальмування процесу договірно-правового оформлення державних кордонів та розмежування виключних (морських) економічних зон і континентального шельфу між державами;

- інформаційна війна Російської Федерації проти України;

- нарощування поблизу кордонів України угруповань військ (сил), які порушують співвідношення сил, що склалося;

- створення спрямованих проти України військово-політичних коаліцій, бандитських воєнізованих формувань;

- безпосередня підготовка до війни та інші дії, спрямовані на посягання на державний суверенітет та порушення територіальної цілісності держави.

У цілому ознаки, які підтверджують наявність воєнної небезпеки, є більш різнобічними і проявляються у різних сферах взаємовідносин між державами (економічній, воєнно-політичній, релігійній та ін.).

Напрямами стабілізації воєнно-політичної обстановки у регіоні можуть бути:

- відмова від розгляду будь-якої держави як противника;

- прагнення до власної стабільності;

- відмова від глобальних національних інтересів, що потребують захисту військовою силою;

- гарантоване виконання всіх міжнародних договорів і угод у сфері безпеки;

- вирішення конфліктних ситуацій політичними, економічними, дипломатичними, правовими засобами;
- дотримання існуючих угод щодо обмежень на звичайне озброєння;
- співробітництво в політичній, економічній і військовій сферах на субрегіональному, регіональному і глобальному рівнях;
- побудова добросусідських відносин із сусідніми країнами;
- розгляд Збройних Сил як елементу системи національної безпеки, а ЄС – як структури європейської і світової системи безпеки;
- надання своїх військових формувань для проведення миротворчих операцій за мандатом ООН, ОБСЄ та інших організацій з безпеки.

2.2. Сучасний стан забезпечення військової безпеки України в умовах конфліктних ситуацій

Підвищенню ефективності забезпечення військової безпеки держави сприятимуть результати оцінювання стану середовища безпеки, що характеризується умовами й чинниками, у яких реалізуються національні інтереси у військовій сфері, та розроблення чинної нормативно-правової бази.

Стан середовища військової безпеки – характеристика умов та чинників, у яких реалізуються національні інтереси у військовій сфері. Під час оцінювання стану середовища військової безпеки потрібно визначати життєво важливі національні інтереси у військовій сфері та їх пріоритетність, а також рівень небезпеки загроз, які заважають їх реалізації.

Національні інтереси у військовій сфері – збалансована інтегрована система життєво важливих матеріальних, духовних й інтелектуальних цінностей і потреб людини, суспільства, держави та її сектору безпеки і оборони, реалізація яких підвищує гарантії захисту країни від воєнних загроз, агресій та інших посягань із застосуванням військової сили.

Нині життєво важливими національними інтересами України у військовій сфері можна вважати:

- відновлення територіальної цілісності України;
- стабілізація воєнно-політичної обстановки навколо України і врегулювання воєнних конфліктів;
- розбудова сектору безпеки і оборони;
- підтримка високої боєздатності військових формувань;
- забезпечення країни мобілізаційними ресурсами і резервами;
- розвиток вітчизняної військової науки;
- розвиток вітчизняного оборонно-промислового комплексу;
- створення цілісної системи забезпечення військової безпеки.

Відомо, що національні інтересів у воєнній сфері реалізуються в умовах впливу внутрішніх і зовнішніх загроз та небезпек.

Перелік найнебезпечніших загроз і небезпек життєво важливим національним інтересам України у воєнній сфері наведений у табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Перелік найнебезпечніших загроз і небезпек життєво важливим національним інтересам України у воєнній сфері

Зміст інтересу	Номер загрози (небезпеки)	Зміст загроз (небезпек)
I. Відновлення територіальної цілісності України	1	Військова агресія Російської Федерації за участю її регулярних військ на території України
	2	Тимчасова окупація Російською Федерацією Автономної Республіки Крим, міста Севастополь та частини території Донецької і Луганської областей
	3	Мілітаризація Російською Федерацією окупованих територій шляхом формування нових військових з'єднань і частин
	4	Нарощування Російською Федерацією поблизу державного кордону України угруповання військ з потужним ударно-наступальним потенціалом
	5	Активізація спеціальними службами Російської Федерації розвідувально-підривної діяльності в Україні
	6	Порушення функціонування органів державної влади, місцевого самоврядування, важливих об'єктів промисловості та інфраструктури на тимчасово окупованих Російською Федерацією територіях
II. Стабілізація воєнно-політичної обстановки навколо України і врегулювання воєнних конфліктів	7	Посягання на державний суверенітет України
	8	Тероризм та інші спроби втручання у внутрішні справи України
	9	Участь радників, інструкторів і найманців Російської Федерації на тимчасово окупованій території України
	10	Наявність іноземних військових формувань на території України
	11	Активізація сепаратистських сил і підтримка їх ззовні
	12	Заяви та акції, що дискредитують внутрішню і зовнішню політику України
	13	Войовничість політичного керівництва сусідніх країн
	14	Загострення міжетнічних і міжконфесійних протиріч
	15	Прагнення до домінування в регіоні деяких держав
	16	Зацікавленість у встановленні контролю за стратегічними об'єктами, сировинними ресурсами і комунікаціями України
	17	Нестабільність соціально-політичної обстановки в деяких країнах Центральної Європи
	18	Створення та існування незаконних збройних формувань

Зміст інтересу	Номер загрози (небезпеки)	Зміст загроз (небезпек)
III. Розбудова сектору безпеки і оборони України	19	Відсутність визначеної воєнної та військово-технічної політики, концепції воєнного будівництва
	20	Проведення необґрунтованих реформ
	21	Безсистемне визначення кількісного складу сектору безпеки і оборони
	22	Відплив молодших офіцерів із сектору безпеки і оборони
	23	Неврахування реальних економічних можливостей держави і геополітичних умов, що складаються
	24	Зменшення витрат на оборону
	25	Зниження рівня технічного та матеріального забезпечення з'єднань і частин
	26	Розвідувально-підривна і диверсійна діяльність Росії
IV. Підтримка боєздатності формувань сектору безпеки і оборони	27	Зниження рівня військової дисципліни
	28	Старіння та вихід з ладу ОВТ
	29	Зниження можливостей підтримки необхідного рівня бойової підготовки військ
	30	Руйнування оборонно-промислового комплексу
	31	Розрив кооперативних зв'язків у сфері виробництва озброєння і військової техніки
	32	Погіршення демографічної ситуації
V. Забезпечення мобілізаційних ресурсів і запасів	33	Відсутність нормативно-правової бази мобілізаційного розгортання держави та її сектору безпеки і оборони
	34	Втрата системи мобілізаційного розгортання держави та її сектору безпеки і оборони
	35	Поглиблення дисбалансу між мобілізаційними потребами і наявними можливостями
	36	Падіння рівня підготовки мобілізаційних резервів
VI. Розвиток вітчизняної воєнної науки	37	Втрата наукового потенціалу у воєнній сфері
	38	Зниження вимог до воєнної науки
	39	Послаблення уваги до розвитку сучасного воєнного мистецтва
	40	Відсутність комплексних наукових робіт з удосконалення спільного застосування військових формувань різних міністерств і відомств
	41	Відставання в розробленні критичних технологій і технологій подвійного призначення
	42	Втрата контролю за системою підготовки наукових кадрів
VII. Створення системи забезпечення воєнної безпеки	43	Відсутність єдиної політики та стратегії воєнної безпеки
	44	Неврегульованість системи забезпечення воєнної безпеки законами
	45	Недосконале законодавче, організаційне, інформаційне та наукове забезпечення спільного бойового застосування формувань сектору безпеки і оборони
	46	Відсутність єдиної системи автоматизованого управління військами, зброєю, технічними засобами

Слід зазначити, що у воєнній безпеці, крім загроз і небезпек національним інтересам, існують також і специфічні воєнні загрози державі.

Воєнна загроза – визначений рівень воєнної небезпеки, який настає внаслідок офіційного висунення агресивною стороною погроз, пов'язаних із застосуванням військової сили.

Безпосередня воєнна загроза – визначений рівень подальшого загострення воєнної загрози (відповідно до воєнної небезпеки) у напрямі висунення ультимативних вимог і фактичного завершення приготування до початку воєнних дій.

Стратегія воєнної безпеки – визначені та затверджені напрями реалізації воєнної політики щодо забезпечення всеохоплюючої оборони України на засадах стримування, стійкості та взаємодії.

За своїм змістом стратегія воєнної безпеки України вміщує [4]:

1. Загальні положення.
2. Цілі, пріоритети та завдання реалізації державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва.
3. Шляхи досягнення цілей державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва.
4. Ресурсне задоволення потреб оборони України.
5. Перспективна модель організації оборони України, Збройних Сил України та інших складових сил оборони
6. Ймовірні сценарії застосування сил безпеки і оборони для виконання завдань з оборони України.
7. Управління ризиками у сфері воєнної безпеки.
8. Прикінцеві положення.

Головною метою Стратегії воєнної безпеки України є завчасно підготовлена та всебічно забезпечена всеохоплююча оборона України на засадах стримування, стійкості та взаємодії, що забезпечує воєнну безпеку, суверенітет і територіальну цілісність держави відповідно до Конституції України та в межах державного кордону України, сприяє інтеграції України в євроатлантичний безпековий простір та набуттю членства в НАТО, передбачає активну участь у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки.

Всеохоплююча оборона України забезпечує [4]:

- координацію спроможностей ЗС України, інших складових сил оборони з можливостями інших складових сектору безпеки і оборони України;
- узгодження розвитку сил оборони з розвитком оборонної промисловості та політико-дипломатичними заходами;
- гармонійний розвиток усіх складових військового резерву людських ресурсів з поєднанням можливостей оперативного і мобілізаційного резерву, до яких зараховано резервістів і військовозобов'язаних, та громадян, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки і оборони та входять до громадського резерву;

- розвиток спроможностей сил ТрО ЗС України та руху опору за підтримки громадянського суспільства;

- використання новітніх високотехнологічних і високоефективних засобів ведення збройної боротьби.

Основними цілями реалізації державної політики у воєнній сфері є [4]:

- достатні оборонні спроможності держави;
- потужна територіальна оборона;
- патріотичне виховання громадян;
- ефективний менеджмент у сфері оборони;
- професійний особовий склад ЗС України та інших складових сил оборони;

- сучасне високотехнологічне озброєння, військова та спеціальна техніка сил оборони;

- запаси матеріальних засобів, дієва система медичного забезпечення;

- побудовані на національних і євроатлантичних цінностях сили оборони.

Пріоритетами досягнення цілей державної політики у воєнній сфері є [4]:

- запровадження об'єднаного керівництва з підготовки та ведення всеохоплюючої оборони України;

- розвиток інституційних спроможностей МО України та інших органів управління складових сил оборони;

- нарощування спроможностей ЗС України, сил ТрО в їх складі, інших складових сил оборони до виконання покладених завдань.

Досягнення цілей державної політики у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва здійснюватиметься формуванням та реалізацією:

- ефективної воєнної політики, стратегічного, зокрема оборонного, планування та планування оборони України;

- оновленої військової кадрової політики;

- дієвої військово-технічної політики;

- прозорих і ефективних оборонних закупівель;

- спільної підготовки ЗС України та інших складових сил оборони;

- оновлених систем мобілізаційної підготовки та мобілізації;

- територіальної оборони України;

- оперативного обладнання території держави;

- організації руху опору;

- співробітництва зі збройними силами держав – членів НАТО.

Стратегія воєнної безпеки – відносно постійна складова воєнної політики, тому що її стратегічні цілі визначаються на певний історичний період й істотно впливають на процеси, що відбуваються в суспільстві.

Стратегії воєнної безпеки має приділяти особливу увагу вище політичне керівництво України, яке розуміє, що збройна агресія можлива не тільки з

боку Росії, а й з боку інших держав, з якими не унормовані питання територій, не визначені кордони, а також які спробують реалізувати свої національні інтереси за рахунок України.

2.3. Система забезпечення воєнної безпеки України: визначення, мета, структура та завдання з урахуванням уроків та досвіду антитерористичної операції й операції Об'єднаних сил

Ураховуючи те, що воєнна безпека країни формується і забезпечується в руслі об'єктивних і суб'єктивних процесів під прямим та опосередкованим впливом різноманітних економічних, політичних, інформаційних, воєнних, природних, техногенних та інших чинників як внутрішнього, так і зовнішнього походження, за участю багатьох організаційних структур і засобів, вона потребує створення в державі ефективної цілісної системи її забезпечення.

Політика у сфері воєнної безпеки України буде виважена і відповідатиме інтересам людини, суспільства та держави, коли в цілісній системі здійснюватимуться моніторинг, ідентифікація, виявлення джерел і причин загроз національним інтересам України у воєнній сфері, негайно розроблятимуться та реалізовуватимуться заходи щодо їх нейтралізації.

Система забезпечення воєнної безпеки – комплекс організаційних структур і сил, які виробляють цілеспрямовані рішення і проводять скоординовані дії та заходи щодо захисту й реалізації життєво важливих інтересів людини, суспільства, сектору безпеки і оборони та держави в умовах впливу внутрішніх і зовнішніх загроз у воєнній сфері.

Структура системи забезпечення воєнної безпеки України наведена на рис. 2.3.

Підвищенню якості функціонування системи забезпечення воєнної безпеки сприятиме визначення, перерозподіл та закріплення основних функцій серед її складових і розроблення загальної концепції та програми військового будівництва не у вузькому розумінні (що стосується лише військової складової), а в єдиному комплексі економічних, політичних, воєнних та інших заходів, які базуються на положеннях Конституції України, Закону України “Про національну безпеку України”, Стратегії воєнної безпеки України, Державної програми військового будівництва.

Ця система має відповідати тим самим вимогам, що і СЗНБ (див. розділ 1).

Передусім особливого значення набуває вимога до керованості запропонованої системи, а також до ефективності і сталості функціонування.

Важливою вимогою до системи забезпечення воєнної безпеки України має стати спрямованість на підвищення гарантій захисту держави від воєнних

загроз та збройної агресії, забезпечення суверенітету і територіальної цілісності країни у разі застосування військової сили.

Рис. 2.3. Структура системи забезпечення воєнної безпеки України

У сучасних умовах великого значення набуває можливість підвищення якості рішень, що приймаються, на основі запровадження механізму прийняття рішень в системі забезпечення воєнної безпеки [5], зміцнення цивільного демократичного контролю за її функціонуванням, який має здійснюватися відповідно до існуючої нормативно-правової бази. Така особливість притаманна лише демократичному суспільству.

Таким чином, однією з головних вимог до системи забезпечення воєнної безпеки є законність функціонування, яка має базуватися на сукупності законів, доктринальних і нормативних актів, спрямованих на створення необхідних умов для реалізації національних інтересів держави у воєнній сфері та гарантії її захисту від воєнних загроз і збройної агресії.

Головною метою військового будівництва в Україні є забезпечення відповідності структури, складу та оснащення ЗС України характеру загроз воєнній безпеці України і фінансово-економічним можливостям держави.

Насамперед, виникає необхідність враховувати досвід АТО та ООС [6]. Наразі стає зрозумілим, чому відбуваються події, що сколихнули весь світ і

не дають спокою громадянам України. Ми повинні бути готовими до тривалого протистояння (*урок 1*), у якому переможе одна з протиборчих сторін, і не завжди, як свідчить історія, це найсильніша сторона протиборства (*урок 2*).

Раціоналістична теорія висуває три причини, чому деякі країни не в змозі домовитися між собою і замість цього починають воювати:

- проблема неподільності;
- асиметричність інформації з навмисним введенням в оману;
- неможливість покладатися на обіцянки противника.

Проблема неподільності виникає, коли дві сторони не можуть прийти до взаємної угоди за допомогою переговорів, тому що річ, яку вони прагнуть мати, неділима і може належати тільки одній з них. Саме це поки що відбувається у стосунках між Україною та Росією, тож сподіватися на швидкі результативні переговори марно (*урок 3*).

Проблема асиметричності інформації виникає тоді, коли дві держави не можуть заздалегідь прорахувати вірогідність перемоги і досягти обоюдної згоди, тому що кожна з них має військові секрети й не довіряють одна одній. При цьому кожна сторона намагається перебільшити власну силу, щоб виторгувати додаткові переваги. Історія знає такі приклади. Напевно ця проблема існує й у переговорному процесі у форматі Україна – ЄС – Росія.

Переговори про запобігання війні можуть закінчитися провалом через нездатність держав дотримуватися правил чесної гри. Дві країни могли б уникнути війни, якби дотримувалися первинних домовленостей, але на угоду собі одна сторона отримує такі привілеї, стає сильнішою і починає вимагати більшого. У результаті слабкішій стороні не залишається нічого іншого, як захищатися (*урок 4*). Що й можна спостерігати у міждержавних стосунках Україна – Росія.

З погляду іншої теорії, війну можна розглядати як зростання економічної конкуренції між країнами. Війни починаються як спроба панувати ринками і природними ресурсами і, як наслідок, багатством. Представники ультраправих політичних кругів, наприклад, стверджують, що у сильного є природне право на усе те, що слабкий не в змозі утримати. Деякі політики-центристи також дотримуються економічної теорії в поясненні воєн.

У відносинах між Україною та Російською Федерацією, Російською Федерацією та ЄС неоднозначно спостерігається економічна складова конфлікту (*урок 5*).

Цілі сторін у воєнних конфліктах. Пряма мета війни полягає в нав'язуванні противникові своєї волі. Один суб'єкт політики намагається змінити поведінку іншого, змусити його відмовитися від своєї свободи, ідеології, від прав на що-небудь, віддати необхідні національні багатства, територію, акваторію тощо. Реалізація цього прагнення невоєнними засобами, наприклад у процесі переговорів, що супроводжуються загрозою застосування сили, може завершитися так званим “добровільним приєднанням” однієї

держави до іншої без застосування військової сили. При цьому нерідко ініціатори війни переслідують і непрямі цілі: зміцнення своїх внутрішньополітичних позицій; дестабілізація регіону в цілому; відвернення і зв'язування сил противника. При цьому для країни-агресора метою війни є поліпшення свого довоєнного стану, а для країни-жертви – протистояння противникові, який бажає нав'язати свою волю, та запобігання рецидивам агресії.

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок, що війна може бути повністю виграна однією з протиборчих сторін: агресором, коли його воля виконана, або стороною, що обороняється, коли нападки агресора успішно присічені та його активність пригнічена.

Україна має прагнути саме до такого вирішення кризової ситуації, коли Російська Федерація відмовиться від подальших агресивних намірів (урок 6). Проте, чого слід очікувати від партнера, коли його мета у конфлікті не досягнута або досягнута не до кінця? Чи не отримає Україна “заморожений”, “жевріючий” конфлікт, який у будь-яку хвилину, за будь-якого приводу може знову спалахнути?

Поняття “стан війни”. Стан війни спричиняє правові наслідки – припинення дипломатичних та інших відносин між воюючими державами, міжнародних договорів тощо. Чи має право Україна в сучасних умовах знехтувати будь-якими можливостями щодо продовження переговорного процесу не з терористами, найманцями, бойовиками й кримінальними елементами, а з країною, яка їх підтримує ресурсами та зброєю? Мабуть ні. Тож й оголошувати стан війни між Україною та Росією для України є не вигідним (урок 7).

Війна може завершуватися беззастережною капітуляцією однієї з протиборчих сторін або мирним договором, що частково задовольняє сторони, які беруть у ній участь. У будь-якому разі війна закінчується миром, який зазвичай визначається як відсутність війни або стан знятих протиріч. Саме до вирішення протиріч, які накопичилися, до їх усунення й повинно прагнути керівництво України, не забуваючи при цьому про свої національні інтереси (урок 8).

Нині російське керівництво на теренах України розв'язало по суті гібридну війну. Насамперед, це одночасне застосування регулярних і нерегулярних ворожих до України збройних угруповань, які застосуванням високотехнологічної зброї у звичайному спорядженні, використанням партизанських і терористичних форм та способів ведення збройної боротьби, за ресурсної підтримки з боку Російської Федерації високопрофесійними кадрами, найманцями і кримінальними елементами, фінансами та МТЗ ведуть збройну боротьбу в наземному, надводному, повітряному та інформаційному просторі для дестабілізації обстановки в регіоні, анексії частини території України на користь сусідньої країни за умов зриву в реалізації зазначених

цілей – створення соціального хаосу й знищення (підрив) економіки регіону. При цьому дійсних намірів терористичних угруповань визначити майже неможливо, оскільки їхні дії є непередбачуваними й такими, що пов'язані з розвитком обстановки, тобто адаптовані до змін в обстановці (урок 9).

Гібридна війна має такі складові й різновиди:

- інформаційна війна, яку розв'язало російське керівництво проти України й світової спільноти, з усіма ознаками її прояву;
- кібернетична війна (атаки на урядові, відомчі та банківські сервери, системи військового управління);
- асиметрична війна;
- ознаки громадянської війни;
- бойові дії тактичних угруповань;
- терористичні дії (акції);
- так звана “міська герилья” (міська партизанська війна);
- ознаки гуманітарної війни (на кшталт війни в Косові);
- з погляду на наростаюче протистояння в Автономній Республіці Крим (далі – АР Крим) між кримськими татарами й населенням АР Крим, яке “підтримало” анексію Криму Російською Федерацією, – ознаки міжетнічного конфлікту, до вирішення якого, напевно, прагне російське керівництво;
- торговельна війна між Україною та Російською Федерацією, яка нині заведена в такий кут, що лунають пропозиції щодо повного розриву економічних стосунків між країнами.

Проте експортно-імпортний дисбаланс між Україною та Російською Федерацією, а також розрив економічних стосунків може призвести до поглиблення золотовалютного дефіциту.

Окремо слід зазначити про такий спосіб вирішення воєнного конфлікту на теренах України, як “виринаюча війна”.

У воєнних конфліктах останніх років, які починалися з конфронтації із сепаратистами, бойовиками, терористами, іншими організованими групами “осіб без громадянства”, Російською Федерацією був започаткований новий спосіб розв'язання та ведення воєнних (бойових дій) – так звана “виринаюча війна” (*pop-up war*) – швидка та завуальована, яку, ймовірно, будуть широко застосовувати майбутньому. “Виринаючий війні” притаманні такі особливості:

- “раптова” поява прихованої до певного часу армії, солдати якої без будь-яких розпізнавальних знаків добре підготовлені до розпалювання заворушень та ведення вуличної боротьби; офіційно жодна держава не визнає направлення власних військ (сил) до іншої країни; солдати не керуються загальновизнаними міжнародними законами, правилами та конвенціями, що регламентують ведення війни; відсутність очевидного лідера – керівника цими солдатами;

- чітко окреслений віртуальний компонент. Принципи електронної кібератаки трансформуються у безперешкодний потік дезінформації та фальсифікації;

- використання фінансових ринків як інструменту ведення боротьби.

Метою “виринаючої війни” є створення керованого хаосу для впливу на політику країни – жертви агресії. Саме тому вторгнення Російської Федерації в АР Крим не можна вважати випадковим, оскільки для Російської Федерації це був найменш ризикований спосіб тестування свого нового методу ведення війни. Розв’язана Російською Федерацією агресія проти України свідчить про те, що не лише традиційні армія і розвідка є тими засобами, за допомогою яких можна вести війну (*урок 10*).

Агресивна політика Російської Федерації, зміни сутності і характеру сучасних воєнних конфліктів висувають нові вимоги до ЗС України. В умовах реального порушення територіальної цілісності України, неготовності міжнародних структур безпеки припинити агресивні дії проти нашої держави ЗС України повинні бути готовими до самостійного стримування збройної агресії та її відсічі, локалізації, ліквідації (нейтралізації) збройного конфлікту із застосуванням власних сил і засобів (*урок 11*). І це стало уроком не тільки для нинішнього покоління українців, а й для прийдешніх.

У цих умовах доцільно визначити певні *пріоритети у розвитку ЗС (сил оборони) України*:

- відновлення та розвиток автоматизованої системи управління військами (силами) та зброєю;

- розширення можливостей комплексної системи розвідки;

- відтворення у складі ЗС України неядерних сил стримування;

- прискорене набуття реальних оперативних спроможностей ССПО;

- ведення інформаційно-психологічної боротьби для ведення асиметричних дій;

- відновлення та розвиток Сухопутних військ як основного виду ЗС України.

З огляду на зміну характеру загроз воєнній безпеці держави, доцільно докорінно реформувати основи військового будівництва в Україні й удосконалити структуру системи забезпечення воєнної безпеки.

Для комплексного та ефективного вирішення цих питань має бути удосконалений механізм прийняття рішень у системі забезпечення воєнної безпеки.

Таким чином, забезпечення воєнної безпеки, відпрацювання і реалізація її політики, стратегії, оборонних концепцій, військового будівництва, реформування ЗС України та ІВФ є найважливішими системними завданнями держави, які потребують постійного моніторингу, аналізу, прогнозу й обґрунтованих рішень, оскільки зачіпають багато сфер нашого життя і значно

впливають на національну безпеку держави. Перспективу мають тільки науково обґрунтовані підходи, які враховують геополітичні, економічні, демографічні та соціальні реалії.

2.4. Методика оцінювання стану середовища воєнної безпеки

Стан середовища воєнної безпеки – характеристика ступеня захищеності та реалізації стратегічних завдань країни у взаємозв'язку з умовами, у яких їх вирішують. Під час оцінювання стану середовища воєнної безпеки дається узагальнена картина щодо пріоритетності національних інтересів країни і ступеня небезпеки існуючих загроз, яка є визначальною у ході розроблення заходів і механізмів щодо нейтралізації загроз забезпечення готовності держави до надзвичайних ситуацій.

Процес оцінювання та прогноз стану середовища воєнної безпеки включає такі *етапи*:

- *перший* – формування національних інтересів України у воєнній сфері;
- *другий* – виявлення загроз, що негативно впливають на процес реалізації національних інтересів;
- *третій* – визначення ступеня впливу загроз на процес їх реалізації (експертне опитування);
- *четвертий* – розрахунок пріоритетних життєво важливих національних інтересів і рівня небезпеки виявлених загроз;
- *п'ятий* – аналіз отриманих результатів.

2.4.1. Формування національних інтересів України у воєнній сфері

Справжньою причиною і рушійною силою соціального розвитку є інтереси. В основі всієї цілеспрямованої людської діяльності лежать потреби і цінності.

Потреби – це необхідність у чому-небудь для підтримання життєдіяльності організму індивіда, соціальної групи, суспільства, держави. Це внутрішній спонукач активності. Потреби поділяються на біологічні, які властиві як тваринам, так і людині, і соціальні, які властиві тільки людині, мають історичний характер та підвладні значному впливу економіки, культури, ідеології.

Функціональними компонентами є також **цінності**, домінуючі в суспільстві, знання (інформація), методи і принципи формування інтересів, а також професіоналізм людей, які беруть участь у процесі формування життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави.

Потреби і цінності – поняття не тотожні, хоча мають загальною підставою об'єктивний характер. Потреба виражає ставлення будь-якого суб'єкта життєдіяльності до необхідних умов свого буття, оскільки без задоволення базових потреб неможливе існування ні біологічного, ні соціального організму. Між потребами людини та їх задоволенням знаходиться людська діяльність, мета якої і полягає в задоволенні потреб людей. При цьому задоволення безпосередніх потреб людей у житлі, їжі, одязі тощо забезпечує їх фізичне існування, але основна частина потреб сучасної людини пов'язана з її соціальними функціями, а не фізіологічними потребами. Духовні потреби соціальній людині так само необхідні, як і продукти харчування. Коло потреб сучасної особи виключно широке, безперервно розширюється і розвивається. Чим різнобічніше розвинена особа, тим складніше той або інший соціальний організм, тим ширше коло потреб і тим різноманітніші форми їх задоволення.

Проте не кожна потреба може стати причиною і внутрішнім стимулом якогось виду життєдіяльності. Потреби, виражаючи взаємозв'язок суб'єкта й умов його життєдіяльності, знаходяться в неусвідомлених вабленнях і цілком усвідомлених мотивах поведінки.

Саме усвідомленість, найтісніший зв'язок з особистою і суспільною свідомістю дає змогу виділити інтереси з різноманіття потреб як особливу, найзначущу категорію в житті людини і суспільства.

Інтереси мають всі риси потреб, але посилені особливостями індивідуальної і суспільної свідомості, світогляду, психологічного полягання, культурного розвитку й інших цінностей. Саме тому інтереси на відміну від звичних потреб і мають ту дієву та реальну потужність, відображену у вищезгаданому першому законі соціального розвитку людини і суспільства.

Інтереси, будучи і причиною, і метою, і рушійною силою соціального розвитку, кардинально впливають на весь процес розвитку. Отже, найважливішою особливістю інтересів є їх динамічність, мінливість, розвиток, причому необов'язково в прогресивному напрямі. Ще Гельвецій підкреслював, що "...своїми вадами і чеснотами люди зобов'язані виключно різним видозмінами". Ця обставина зайвий раз свідчить про необхідність цілеспрямованого формування і розвитку всієї системи інтересів – і особи, і суспільства, сектору безпеки і оборони та держави.

Формування інтересу – цілеспрямована діяльність щодо створення інтересу певного змісту у різних суб'єктів – людини, суспільства, сектору безпеки і оборони, держави.

Питання формування соціальних інтересів займає видне місце серед проблем, які довгий час вважалися другорядними, проте від практичного їх вирішення багато в чому залежав поступальний розвиток суспільства в цілому, тому що тільки реалізація інтересів учасників суспільних відносин,

що сформувалися, здатна забезпечувати здійснення програми перетворення у силах оборони та в Україні в цілому.

Проводити реформи та керувати процесом корінних перетворень, забезпечити динамічний розвиток суспільства можна тільки через облік й управління інтересами різного ступеня спільності. Для нинішнього суспільства насамперед характерна підміна суспільних інтересів корпоративно-відомчими на фоні ігнорування об'єктивної основи формування інтересів.

Основою формування інтересів як соціальної категорії є об'єктивні умови суспільного буття, які визначають характер взаємодії та взаємозалежності соціальних суб'єктів з приводу умов їх життєдіяльності. Отже, до проблеми формування інтересів слід підходити конкретно-історично. Такий підхід дасть змогу пояснити проблему різноманіття і суперечності соціальних інтересів різних осіб, груп, колективів, суспільства та підвести міцну методологічну базу під розгляд питання про розмежування етапів формування і реалізації інтересів.

Інтереси особи формуються під впливом не тільки її соціального положення, а й усього способу життя, духовних цінностей і культури суспільства, соціальної психології різних груп суспільства. До того ж рівень духовних інтересів особи, її ставлення до дійсності, тобто рівень розвитку особи визначає залученість особи в суспільне життя, у процес формування і реалізації інтересів суспільства.

Під час вирішення цього завдання надзвичайно важливо враховувати залежність результатів діяльності від рівня підготовленості суб'єкта, від відповідності засобів формування інтересів наміченим цілям, від необхідних можливостей і реальних умов і, звичайно ж, від тієї "стартової" позиції, від ступеня знань і переконань, з якого здійснюється процес формування. Ці залежності є постійними і об'єктивними, їх можна вважати принципами формування інтересів. Можна виділити такі принципи:

- комплексний підхід до розгляду і вирішення проблем формування;
- наукова організація формуючого процесу;
- доцільність формуючих дій;
- скоординованість зусиль;
- єдність у розумінні цілей формування;
- перевірка результативності здійснюваних заходів тощо.

Концептуальні ідеї, які відображають функціонування механізму формування соціальних інтересів, є методологією як в організації всієї сукупності заходів, спрямованих на кінцевий результат, так і кожного окремого формуючого акту, що вирішує те або інше проміжне завдання. Формування соціальних інтересів як цілеспрямований, спеціально організований процес містить не тільки те загальне, що властиве будь-якому процесу навчання і виховання, а й те особливе, що відрізняє, виділяє його. Ці особливості визначаються цілями формування інтересів.

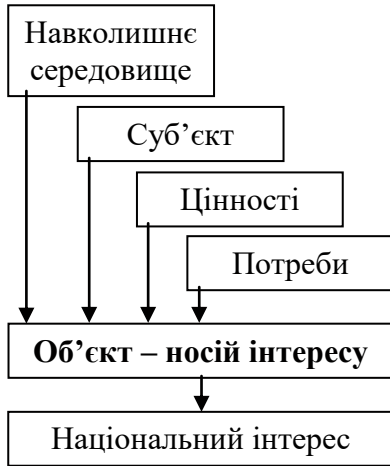

Рис. 2.4. Схема процесу формування національних інтересів

У цілому процес формування національних інтересів є системою зі своїми структурними і функціональними компонентами. Загальна схема цього процесу надана на рис. 2.4.

Основними структурними компонентами цієї системи виступають суб'єкт, об'єкт, середовище формування.

Призначені експерти на підставі аналізу нормативно-правової бази, програм уряду та партій й існуючих ситуацій формують життєво важливі національні інтереси у воєнній сфері та після обговорення результати заносять у табл. 2.2 (другий стовпчик).

Таблиця 2.2

Вихідні дані для оцінювання стану середовища воєнної безпеки

№ п/п	Життєво важливі національні інтереси України	Загрози (основні)								Інтегральний показник впливу загроз на національні інтереси $M = \frac{1}{N} \sum_{k=1}^N y_k$	Пріоритетність національних інтересів	Ступінь реалізації національних інтересів $R = 1 - M$
		1	2	3	4	5	6	7	8			
I												
II												
III												
IV												
VI												
VII												
VIII												
Інтегральний рівень впливу загрози на національні інтереси $C = \frac{1}{L} \sum_{n=1}^L Y_n$												
Рівень національної безпеки $P_{НБ} = \frac{1}{L} \sum_{n=1}^L (1 - M)$												

Надалі визначають загрози життєво важливим національним інтересам України.

2.4.2. Визначення загроз національним інтересам України

Загрози національним інтересам доцільно розглядати як сукупність таких складових: об'єкт загрози; носій загрози; причини її виникнення; спосіб впливу; динаміка ескалації; можливі наслідки впливу загрози.

Негативний вплив на предмет національного інтересу (цілі, які планують) змінює орієнтацію держави, суспільства, змушує їх діяти в помилковому напрямі, витратити додаткові ресурси.

Загрозою може бути такий вплив на носій чи виразник інтересу (фізичне знищення, пошкодження, шантаж, підкуп тощо), який робить неможливою або малоефективною його діяльність з реалізації національних інтересів.

Можуть бути створені умови, за яких обраний спосіб реалізації національних інтересів не має бажаного результату або виявляється неможливим.

Динаміка наростання (ескалації) загрози. Розвиток конфліктної ситуації у будь-якій сфері послідовно проходить етапи (що не завжди явно видно). Можна умовно виділити такі *етапи*, що перекривають повний цикл ескалації загрози:

- *перший* – зародження. Це стан, коли загроза виникає, але наслідки від її дії ще не є досить відчутними;
- *другий* – прояв загрози. Це стан, коли вже відчувається негативний вплив загрози на реалізацію національного інтересу;
- *третій* – загострення загрози. Це стан, коли загроза вже набула катастрофічного значення і значно впливає на процес реалізації національного інтересу;
- *четвертий* – зменшення рівня небезпеки загрози. Це стан, коли системою заходів (організаційних, ресурсних, фінансових тощо) вдається повністю або частково нейтралізувати негативний вплив загрози на процес реалізації національного інтересу.

На підставі цих міркувань експерти виявляють найнебезпечніші загрози національним інтересам у воєнній сфері.

Керівник експертів узагальнює надані пропозиції і затверджує список найнебезпечніших загроз національним інтересам і заносить їх у табл. 2.2.

Примітка. Ця методика оцінювання та прогнозування середовища воєнної безпеки рекомендується для використання під час відпрацювання практичних завдань з оцінювання середовища воєнної безпеки.

Таким чином, забезпечення воєнної безпеки, відпрацювання і реалізація її політики, стратегії, оборонних концепцій, військового будівництва, реформування ЗС України та ІВФ є найважливішими системними завданнями держави, які потребують постійного моніторингу, аналізу, прогнозу й

обґрунтованих рішень, оскільки зачіпають багато сфер нашого життя і значно впливають на національну безпеку держави. Перспективу мають тільки науково обґрунтовані підходи, які враховують геополітичні, економічні, демографічні та соціальні реалії.

Питання для самоконтролю

1. Основні об'єкти воєнної безпеки.
 2. Суб'єкти забезпечення воєнної безпеки.
 3. Принципи забезпечення воєнної безпеки.
 4. Воєнна небезпека для держави і показники, які її визначають.
 5. Напрями стабілізації воєнно-політичної обстановки.
 6. Життєво важливі національні інтереси України у воєнній сфері.
 7. Приклади загроз національним інтересам у воєнній сфері.
 8. Система забезпечення воєнної безпеки (визначення, вимоги).
 9. Основні завдання воєнного будівництва в Україні.
 10. Визначення воєнної політики України.
 11. Суб'єкти та об'єкти воєнної політики.
 12. Основні завдання воєнної політики України.
 13. Умови реалізації воєнної політики України.

Список літератури

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР (зі змінами).
2. Закон України “Про національну безпеку України” від 21.06.2018 № 2469-VIII (зі змінами).
3. Косевцов В. О. Основні ідеї методу прогнозування розвитку воєнно-політичної обстановки навколо України / В. О. Косевцов, С. М. Нечхаєв, А. О. Зварич // Зб. наук. праць ЦНДІ ЗС України. – 2017. – № 3. – С. 18–27.
4. Стратегія воєнної безпеки України: Указ Президента України від 25.03.2021 № 121/2021.
5. Стратегічне управління військово-технічним співробітництвом в інтересах забезпечення воєнної безпеки України / [В. М. Бегма, О. М. Загорка, В. О. Косевцов, В. М. Шемаєв]. – К. : НАОУ, 2005. – 225 с.
6. Дузь-Крятченко О. П. Досвід та уроки внутрішнього воєнного конфлікту та збройної агресії проти України / О. П. Дузь-Крятченко, Є. Є. Панкратов // Труды університету. – 2014. – № 125. – С. 5–12.
7. Абрамов В. І. Глобальна та національна безпека : підручник / В. І. Абрамов, Г. П. Ситник, В. Ф. Смолянчук ; за заг. ред. Г. П. Ситника. – К. : НАДУ, 2016. – 784 с.
8. Военный Энциклопедический Словарь. – Редкол.: А. П. Горкин., В. А. Золотарев и др. – М. : Большая Российская Энциклопедия, “РИПОЛ КЛАССИК”, 2002. – С. 1179–1180.
9. Пунда Ю. В. Нові погляди Сполучених Штатів Америки на забезпечення національної безпеки у воєнній сфері / Ю. В. Пунда, О. Ф. Сальнікова, І. В. Борохвостов // Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки. – 2015. – № 3–4 (7–8) – С. 84–92.
10. Клименко В. С. Нова стратегія національної безпеки Російської Федерації: потенційні загрози і ризики для України / В. С. Клименко, М. І. Петренко, О. Ф. Сальнікова // Труды університету. – 2016. – № 1 (134). – С. 16–21.
11. Стратегія національної безпеки України: Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020.

ОСНОВИ ВОЄННОЇ СТРАТЕГІЇ

3.1. Еволюція збройної боротьби

3.1.1. Загальний огляд і класифікація воєнних конфліктів сучасності

Глибоке розуміння процесів воєнного і державного управління можливе тільки у разі усебічного знання суті сучасних воєнних конфліктів, причин та джерел їх виникнення, властивих їм характерних рис й особливостей. Визначення характеру сучасних воєнних конфліктів у всі часи було першочерговою справою, оскільки без цього проводити цілеспрямовану підготовку держави до оборони та відсічі збройної агресії неможливо.

Військове будівництво, у тому числі будівництво збройних сил, планування їх застосування у разі воєнного конфлікту, способи і форми воєнних дій, обсяг і порядок підготовки та проведення мобілізації, бойова й оперативна підготовка військ (сил), морально-психологічна підготовка особового складу збройних сил і населення до війни, оперативне обладнання території, оборонний бюджет, що виділяється, організація управлінської діяльності у сфері воєнної безпеки та багато інших питань пов'язано переважно з характером сучасних воєнних конфліктів.

Протягом останніх років намагання авторитарних держав вирішувати не тільки внутрішні, а й зовнішні суперечки за допомогою насамперед військової сили значно зросли. Яскравими прикладами цього є напад військ Російської Федерації на Грузію та анексія нею території Південної Осетії, втручання Росії в перебіг громадянської війни в Сирії, розв'язання Російською Федерацією так званої гібридної, але з часом здебільшого набуває відкритого характеру, війни проти України, анексія в ході цієї війни українського півострова Крим, окупація частини Донецької та Луганської областей, блокування акваторії та українських морських портів Азовського моря тощо. Захищаючи свій суверенітет і територіальну цілісність, Україна змушена проводити на Сході держави спочатку АТО, а згодом і ООС.

Зазначені чинники формують широкий спектр викликів і загроз національним інтересам України, що зумовлює необхідність дієвої стратегії щодо подальшого розвитку ЗС та інших складових сил оборони України. Таку стратегію можна реалізувати на основі ретельного аналізу можливого характеру сучасних воєнних конфліктів, їх прогнозування на майбутнє, і на цій основі – удосконалити підходи до оборонного планування (ОП) за стандартами провідних країн НАТО на основі спроможностей з урахуванням реальних ресурсних можливостей держави.

Під час стратегічного аналізу характеру воєнних конфліктів доцільно визначати їх за змістом:

- *воєнно-політичним* – склад протиборчих сторін (коаліцій); їх політичні цілі, причини і джерела воєнних конфліктів; ставлення до них народів та армій сторін, а також форми й способи ведення ідеологічної, психологічної і дипломатичної боротьби; засоби ведення; отримані результати;

- *воєнно-економічним* – цілі сторін в економічному протиборстві; засоби, вживані для економічної боротьби; форми і способи її ведення; результати сторін;

- *воєнним* (стратегічним) – стратегічні цілі і завдання сторін; причини і способи розв'язування воєнного конфлікту; види застосовуваної зброї, масштаб і розмах воєнних дій; особливості, форми і способи ведення воєнних дій; імовірна тривалість воєнного конфлікту, його періодизація; успіхи (неуспіхи) сторін;

- *інформаційно-психологічного протиборства* – цілі сторін в інформаційно-психологічному протиборстві; вживані засоби, форми і способи ведення інформаційно-психологічного протиборства.

У зміні характеру збройної боротьби, як свідчить досвід воєнних конфліктів останнього десятиліття, спостерігаються і проявляються характерні особливості. Неухильно підвищується питома вага військ, сил і засобів, діючих у повітряно-космічному просторі, щодо дій в інших сферах збройної боротьби. Це підтверджують приклади з досвіду підготовки і проведення операцій “Буря в пустелі” у зоні Перської затоки та “Союзницька сила” в Югославії.

Змінюються просторові характеристики воєнних конфліктів. Воєнні дії набувають виразнішого об'ємного (тривимірного) виміру. Зусилля в них перерозподіляються на користь “вертикальної” (повітряно-космічної) складової, що пов'язано зі збільшенням дальності застосування ВТЗ і можливістю ефективного її застосування для завдання ударів по об'єктах, що знаходяться в глибокому тилу протиборчих сторін.

Змінюються тимчасові параметри воєнних конфліктів. Це проявляється у скороченні часу на підготовку до бойових дій (використання мобільних сил і сил негайного (швидкого) реагування, здатних вирішувати завдання без відмобілізування) та у швидкоплинності воєнних дій, що припускає збирання, обробку і використання інформації про противника і свої війська в реальному часі або близькому до нього та застосування високошвидкісних (гіпершвидкісних) засобів і систем озброєння.

Воєнні конфлікти набувають якісно нову складову – інформаційну. Це пов'язано з появою систем озброєння, заснованих на широкому використанні можливостей нових інформаційних технологій: розвідувально-ударних комплексів, ВТЗ, зброї на нових фізичних принципах, швидкодіючих систем розвідки, зв'язку й управління, ефективних засобів РЕБ. Інформаційні

технології військові фахівці провідних країн світу розглядають як основу революційних змін у своїх збройних силах. Можна з упевненістю стверджувати, що без завоювання інформаційної переваги над противником буде неможливо досягти стратегічних цілей у воєнних конфліктах ХХІ ст.

Світова історія висвітлила чітку тенденцію до постійного зростання чисельності воєнних конфліктів. Так, за останні п'ять тисяч років історики нарахували близько 15,5 тис. воєнних конфліктів (тобто у середньому три конфлікти на рік), у яких загинуло кілька мільярдів людей. За всю історію існування людство прожило в умовах миру лише 292 роки, тобто менше одного тижня на кожні 100 років. За 15 років з кінця ХІХ ст. до Першої світової війни (1914–1918) було зареєстровано 36 воєнних конфліктів (2...3 на рік), за 21 рік між двома світовими війнами – 80 воєнних конфліктів (чотири на рік), з 1946 р. до цього часу – понад 300 воєнних конфліктів (7...8 на рік), у тому числі за останні 10 років – 100 воєнних конфліктів (10 на рік).

ХХ ст. було найкривавішим в історії людства: геноцид забрав (без урахування кількості знищених американських індіанців і чорношкірого населення США) майже 150...170 млн людських життів, а воєнні конфлікти – не менш 145...155 млн чол. При цьому варто зазначити, що усі війни другої половини ХХ ст. супроводжувалися зростанням прямих втрат серед цивільного населення.

Зараз із 193 держав – членів ООН більше третини перебуває у стані конфлікту. Зростає кількість воєнних переворотів і відмов від демократичних цінностей, а з ними відповідно зростають і людські втрати. Лише у воєнному конфлікті 1999 р. у колишній Югославії вперше в історії війн головною метою було не знищення людей, а підриг економіки держави. Однак при цьому значно зросли негативні екологічні наслідки від воєнних дій. Земля і море захащені великою кількістю різних видів боєприпасів, які становлять реальну загрозу для людей. Особливо відчутними були екологічні наслідки війни у В'єтнамі. Природі цієї держави було завдано значної шкоди, на величезних територіях майже усе було зруйновано та знищено. Разом над територією В'єтнаму було розпилено 72 млн декалітрів дефоліантів.

Загальна кількість вибухових речовин, використаних тільки США за останні сім років ведення ними воєнних дій в Індокитаї, еквівалентна 450 атомним бомбам, скинутим над містами Хіросіма і Нагасакі. У війні в Югославії були застосовані боєприпаси зі збідненим ураном, у зв'язку з чим важко оцінювати можливі наслідки щодо екології в майбутньому.

Після Другої світової війни лише 227 воєнних конфліктів припинені й урегульовані політико-дипломатичними засобами, інші – знаходяться у стадії урегулювання або жевріючого збройного протиборства.

З аналізу воєнних конфліктів за можливостями забезпечення регіональної та глобальної стабільності і безпеки геополітичний простір умовно можна поділити на п'ять геополітичних регіонів: країни Далекого Сходу, Південно-

Східної і Південної Азії; Середній Схід, Близький Схід і країни Африки (на північ від Сахари); країни Африки (на південь від Сахари); Центральна і Південна Америка; Європа, Закавказзя, Північна Америка і Центральна Азія (країни – члени ОБСЄ).

При цьому практично в усіх неврегульованих воєнних конфліктах беруть участь так звані незаконні, на погляд тієї або іншої конфліктуючої сторони, збройні формування.

Перший геополітичний регіон – країни Далекého Сходу, Південно-Східної і Південної Азії. Моніторинг воєнних конфліктів на цій території показує, що зараз це єдиний регіон планети, на території якого конфліктуючі сторони мають усі види ОВТ до шостого покоління включно.

Більше половини діючих збройних конфліктів пов'язані з боротьбою за територію, тобто з розпадом держав, і у всіх діючих збройних конфліктах беруть участь неконституційні збройні формування.

Міждержавний індо-пакистанський конфлікт є циклічним і найбільш затяжним на цей час. Найактивніші контртерористичні дії здійснюються на території Філіппін та Індонезії. Сюди зміщується центр міжнародного тероризму.

Другий геополітичний регіон – країни Середнього, Близького Сходу й Африки (на північ від Сахари), де зберігається значна кількість збройних протистоянь. Конфліктуючі сторони мають на озброєнні засоби боротьби 1...6-го поколінь. У цьому регіоні діє більшість виявлених нині незаконних воєнізованих організацій. Саме це стало основною причиною переростання міждержавної регіональної війни (Ізраїль / Єгипет, Ліван і Сирія) у локальну, у якій одну зі сторін вперше стали представляти іррегулярні формування (Ізраїль / групи поза Організацією визволення Палестини).

У межах країн Середнього та Близького Сходу нині більшість діючих збройних конфліктів є внутрішніми і пов'язані з боротьбою за владу, тобто за формою і змістом є громадянськими війнами. Крім того, на території Іраку та Ємену ведуться превентивні дії в межах багатонаціональної АТО.

Третій геополітичний регіон – країни Африки (на південь від Сахари). Локація воєнних конфліктів на території континенту дає змогу визначити їх характерні риси.

У районі Великих Африканських озер затяжну регіональну війну в її класичному розумінні ведуть шість держав (Ангола, Зімбабве, Конго (Заїр), Намібія, Руанда й Уганда) і три великих воєнізованих організацій. Крім того, ведуться дві локальні війни: Ангола і Конго – проти воєнізованого опозиційного ополчення; Гвінея, Гвінея-Бісау і Сенегал – проти військової фракції.

Разом з тим у цьому регіоні є й одна агресія – окупація Західної Сахари військами Марокко. Усі збройні конфлікти належать до війн четвертого покоління.

Четвертий геополітичний регіон – країни Центральної і Південної Америки. У межах Центральної і Південної Америки спостерігається стійка

тенденція щодо збереження без'ядерного статусу Латинської Америки і ліквідації наявних конфліктів.

П'ятий геополітичний регіон – Північна Америка, Європа, Закавказзя і Центральна Азія. У регіоні всі конфлікти пов'язані з розпадом федеративних, регіональних, поліконфесійних і поліетнічних держав. Тут виявили себе збройні конфлікти, які “плавають”: Албанія – Союзна Республіка Югославія – Північна Македонія, Чечня – Дагестан – Інгушетія – Карачаєво-Черкесія – Кабардино-Балкарія, Грузія – Російська Федерація – Південна Осетія, а також Російська Федерація – Україна.

Наведений аналіз геополітичного характеру сучасних воєнних конфліктів дає змогу зробити такі висновки:

- нерівномірність економічного розвитку і значні відмінності у рівні якості життя країн і народів стають однією з основних причин сучасних воєнних конфліктів;

- розпад існуючих федеративних, регіональних, поліетнічних і поліконфесійних держав і боротьба за владу всередині держав є основними джерелами воєнних конфліктів, тобто джерела воєнних загроз і небезпек здебільшого зміщуються всередину держав;

- парадоксально, але основною причиною виникнення більшості сучасних внутрішніх воєнних конфліктів є протиріччя між правом націй на самовизначення і правом держави на свою територіальну цілісність;

- обов'язковими учасниками сучасних воєнних конфліктів стають незаконні збройні формування, які за рівнем своєї боєздатності можна порівняти з урядовими арміями (держав – членів ООН – 193, конституційних збройних сил – 192, незаконних збройних формувань – 216). Унаслідок цього сучасні воєнні конфлікти набувають асиметричного характеру, тобто регулярним арміям протистоять іррегулярні воєнізовані формування.

Важливим завданням оцінювання характеру воєнних конфліктів для вироблення рішень щодо їх запобігання воєнно-політичними засобами є розроблення науково обґрунтованої топології воєнних конфліктів.

Варто зазначити, що нині у світі склалася парадоксальна ситуація (перший парадокс): чим слабкіша держава, тим вона небезпечніша, а чим сильніша – тим агресивніша. Так, один з найкровопролитніших в історії людства збройних конфліктів виник між єдинокровними голодуючими африканськими племенами хуту і тутсі, а на частку сучасних держав так званого “ядерного клубу” приходиться найбільш похмура воєнна статистика новітньої історії.

Другий парадокс полягає в тому, що демократично обрані політичні лідери продовжують бути потенційно небезпечними особистостями. Гітлер прийшов до влади через демократичні вибори. Демократично обрані президенти США оголосили накази на атомне бомбардування Японії (1945), завдання ударів ВТЗ по Іраку (1998) та Югославії (1999), коли в цьому не

було ніякої воєнної необхідності. У Росії (1993) за згодою президента був розстріляний вищий законодавчий орган держави. Росія розпочала так звану першу і другу чеченські війни, “звільнила” Абхазію та Південну Осетію, анексувала Крим, розпочала збройну агресію проти України.

Третій парадокс полягає в тому, що в Другій світовій війні брала участь 61 держава, а зараз у світі є значно більша кількість регіонально-локальних і внутрішніх воєнних конфліктів, а також проводиться глобальна багатонаціональна контртерористична операція. У збройну боротьбу утягнуто понад 100 країн і народів та не менше незаконних воєнізованих організацій. Фактично йде третя світова війна в “жевріючому” режимі, що відрізняється надзвичайною жорстокістю щодо цивільного населення. Кількість біженців у світі досягла безпрецедентної величини – понад 70 млн чоловік.

Саме тому нині в центрі уваги багатьох учених знаходяться проблеми виникнення, ведення і способи запобігання війнам та збройним конфліктам. У сучасній вітчизняній і закордонній історіографії висвітлюються проблеми воєнних конфліктів, йде пошук єдиної наукової концепції природи їх виникнення, розвитку і наслідків. Нині є різні поняття опису і вивчення цього явища, ролі держав у вирішенні проблем збройних конфліктів. За цих умов набуває вирішального значення розроблення єдиної наукової концепції виникнення і розвитку збройних конфліктів не тільки за участю ЗС України, а й інших конфліктних ситуацій другої половини ХХ ст. До цього часу практично всі гострі воєнно-політичні кризи вирішувались з використанням регулярних збройних сил. Проте в сучасних умовах особливого значення здебільшого набуває і боротьба з іррегулярними збройними формуваннями, проти яких регулярні збройні сили поки що не винайшли ефективних форм і способів ведення боротьби. Прикладом цього є війна у В’єтнамі, у результаті якої в’єтнамські іррегулярні збройні формування у 1975 р. отримали переконливу перемогу у боротьбі з регулярними збройними силами однієї з наймогутніших держав світу – США. Продовжується протистояння між урядовими військовими формуваннями Ізраїлю ЦАХАЛ та формуваннями Лівану ХАМАС тощо.

Наріжним каменем вирішення завдань з оцінювання характеру війн сучасності та запобігання воєнним конфліктам воєнно-політичними засобами є розроблення науково обґрунтованої типізації і класифікації воєнних конфліктів.

У зв’язку з цим принципового значення набуває розроблений на основі аналізу історико-емпіричного матеріалу за останні 2,5 тис. років і фактів сьогодення варіант класифікації воєнних конфліктів.

При цьому враховано низку важливих обставин.

По-перше, нині для України, як і для переважної більшості держав світу, вести війну без дотримання норм міжнародного права стає неможливим.

По-друге, Україна ратифікувала практично всі конвенції з права ведення війни, що дає їй значну моральну і політичну перевагу над можливим агресором.

По-третє, молоді держави, що виникли в результаті розпаду федеративних, регіональних, поліетнічних та поліконфесійних країн, відрізняються підвищеною агресивністю, а їх політичні лідери – схильністю до проведення короточасних операцій, які часто перетворюються у воєнні авантюри. (У результаті дезінтеграції СРСР, ЧССР і СФРЮ виникло 22 нові держави, на території 10 з них відбулися події від внутрішніх зіткнень до геноциду).

По-четверте, у деяких випадках політичні лідери почали не тільки видавати власні інтереси за національні, а й часто застосовувати збройну силу для приховування своїх персональних помилок. Отож, кількість причин і джерел воєнних конфліктів має стійку тенденцію до зростання, що зумовлює презумпцію нестабільного розвитку геополітичної обстановки.

У науковому розумінні *класифікація будь-яких явищ* (предметів) – це розподіл їх за групами (типами, видами, родами, класами тощо) на підставі існуючого між ними внутрішнього необхідного та стійкого зв'язку. Класифікація передбачає зведення всіх знань про даний предмет до єдиної системи, що дає можливість встановлювати рівень наукового пізнання, а також відкривати нові напрями для подальшого, більш глибокого вивчення.

В основу *методу класифікації воєнних конфліктів* покладено тріаду принципів:

1) врахування умов і факторів, які визначають виникнення та динаміку розвитку дій сторін;

2) відбір об'єктивних показників, які дають змогу виявити характерні риси політичних і стратегічних цілей учасників конфлікту;

3) здійснення типізації на рівні загального характеру конфлікту, а класифікації – на деталізації його окремих рис.

Беручи до уваги те, що предметом воєнної науки є збройна боротьба, в основу методичного підходу до класифікації покладено ознаку засобів вогневого, інформаційного, психологічного ураження (застосування ядерної, хімічної та біологічної зброї не розглядається).

В основі виникнення воєнних конфліктів лежать специфічні причини і джерела. Зазвичай причинами війн є територіальні, соціальні, економічні, технологічні й культурні протиріччя. Джерела війн – політична, ідеологічна, сепаратистська, конфесійна, кримінальна (піратська) агресивність держав, політичних лідерів, юридичних і фізичних осіб.

Будь-який воєнний конфлікт насамперед характеризується зіткненням інтересів. У зв'язку з цим стосовно національних інтересів воєнний конфлікт може набувати форми збройної агресії (оскільки згідно з Резолюцією ХХІХ сесії ГА ООН від 14.12.1974 “агресія є застосуванням збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної

незалежності іншої держави”) чи збройного конфлікту (коли агресора визначити неможливо).

Наприклад, найбільший в історії людства руандійський збройний конфлікт, який призвів до загибелі більш як мільйона чоловік (майже чверті населення країни), виник у результаті правомірного пострілу постоного поліцейського, а приводом для нього стала авіаційна катастрофа із загибеллю президента держави.

Аналіз структури й динаміки розвитку воєнних конфліктів після Другої світової війни дає змогу встановити, що вони не завжди відбувалися у формі збройної агресії, а все більше набувають форм збройного конфлікту. Останній раз агресію здійснив Ірак проти Кувейту в 1990 р., а нині у наявні 91 воєнний конфлікт втягнуто прямо та опосередковано понад 100 держав. Для порівняння: у Другій світовій війні брала участь 61 країна. Крім того, щорічно відбувається до 30 збройних сутичок. Своєрідною новою формою збройної агресії стала так звана гібридна агресія, апробована російським вищим військово-політичним керівництвом у 2008 р. проти Грузії, а потім повною мірою застосована проти України, результатом чого стала анексія Криму та окупація частини української території.

Воєнні конфлікти за політичною метою можуть бути чотирьох типів.

1. *Війна за домінування (гегемонію)*. Політичною метою такого конфлікту може бути встановлення (відновлення втраченого) домінування (політичної, економічної, культурної, воєнної гегемонії) на глобальному, регіональному або локальному рівнях (наприклад, раптовий “хірургічний” удар авіації Ізраїлю по атомному центру Іраку усунув регіонального конкурента в галузі розроблення ядерної технології).

2. *Війна за територію*. Політичною метою може бути захоплення додаткових (спірних) або визволення окупованих територій, наприклад ірано-іракський конфлікт.

3. *Змішаний*. Політичною метою такого конфлікту може бути і захоплення територій, і розширення сфер домінування, як це відбувалося в арабо-ізраїльських війнах.

4. *Гібридна агресія*. Політичною метою такого конфлікту на його початковій фазі є боротьба за прихильність населення держави – жертви агресії, тобто за серця та думки людей, що надалі зможе “легітимізуватися” і в захоплення територій, і в розширення сфер домінування, як це відбувалося в Придністров’ї, Грузії, Криму та продовжується на Сході України.

Аналіз тенденцій розвитку воєнно-політичної та воєнно-стратегічної обстановки показує, що з оснащенням військ (сил) високотехнологічними системами озброєння ймовірність конфліктів першого типу зростає, а ймовірність конфліктів другого типу зменшується, що наочно демонструють події 90-х рр. ХХ ст. у Перській затоці.

Стратегічної мети воєнних конфліктів усіх типів можна досягати застосуванням різномасштабних угруповань військ (сил).

За стратегічною метою воєнні конфлікти мають три підтипи:

перший – стратегічної мети досягають застосуванням угруповань військ (сил) стратегічного масштабу (Перша та Друга світові війни);

другий – стратегічної мети досягають застосуванням оперативних угруповань військ (події на Халхін-Голі, арабо-ізраїльські війни, війни в зоні Перської затоки);

третій – стратегічної мети досягають застосуванням тактичних угруповань військ (події на острові Даманський), партизанські війни.

Наступним у систематиці є вид. Беручи це до уваги, а також виходячи з політичних цілей ворогуючих сторін, **агресії (війни)** можуть поділятися на три види:

перший – оборонна війна, політичною метою якої може бути відбиття агресії і відновлення стану, що існував до її початку. Прикладом такої війни може бути Велика Вітчизняна війна 1941–1945 рр.;

другий – наступальна війна, політична мета якої завжди агресивна (агресія Іраку проти Кувейту);

третій – війна змішана, де ведуться як наступальні, так і оборонні дії. Цей вид є найпоширенішим.

Таким чином, класифікація воєнних конфліктів здійснюється на підставі сукупності найістотніших показників, які визначають їх характер. Показники класифікації при цьому формуються з урахуванням спільності їх однорідних істотних ознак – правових, культурних, соціально-політичних, стратегічних та якісних.

Правові та культурні показники. З правової точки зору, воєнні конфлікти можуть бути *справедливими* або *конвенційними* (такими, що не суперечать міжнародному праву) і *несправедливими* або *неконвенційними* (такими, що суперечать міжнародному праву). Виходячи з цього, збройні сили держави можуть бути конвенційними чи неконвенційними. Беручи до уваги те, що сучасні інтеграційні процеси у вигляді формування регіональних (східно-православної, західно-християнської, латиноамериканської, африканської, ісламської, індуської) та локальних (вірменської, іудейської та японської) цивілізацій супроводжуються загостренням їх історичних протиріч, як класифікаційні показники застосовується підгрупа культурних ознак: *міжцивілізаційні* та *внутрішньоцивілізаційні*.

Соціально-політичні показники. Ця група показників дає можливість підійти до класифікації воєнних конфліктів як до складного суспільно-політичного явища і виявити їх роль та місце в історичній епосі. За соціально-політичними показниками розрізняють такі воєнні конфлікти: *міжкоаліційні* (Друга світова війна (1939–1945)); *міждержавні* (між В'єтнамом і Китаєм (1979); між Російською Федерацією та Грузією (2008)); *збройні втручання*

(Туреччина на Кіпр (1974); Російська Федерація в східні райони України); *воєнні інтервенції* (Індонезії в Східному Тиморі (1975–1976); Великої Британії в Омані (1955–1970)); *громадянські війни з метою зміни конституційного ладу* (Китай (1946–1949); Філіппіни (1986–1991)); *гібридні війни*, основними складовими яких є “мирні” антиурядові акції, що переростають у жорстке громадянське протистояння і завершуються зовнішньою інтервенцією (розв’язана керівництвом Російської Федерації проти України навесні 2014 р.). Варто зазначити, що процес гібридизації, у рамках якого змішуються традиційні форми війни, кібервійни, організованої злочинності, іррегулярних конфліктів, тероризму тощо, все більше характеризує практично всі війни сучасної епохи.

При цьому важливо бачити характерну особливість часу: громадянський і міжнародний терор трансформується у специфічні форми громадянської війни у вигляді партизанських дій, застосовувати проти яких регулярні формування практично неможливо. У процесі партизансько-терористичних дій спочатку здійснюється силовий перерозподіл власності, а потім її обмін на владу. У цьому полягає велика небезпека терору. В Україні він вже зараз проявляється в серії вбивств на замовлення.

Стратегічні показники. Сукупність стратегічних показників дає змогу характеризувати воєнні конфлікти:

за масштабом (за розмахом, тривалістю в часі, місцем виникнення конфлікту і характером фізичного середовища);

за розмахом – світові, регіональні, локальні, у формі прикордонного зіткнення, збройного інциденту чи воєнної акції;

за тривалістю в часі – затяжні або швидкоплинні;

за місцем виникнення – внутрідержавні, прикордонні або віддалені від держави;

за характером фізичного середовища – повітряно-космічні, наземні, морські чи змішані;

за напруженістю (динамічністю перебігу) – високої, середньої, низької інтенсивності або незавершені (“жеврїючі”);

за засобами збройної боротьби – конфлікти 1-го покоління (холодна зброя), 2-го покоління (вогнепальна гладкоствольна зброя), 3-го покоління (вогнепальна нарізна зброя), 4-го покоління (моторизована зброя), 5-го покоління (ядерна зброя), 6-го покоління (ВТЗ), 7-го покоління (зброя на нових фізичних принципах), 8-го покоління (зброя з використанням біологічних компонентів та нанотехнологій – прогноз);

за способами застосування засобів збройної боротьби – з масованим або обмеженим їх застосуванням. При цьому засоби інформаційного і психологічного протиборотства можуть застосовуватися паралельно або послідовно з іншими засобами ураження;

за способом розв'язання – раптовим нападом або через ескалацію, з приводу або без нього.

За якісними показниками війни класифікуються:

за ступенем підтримки світовою спільнотою – безумовна, часткова, несхвальна, засуджена, у тому числі із застосуванням міжнародних санкцій;

за характером участі – пряма та опосередкована;

за якістю військових формувань сторін – регулярні, нерегулярні, партизанські, ополченські, змішані;

за рівнем політико-економічного розвитку держав – між розвиненими; між країнами, що розвиваються; між країнами різного рівня розвитку; між державами федерації, що розпалася;

за ступенем керованості дій сторін – чітке розмежування протидіючих угруповань; збройний хаос (“усі проти всіх”); війни-казуси (короткочасні, навмисні або ненавмисні зіткнення між різноманітними військовими підрозділами (об’єктами), що перебувають у режимі бойового чергування, плавання, польоту, прикордонного дозору тощо).

Таким чином, запропонований метод класифікації воєнних конфліктів дає змогу з минулого через сьогодні зробити погляд у майбутнє: якого типу стратегії національної та воєнної безпеки потрібні Україні та якого покоління збройні сили необхідно будувати. Варто підкреслити, що сучасні воєнні конфлікти – це складне поєднання соціальних, економічних, політичних, культурних, етнічних і конфесійних протиріч. До того ж запропонована класифікація воєнних конфліктів дає змогу стверджувати, що вже зараз ЗС та іншим складовим сил оборони України потрібні професіонали, здатні вести і класичні війни, і війни майбутнього, і боротьбу з іррегулярними збройними формуваннями, і проводити миротворчі операції.

3.1.2. Основні тенденції і закономірності розвитку збройної боротьби у воєнних конфліктах останніх десятиліть

Аналізуючи досвід воєнних конфліктів минулого та сучасності, разом зі змінами їх характеру неможливо не помітити зміни тенденцій і закономірностей збройної боротьби.

Теорія воєнного мистецтва формується за схемою: закони війни – установлені закономірності збройної боротьби – принципи воєнного мистецтва – положення статутів (доктринальних документів) – нормативи (стандарти), які є головними елементами воєнного мистецтва, цінними для практики.

Дія закономірностей збройної боротьби проявляється у вигляді тенденцій, що становлять основу її розвитку. При цьому розрізняють стійкі та нестійкі тенденції. Виявлення перспектив розвитку воєнного мистецтва, аналіз його тенденцій, установлення закономірностей і зміна його принципів

тісно пов'язані з підвищенням теоретико-методологічної підготовки військових кадрів, з їх умінням критично аналізувати воєнні конфлікти в інтересах досягнення загальної політичної і стратегічної мети – забезпечення воєнної безпеки України.

Беручи до уваги те, що матеріальною основою збройної боротьби за всіх часів були засоби протиборства, а їхньою якісною стороною – технологічність виробництва, методологічний підхід до вирішення виявленої проблеми полягає у виробленні нових знань у галузі збройної боротьби.

Аналіз процесу розвитку озброєнь, спеціальної та військової техніки свідчить про явно виражену стійку тенденцію до підвищення ролі інтелекту в розвитку традиційних і нових технологій виробництва засобів збройної боротьби.

Війни *першого* покоління велися холодною зброєю, *другого* – вогнепальною гладкоствольною, *третього* – вогнепальною нарізною, *четвертого* – моторизованою зброєю. Ядерна зброя стала матеріальною основою війн *п'ятого* покоління, ВТЗ – *шостого*, а зброя на нових фізичних принципах із застосуванням нанотехнологій – *сьомого* покоління.

Аналіз тенденцій подальшого розвитку науково-технологічного прогресу надає підстави вважати, що вже в найближчі 3...5 років може з'явитися зброя і *восьмого* покоління, заснована на використанні нано- та біотехнологій.

Можна стверджувати, що у своєму розвитку засоби збройної боротьби, а відповідно і збройна боротьба, пройшли два основних періоди – доядерний і пост'ядерний, при цьому перший з них був тривалішим. Принциповою відмінністю другого періоду є стрибкоподібне оновлення різних видів озброєння, спеціальної і військової техніки та способів їх застосування.

Наприклад, під час війни в Кореї (1950–1953) було застосовано дев'ять раніше невідомих видів зброї, у В'єтнамі (1964–1975) таких видів було вже 25, у воєнних конфліктах на Близькому Сході (1967, 1973, 1982, 1986) – близько 30, а в операції “Буря в пустелі” у зоні Перської затоки (1991) та на Балканах (1999) – понад 100. Більш того, 21 жовтня 1967 р. військовий флот Єгипту вперше в історії війн раптово й ефективно здійснив групове застосування проти ізраїльського есмінця “Ейлат” протикорабельної ВТЗ радянського виробництва. Так людство увійшло в смугу війн шостого покоління. У 1991 р. у Перській затоці США вперше застосували зброю на нових фізичних принципах – снаряди зі слабозбагаченим ураном, спроможні руйнувати динамічний захист танків Т-72 і Т-80. В Іраку таких снарядів було застосовано близько 70 тис., а в Сербії в 1999 р. – вже близько 12 тис. За своєю фізичною природою слабозбагачений уран має щільність у 2,5 рази більше сталі, що дало змогу створити на його основі ефективний засіб боротьби з броньованими об'єктами та укріпленнями.

Таким чином, світове співтовариство увійшло у ХХІ ст., маючи історичний досвід підготовки і ведення війн семи поколінь. При цьому вкрай

важливо зазначити, що кожне чергове покоління засобів збройної боротьби не відразу змінює застарілі, як, наприклад, під час заміни комп'ютерної техніки, а доповнює попереднє, поступово витісняючи його. У цьому полягає основоположна тенденція збройної боротьби – вона не має циклів повного оновлення, а має стадії якісного нарощування. Отже, на початку ХХІ ст. воєнна справа вперше у своїй історії досягла небувалого апогею – почала об'єднувати у несуперечливій єдності збройну боротьбу семи поколінь. На жаль, і зараз значні зусилля та ресурси людство продовжує спрямовувати на розроблення нових, а також ґрунтовну модернізацію існуючих видів зброї.

Вихід Росії, а за тим і США з Договору про ракети середньої та малої дальності спричинив появу нових, надсучасних зразків *ракетної зброї*.

З'являється все більше бажаючих мати власну *ядерну зброю*, про що свідчить досвід Ірану, Північної Кореї. Події в Сирії переконливо показують, що хімічна зброя як ЗМУ і нині залишається в арсеналі деяких армій.

Продовжується виробництво *біологічної зброї* як ЗМУ, дія якої заснована на використанні хвороботворних властивостей бойових біологічних засобів.

Незважаючи на те, що застосування такої зброї категорично суперечить діючим міжнародним угодам, мабуть, не варто повністю гарантувати розроблення певними зацікавленими силами етнічної зброї, яка будучи можливим різновидом хімічної або біологічної зброї, зможе вражати спеціальними агентами одні етнічні групи населення і бути індиферентною щодо інших. Основою такої вибірковості зазвичай є відмінності в групах крові, пігментації шкіри, генетичної структури (за рахунок генетичної уразливості окремих етнічних груп).

Високими темпами розвивається *променева зброя*, до якої належить лазерна зброя, пучкові (прискорювальні) засоби та джерела когерентного і некогерентного світла.

Лазерна зброя – зброя, у якій як уражальну складову використовують чинники високоінтенсивного лазерного випромінювання квантових генераторів (лазерів) для ураження людей і виведення з ладу ОВТ. Нищівна сила лазерної зброї заснована на нагріванні до температури плавлення або випаровування матеріалів об'єктів ураження, а також на пошкодженні чутливих елементів озброєння, засліпленні і термічних опіках людей. Розроблені такі типи лазерів: хімічний; електричний; з ядерним накачуванням; з вільними електронами.

Пучкова зброя – вид променевої зброї, основним уражальним чинником якої є гостро спрямований пучок заряджених або нейтральних частинок високих енергій (електронів, нейтральних атомів водню). Дія пучкової енергії забезпечує миттєвість та істотну глибину проникнення, радіаційне ураження особового складу противника і виведення з ладу радіоелектронних систем. Уражальна дія пучкових (прискорювальних) засобів комбінована – радіаційна і термомеханічна (або шляхом ініціації рентгенівського випромінювання, або

інтенсивної теплової дії й ударного механічного навантаження). Комбінування когерентних (для засліплення) і некогерентних (для дезорієнтації) миготливих джерел світла ефективно впливає на живу силу, ускладнюючи маневрені можливості противника.

Продовжує удосконалюватись *електромагнітна зброя*, її надвисокочастотні (НВЧ), радіочастотні та мікрохвильові засоби. Електромагнітне випромінювання на відміну від променевої енергії одночасно впливає на безліч об'єктів і є зброєю начебто “зонної” дії.

Надвисокочастотна зброя – один з видів електромагнітних засобів ураження особового складу і радіоелектронних засобів. Найперспективнішим є використання надвисокочастотних генераторів як засобів РЕБ. У разі використання проти живої сили залежно від частоти і потужності НВЧ випромінювання порушує роботу головного мозку і центральної нервової системи, уражає внутрішні органи людини.

Радіочастотна зброя – один з видів електромагнітних засобів, здатний уражати особовий склад і радіоелектронні засоби противника за рахунок створення навколо об'єкта електромагнітного радіочастотного поля, що вражається. Радіочастотне випромінювання здійснює виборчу уражальну дію на центральну нервову і серцево-судинну системи людини та руйнівну глибинну дію в напівпровідникових ланцюгах радіоелектронних засобів.

Мікрохвильова зброя – один з видів електромагнітних засобів, заснованих на електромагнітному випромінюванні, яке на відміну від променевої енергії одночасно впливає на безліч об'єктів, тобто є енергією “зонної” дії. За допомогою мікрохвильових пристроїв, на думку фахівців США, можна порушити роботу будь-яких електронних систем.

Велику увагу приділяють розробленню *зброї на нових фізичних принципах* (геофізична, резонансна тощо) як виду зброї, заснованої на якісно нових або таких, що раніше не використовувалися, фізичних, біологічних та інших принципах дії і технічних рішеннях, які базуються на досягненнях у нових сферах знань і на нових технологіях. Про цьому, незважаючи на те, що розроблення і застосування геофізичної зброї як сукупності різних засобів впливу з воєнною метою на навколишнє середовище або на процеси в оболонці земної кулі **заборонені** міжнародною конвенцією (1977), повною мірою гарантувати відсутність у певних колах інтересу до цього виду зброї було би необачно.

Розвивається і так звана *плазмова зброя*, у якій як уражальний чинник використовується хмара високоіонізованого газу – згусток плазми, отримуваний під час дії СВЧ або лазерного генератора на область атмосфери у фокусі променя. Потрапляючи в такий “плазмоїд”, об'єкт на траєкторії польоту руйнується під впливом величезних перевантажень, які виникають від різкого перепаду тиску на поверхні та інерційних сил тіла, що летить.

Не припинено виробництво і *радіологічної зброї* як одного з можливих видів ЗМУ, дія якої заснована на використанні радіоактивних речовин для ураження людей іонізуючими випромінюваннями, зараження довкілля, військової техніки та інших об'єктів. Це можуть бути порошки, розчини з підібраними інтенсивністю випромінювання і періодом напіврозпаду, що дає можливість тим, хто застосував радіологічну зброю, через певний час безпечно діяти на території противника, яка зазнала зараження.

Особливої уваги варта *зброя спрямованої енергії*, заснована на нових фізичних принципах, спосіб ураження якої полягає у випромінюванні у бік цілі вузького пучка енергії; може бути лазерною, пучковою (прискорювальною), надвисокочастотною, інфразвуковою.

Продовжується розроблення так званої *зброї нелетальної дії*, здатної короткочасно або на тривалий термін позбавляти особовий склад противника можливості вести бойові дії, не завдаючи йому безповоротних втрат. Це, насамперед, технічні й програмно-технічні засоби (системи), біологічні речовини, мікроорганізми і продукти їх життєдіяльності, хімічні речовини, вживання яких забезпечує тимчасове виведення з ладу людей і техніки, не приводячи до їх смерті та повного знищення озброєння.

Нині світ входить у нову епоху розвитку воєнного мистецтва. Уперше в історії людства під час проведення 78-добової повітряно-морської наступальної операції “Союзницька сила” була підтверджена принципова можливість реалізації висунутої в 20-ті роки ХХ ст. італійським генералом Джуліо Дуе концепції “повітряної війни”, згідно з якою для примушення противника до капітуляції достатньо зруйнувати його найважливіші військові, державні та економічні об'єкти завданням масованих авіаційних ударів.

Стає очевидним, що у міру зростання інформаційно-технологічного відриву високорозвинених країн НАТО від інших держав зростатимуть випереджувальними темпами й їхні можливості щодо ведення так званої “безконтактною” збройною боротьби з широким застосуванням дистанційно-пілотованих, роботизованих літальних апаратів, далекобійної ВТЗ для завдання систематичного і вибіркового ураження важливих об'єктів військ, економіки, інфраструктури, систем забезпечення життєдіяльності населення на всій території противника, щоб змусити його капітулювати або змінити політику на користь переможця.

Тенденції розвитку збройної боротьби пізнають переважно через аналіз виникаючих ситуацій у ході протиборства сторін із застосуванням військової сили, а також виявлення співвідношень об'єктивного та суб'єктивного під час підготовки, прийняття стратегічних рішень та керівництва військовим будівництвом. У зв'язку з цим найважливішого методологічного значення набуває система наукових знань про війну й армію, системоутворюючим елементом якої є збройна боротьба. Водночас варто зауважити, що в умовах неспинної еволюції суті сучасних війн і збройних конфліктів система знань

про війну та армію й дотепер є незавершеною і динамічно розвивається. Отже, установлення внутрішньої динаміки розвитку збройної боротьби у воєнних конфліктах залишається значною проблемою, яка потребує подальшого вивчення.

Нині, опираючись на результати проведеного аналізу змін характеру воєнних конфліктів останніх десятиліть, виявлені такі тенденції:

- перевищення кількості внутрішньодержавних конфліктів над кількістю міждержавних конфліктів;
- посилення ролі регіональних і субрегіональних безпекових організацій у підготовці та проведенні самостійних миротворчих операцій та у співпраці з ООН та ОБСЄ;
- відставання у часі політичного врегулювання воєнного конфлікту від його військової фази;
- набуття сепаратистськими і незаконними збройними формуваннями етнічних і конфесійних груп чисельності та рівня боєздатності, доступного раніше тільки конституційним арміям;
- залучення до миротворчих операцій регулярних військових частин та з'єднань з штатним особовим складом і бойовою технікою;
- міжнародне втручання у внутрішні конфлікти і конфлікти між державами для їх запобігання, зниження втрат і ліквідації наслідків;
- розв'язання збройної агресії за умов такої переваги, що гарантує досягнення успіху при мінімальному ризику людських і матеріальних втрат від відповідних дій противника;
- швидкоплинність воєнних дій, прагнення нападаючої сторони уникнути затяжних, виснажливих конфліктів;
- довготривалість підготовки і завчасне накопичення запасів озброєння, техніки, боєприпасів, насамперед високоточних, інших матеріальних засобів;
- комплексне застосування різних форм боротьби (політичної, економічної, збройної, психологічної, інформаційної тощо);
- послідовний і рішучий силовий тиск, щоб примусити протилежну сторону відмовитися від збройного протистояння та прийняти умови без спротиву;
- трансформація управління військами (силами) та зброєю в управління збройною боротьбою загалом.

На підставі аналізу останніх воєнних конфліктів і напрямів їх трансформації були визначені стійкі *тенденції розвитку збройної боротьби*:

- поширення просторового розмаху і динамізму збройної боротьби;
- зміна логіко-часової побудови збройної боротьби;
- зростання значення інформаційного фактора;
- зростання значення мережних методів ведення воєнних дій;
- глобалізація систем розвідки, управління та навігації;

- охоплення кіберпростору (“кібервійни”);
- перенесення основних зусиль воєнних дій у повітряно-космічний простір;
- інтеграція засобів розвідки, ураження та управління у розвідувально-вогневі системи;
- зростання ролі коаліційних і багатонаціональних сил;
- поступовий перехід від адміністративно-видової побудови збройних сил до створення функціональних структур та їх широке застосування;
- підвищення ролі ССПО;
- організація та ведення збройної боротьби у реальному масштабі часу;
- зростання асиметричності в характері збройної боротьби в сучасних умовах;
- значне збільшення можливостей ОВТ та одночасне скорочення чисельності особового складу збройних сил;
- збільшення розриву між можливостями засобів ураження та можливостями засобів захисту;
- поєднання воєнних і невоєнних форм та способів протиборства (“гібридизація” збройної боротьби).

Спираючись на досягнення воєнно-теоретичної думки минулого, сучасні військові вчені роблять спроби систематизації і класифікації законів війни. Досягнутий рівень наукових знань із зазначеної проблеми дає змогу представити систему законів війни, її структуру, виходячи з таких методологічних передумов:

- *по-перше*, війна в строго науковому значенні цього слова є цілісною, динамічною конфліктною системою, у межах якої застосовують збройну, політичну, економічну, ідеологічну, дипломатичну, розвідувальну, інформаційну та інші види боротьби з властивими кожному з них специфічними законами її ведення. Відповідно до цього правомірно виділити закони виникнення, перебігу і результатів війни в цілому та закономірності збройної й інших видів боротьби у війні як її відносно самостійних складових;
- *по-друге*, оскільки протиборство у війні є процесом взаємодії значної кількості різнорідних істотних чинників (економічних, науково-технічних, морально-психологічних, соціальних, інформаційних, власне воєнних тощо), система законів війни має відображати багатоплановий взаємозв’язок цих чинників за різними підставами;
- *по-третьє*, система законів війни має будуватися відповідно до багатовимірного розуміння структури воєнної могутності держави.

Нині воєнною соціологією та політологією, історією війн спільно з воєнною наукою виявлено значну кількість об’єктивних законів воєнної дійсності:

- визначальної ролі політичної мети війни;
- залежності перебігу та результатів війни від співвідношення –

- економічних можливостей протиборчих сторін;
- соціально-політичних можливостей протиборчих сторін;
- науково-технічних можливостей протиборчих сторін;
- інформаційних можливостей протиборчих сторін;
- воєнних можливостей протиборчих сторін тощо.

Однією з фундаментальних проблем воєнної науки є пізнання закономірностей збройної боротьби, які якісно віддзеркалюють її характер та у загальній системі законів війни займають особливе місце. При цьому варто звернути увагу на наявність певної проблеми, суть якої полягає, з одного боку, у необхідності опису, пояснення і прогнозу ходу збройної боротьби на основі встановлення кількісно й якісно виражених зв'язків між її чинниками (явищами, елементами, властивостями) у вигляді математичних виразів, а з іншого – у складності кількісного оцінювання процесів збройної боротьби. З цієї причини теорія воєнного мистецтва має в розпорядженні якісно виражені закономірності, що описують характер збройної боротьби.

Поняття “закономірність” близьке до поняття “закон”. Інколи їх навіть ототожнюють.

Закономірність (у загальному розумінні) – об'єктивно існуючий, повторюваний стійкий зв'язок явищ певного процесу.

Закономірність суспільна – це об'єктивно існуючий, повторюваний стійкий зв'язок явищ суспільного життя або етапів історичного процесу. Під закономірністю часто розуміють і підлеглість закону або вказівку на те, що в основі пізнання явища лежить один або кілька законів. Поняття “закономірність” також прийнятніше тоді, коли повторювані зв'язки недостатньо виражені кількісно. Воєнна дійсність, збройна боротьба часто стикаються з подібними явищами.

Закономірності збройної боротьби – об'єктивно існуючі, повторювані стійкі зв'язки явищ, які виникають у процесі збройної боротьби протиборчих сторін. Саме закономірності збройної боротьби певною мірою є точним відбитком у свідомості людей тих об'єктивних зв'язків, що існують у воєнній дійсності. Виявлення і пізнання цих закономірностей відбувалося від простого пізнання того, що відбувалося у свідомості під час ведення воєнних дій (різні випадковості, несподіванки, непередбачуваності їх перебігу і результатів тощо), до глибокого осмислення, чіткого формулювання та розкриття у воєнно-теоретичній літературі.

Будучи пов'язаними з визначальним видом збройного протиборства, закономірності збройної боротьби щодо системи законів війни мають підсистемний характер. В їх змісті в трансформованому вигляді закладене те загальне, що властиво системним законам війни, та обов'язково щось специфічне, що виражає особливості саме збройної боротьби. Ця специфіка відображена і в класифікації закономірностей збройної боротьби.

Сучасна воєнна наука розглядає такі *закономірності збройної боротьби*:

- залежність перебігу і результатів збройної боротьби від таких чинників –
 - бойових потенціалів сторін;
 - єдності дій військ і сил у часі та просторі;
 - наявності переваги над противником у силах і засобах на вирішальному напрямку й у вирішальний час;
 - правильного поєднання наступу й оборони;
 - всебічного забезпечення воєнних дій;
 - раптовості дій сторін;
 - якості підготовки особового складу;
 - систем ОВТ, що застосовуються;
 - величини інформаційних потенціалів протиборчих сторін;
 - якості підготовки військових керівників протиборчих сторін;
 - рівня розвитку воєнної науки протиборчих сторін;
- відповідність сил і засобів цілям збройної боротьби;
- відповідність збройної боротьби на тактичному рівні оперативному рівню, на оперативному – стратегічному рівню, на стратегічному – загальному перебігу війни;
 - залежність характеру збройної боротьби від політичних цілей воєнних дій;
 - залежність способів збройної боротьби від технологічності систем озброєння, що застосовуються;
 - залежність інтенсивності збройної боротьби від кількості та якості сил і засобів, що застосовуються, в одиницю часу.

Підготовка і ведення воєнних конфліктів шостого покоління є прикладом сучасного розвитку воєнного мистецтва, основними ознаками якого є застосування озброєння, військової і спеціальної техніки високих технологій. Основною матеріальною основою війн шостого покоління стають високоточні крилаті ракети стратегічного, оперативного і тактичного призначення дистанційного застосування.

Дистанційне протиборство як елемент збройної боротьби зародилося практично разом із війною. У давні часи з появою металевих зброї (стріл, лука, арбалета, праці, металевих списів і катапульта) грецька фаланга і римський легіон перед вступом у рукопашну сутичку прагнули завдати ураження противнику з максимально можливої дистанції. Це зумовлювало тактику їх дій. Лучники, арбалетники і пращники займали таке місце в бойовому порядку, щоб першими застосувати свою зброю.

Після появи і вдосконалення вогнепальної зброї в середні віки і пізніше дистанційне протиборство розвивалося і набуло нових форм.

У воєнних конфліктах четвертого покоління, коли, окрім далекобійної артилерії, у розпорядження стратегічного й оперативного командувань

надійшов такий ефективний засіб глибокого удару, як авіація, дистанційна збройна боротьба набула оперативного значення. Завдяки застосуванню авіації разом з високорухомими танковими і механізованими з'єднаннями й об'єднаннями розширилася зона активної бойової дії на противника до глибини в кілька десятків кілометрів. У результаті центр протиборства здебільшого став переміщатися з лінії бойового зіткнення сторін у тактичну й оперативну глибину, що створювало передумови для підвищення динамічності і маневреності бойових дій.

Під впливом збільшених вогневих і ударних можливостей військ (сил) істотно змінилися і способи ведення операції й бою. Так, у роки Другої світової війни головні зусилля військово-повітряних сил протиборчих сторін були спрямовані на боротьбу за стратегічне та оперативне панування в повітрі (36,5% усіх бойових літако-вильотів у війні), а також на сприяння військам у розгромі угруповань противника (46,5% фронтової авіації і 40,4% літако-вильотів авіації далекої дії). Важливу роль в дистанційному протиборстві під час Другої світової війни відіграло застосування сторонами великих повітряних десантів, які висаджувалися в глибокий тил противника, здебільшого у формі повітрянодесантних операцій. Разом у ході війни було висаджено близько 50 великих повітряних десантів, не враховуючи великої кількості диверсійно-розвідувальних груп далекої дії.

Після Другої світової війни в локальних війнах виникли об'єктивні передумови для принципово нових підходів у вирішенні завдань дистанційного протиборства, що зумовлювалося істотним прогресом у розвитку ВТО. Вже в ході війни в Кореї (1950–1953) застосувалися нові далекобійні види зброї – реактивні літаки (наприклад F-80, F-84, F-86), дальність дії яких в два-три рази перевищувала можливості поршневих літаків. Головним засобом для завдання глибоких ударів по наземних військових і промислових об'єктах, угрупованнях сухопутних військ і комунікаціях стала авіація морського і берегового базування. Так, за три роки війни в Кореї, у якій взяло участь 11 авіаносців ВМС США, авіація ВМС і морської піхоти зробила 267 тис. бойових вильотів.

Нові види і форми озброєного протиборства, що виразно проявилися в ході локальних воєн і воєнних конфліктів останніх десятиліть, потребують звернення до основ військової теорії, а саме до принципів стратегії, оперативного мистецтва і тактики, переосмислення їх змісту, приведення їх у відповідність до можливостей нової технологічної епохи. Яскравим прикладом є так звана Карибська криза. У протистоянні між Радянським Союзом і США визначальну роль відіграла зброя п'ятого покоління – ядерна, з її можливими катастрофічними наслідками для людства. До того ж ядерна зброя зумовила створення та розвиток високих і критичних технологій, що є основним критерієм високої оцінки стану економіки, науки та техніки суспільства і держави.

Появою на нашій планеті воєнних конфліктів шостого покоління вважається 1991 р., коли війна в Перській затоці стала якісно новою через застосування у збройній боротьбі високотехнологічної далекобійної ВТЗ, інформаційно-ударних роботизованих систем та інтелектуально-психологічних технологій.

В умовах воєнних конфліктів шостого покоління для одночасного спрощення і водночас підвищення оперативності управління військами (силами) та зброєю поле дистанційного бою умовно поділяють на п'ять функціональних зон:

- глибокої тактичної розвідки і дії на противника далекобійними засобами (до 100 км від умовної лінії зіткнення у бік противника);
- маневрування (60...80 км);
- зближення і послідовного застосування ударно-вогневих засобів середньої дальності (50...70 км);
- ближнього бою (до 10 км);

5) тилову, тобто місце розташування резервів і тилів (80...100 км).

Нині людство практично повною мірою освоїло усі чотири фізичні середовища, що утворюють природу на планеті Земля (сушу, воду, повітря, космос), і перетворило їх на сфери збройної боротьби. Останнім часом як нову, специфічну сферу збройної боротьби, все активніше освоюють кіберсферу. У повній відповідності до своїх геополітичних цілей і геостратегічних завдань провідні країни світу, спираючись переважно на сучасний військовий досвід, почали планомірно удосконалювати свої збройні сили.

Зараз у світових військових дослідженнях широко обговорюють проблеми ведення воєнних конфліктів майбутнього. При цьому багато військових експертів значною мірою солідаризуються з перспективною концепцією ведення збройної боротьби, розробленою віце-адміралом флоту США Артуром Сербовськи та експертом комітету начальників штабів Джоном Гарсткою. Ця концепція базується на усвідомленні факту постійного зростання (буквально в геометричній прогресії) ролі інформаційної складової збройної боротьби, бурхливий розвиток якої зумовлює революційну зміну усієї військової справи, особливо форм і способів ведення цієї боротьби.

Основним змістом нової концепції ведення воєнних конфліктів майбутнього є ідея переходу до так званих мережецентричних дій військ (сил) на усіх рівнях воєнного мистецтва. Останнім часом стійка тенденція еволюції воєнного мистецтва йде шляхом тотального впровадження інформаційних технологій для автоматизації управління військами й ударно-вогневіми засобами, а також підвищення точності, потужності, далекобійності та роботизації озброєння. Роботизація озброєння припускає створення бойових машин, які мають штучний інтелект, здатні діяти автономно і при цьому самостійно “мислити”.

Ключовими словами визначення “мережецентричні дії” є поняття “мережа” і “центр”.

Під **мережею** розуміють вбудовану в єдине бойове інформаційне поле сукупність розподілених в існуючих фізичних середовищах простору ударно-вогневих елементів різного призначення, а також засобів використання результатів їх ударів. Ця мережа може розгортатися в глобальному, регіональному і локальному масштабах.

Мережецентричні дії потребують розгалуженої мережі добре інформованих, просторово розсіяних, але здатних до швидкої концентрації сил і засобів. Мережецентричні дії дають змогу модернізувати способи ведення збройної боротьби на усіх рівнях. Традиційні способи ведення збройної боротьби в умовах мережецентричних дій трансформуються в нові, швидкоплинніші й ефективніші форми, які характеризуються двома відмінними рисами: оперативністю управління і самосинхронізацією.

При цьому *оперативність управління військами (силами)* має чотири аспекти:

- завоювання інформаційної переваги за рахунок своєчасного отримання, постійного оновлення і вищого рівня усвідомлення інформації, що надходить, і на основі цього досягнення глибшого розуміння стратегічної, оперативної та тактичної обстановки, а також тенденцій її розвитку на користь швидкого ухвалення раціональних рішень;

- рішуча реалізація інформаційної переваги над противником за допомогою втілення в життя принципу масування сил, реалізація якого дає змогу обмеженими силами значно швидше досягати того ж ефекту, що і під час застосування великих сил за рахунок принципово нового рівня якості управління;

- досягнення шокowego ефекту для підкорення противника своїй волі завдяки широкій, одночасній дії ударно-вогневих засобів по його численних критичних об'єктах економічної, державної і військової інфраструктури або об'єктах оперативного і тактичного призначення;

- негайне закріплення досягнутого успіху за допомогою швидкого взяття під контроль аеромобільними, високоманевреними сухопутними, амфібійними силами і силами спеціального призначення окремих ключових районів території противника, району проведення операції або поля бою, а також найважливіших об'єктів.

Самосинхронізація – здатність військової структури реорганізовуватися синхронно із змінами обстановки знизу, а не змінюватися відповідно до вказівок зверху.

Матеріальною основою мережецентричних дій військ (сил) є єдине глобальне (регіональне, локальне) бойове інформаційне поле, що постійно підживлюється інформацією за допомогою розгалуженої системи сенсорів за неодмінної умови доступності інформації для усіх військовослужбовців,

підрозділів і частин усіх рівнів, а також наявності широкої мережі розосереджених, високомобільних і здатних ефективно діяти угруповань військ (сил). Усі обслуги бойових засобів ураження з'єднуються надійними комунікаційними лініями і мають можливість маневрувати в одній або в кількох фізичних середовищах. Залежно від призначення обслуги оснащують далекобійною ВТЗ стратегічного, оперативного і тактичного призначення, а також засобами нейтралізації бойових інформаційних комплексів противника і засобами захисту від його дії.

Суть мережецентричної стратегії полягає в завоюванні інформаційного панування з подальшим приведенням противника в шоковий стан, щоб підкорити його своїй волі. При цьому потрібно позбавити противника можливості проводити будь-які усвідомлені дії завдяки повній дезорганізації систем державного і військового управління, а також одночасному виведенню з ладу найважливіших оборонних систем і критичної (життєво важливої) інфраструктури держави. Слід зазначити, що окремі види коаліційних збройних сил продемонстрували мережецентричні дії на оперативному і тактичному рівнях ще у ході ведення воєнних дій в Іраку в 2003 р., що зазначає актуальність проблеми наукового передбачення можливих для України загроз і небезпек та вироблення нових підходів у теорії і практиці адаптації ЗС та інших складових сил оборони України до сучасної збройної боротьби.

Під адаптацією ЗС України до умов збройної боротьби розуміють сукупність певних кількісно-якісних показників, які характеризують:

- структуру ЗС України, видів і родів військ ЗС України, військ, що не входять у види ЗС України, тил ЗС України;
- склад ЗС України;
- чисельність військовослужбовців у цілому і за категоріями, у тому числі тих, хто проходить службу за призовом і контрактом;
- технічну оснащеність озброєнням, військовою і спеціальною технікою;
- форми і способи застосування;
- склад і стан систем управління, комплектування, проходження військової служби, підготовки кадрів, підготовки та накопичення мобілізаційних резервів (мобілізаційних людських ресурсів і запасів матеріальних засобів), бойової й мобілізаційної готовності, а також інфраструктури ЗС України та системи їх всебічного забезпечення.

На адаптацію ЗС та інших складових сил оборони України впливають зовнішні і внутрішні умови. Так, у воєнно-політичному й оперативно-стратегічному напрямках адаптація проявляється, передусім, через таке:

- розстановку військово-політичних сил у регіоні;
- наявність загроз і небезпек національним інтересам України у воєнній сфері;

- зміст військово-доктринальних установок;
- характер сучасних воєнних конфліктів;
- склад і стан існуючих і можливих угруповань збройних сил суміжних держав;
- спрямованість оперативної підготовки і будівництва збройних сил суміжних держав;
- розвиток військової інфраструктури;
- оснащення в регіоні військ (сил) озброєнням, військовою і спеціальною технікою.

Вплив соціального (демографічного) і фінансово-економічного чинників зумовлений здатністю держави задовольняти потреби ЗС та інших складових сил оборони України в різних видах ресурсів як у мирний, так і воєнний час.

Основними проблемами адаптації ЗС та інших складових сил оборони України до сучасних умов є:

- формування єдиного поля функціонально-управлінської діяльності вищого політичного керівництва;
- оптимізація військово-адміністративного розподілу території України;
- проведення значного обсягу організаційних заходів у Сухопутних військах, Повітряних Силах, Військово-Морських Силах, окремих родах військ, структурах тилу й інших структурах ЗС України під час усунення дублюючих і паралельних структур, що забезпечує значну економію фінансів;
- завершення створення угруповань військ (сил) на стратегічних напрямках та їх посилення для нейтралізації загроз і небезпек з боку суміжних держав;
- вживання дієвих заходів щодо підвищення якості оперативного досвіду штабів і бойової (мобілізаційної) підготовки військ (сил);
- підготовка і проведення повномасштабних військових (флотських) навчань;
- підготовка миротворчих контингентів до участі у ММО;
- формування науково-технічного і технологічного потенціалів у сфері створення новітніх систем і зразків ОВТ, відповідних кращим світовим стандартам, при паралельному проведенні модернізації існуючого ОВТ;
- створення основ для розгортання серійного виробництва сучасних ОВТ для переозброєння в першу чергу з'єднань і частин постійної готовності;
- впровадження в практику військового будівництва Закону України "Про вищу освіту" на користь приведення кількісних і якісних параметрів системи військової освіти у відповідність до завдань, структури і чисельності ЗС України;
- вдосконалення системи комплектування сектору безпеки та оборони особовим складом, поетапним переходом до комплектування військових посад переважно військовослужбовцями, які проходять службу за контрактом;

- реалізація заходів соціальної спрямованості, покликаних підняти статус і престиж військової служби.

Ефективність адаптаційних заходів, які проводять, визначається станом і можливостями економіки та оборонно-промислового комплексу держави. У разі стабілізації фінансово-економічної ситуації в Україні з'являться реальні передумови для підвищення якісних характеристик ЗС України.

Зважаючи на те, що початок ХХІ ст. характеризується значними змінами у формах і способах ведення збройної боротьби, воєнні конфлікти малої і середньої інтенсивності, які виникають унаслідок політичних, релігійних і етнічних протиріч, ведуться переважно у формі партизанської боротьби, диверсійних і терористичних акцій. Такі конфлікти стають затяжними і переростають в масовий тероризм, повстанський рух або громадянську війну, охоплюючи значні території.

Триада “тероризм – сепаратизм – НЗФ” у разі масованого використання ЗМІ стає основою для сучасних воєнних конфліктів, політичного і збройного протистояння. При цьому лідери НЗФ не вимагають використовувати в цих цілях відщепенців, карні елементи, морально нестійких людей.

Особливу надію у своїх планах підривних акцій польові командири НЗФ покладають на залучення до них представників злочинного світу, вважаючи, що карних злочинців не потрібно учити тому, як розв'язати бійку і ліквідувати тих, хто “заважає” жити. Не менш важливо і те, що ці люди завдяки своїм “професійним” звичкам не губляться в обстановці, коли треба діяти рішуче, у тому числі із застосуванням зброї. З їх допомогою неважко “сіяти страх”, тому що погром – їх стихія. Отже, цей спосіб отримання підготовлених “кадрів” для НЗФ може бути застосований особливо в період різкого загострення соціальної обстановки. Під час вербування терористів і нових членів НЗФ ставку роблять на психологічно і морально нестійких осіб, на дезертирів і подібні ним елементи. За певних умов лідери НЗФ прагнуть залучити до своїх організацій і чесних людей проведенням репресивних заходів щодо їх близьких родичів, знищення майна тощо. Про це свідчить практика комплектування НЗФ на території Донецької і Луганської областей.

Досвід підготовки та проведення АТО (ООС) висвітлив такі проблеми.

По-перше, нині немає надійного механізму для своєчасного попередження і припинення терористичних акцій. Крім того, неповною мірою налагоджено прийняття політичних і стратегічних рішень на державному та військовому рівнях, не відрегульовані правові норми боротьби з тероризмом, а роль, місце й озброєння різних силових структур в операціях поки не відповідають їх призначенню і важливості справ.

По-друге, немає повної ясності і загальноприйнятого тлумачення АТО (ООС). Багато з існуючих понять і категорій недостатньо узгоджуються з діючими статутами, настановами та не можуть бути використані у військах. Виходячи з вищевикладеного та враховуючи специфіку АТО (ООС), їх від-

мінність від класичних бойових дій, слід по-іншому підходити до підготовки та проведення таких операцій на основі аналізу відомого міжнародного досвіду.

Операцію на південному Сході України доцільно розглядати як спільну спеціальну операцію, метою якої є розгром і ліквідація незаконних збройних формувань, діяльність яких загрожує цілісності, національній безпеці та конституційному ладу України. Нині така операція отримала назву “операція Об’єднаних сил”.

Подібні операції також проводять і в далекому зарубіжжі в межах ММО за мандатом ООН відповідно до прийнятого порядку взаємодії міжнародних миротворчих сил.

Міжнародний досвід потребує пошуку ширших можливостей для профілактики терористичних акцій та їх запобігання. Крім завчасного виявлення та відстеження складу, місцезнаходження і намірів створюваних незаконних угруповань, застосовують нові ефективніші заходи ідеологічного, психологічного та інформаційного впливу на НЗФ і населення. Йдеться про проведення розумної соціальної політики, спрямованої на зниження напруженості, особливо в регіонах з великою кількістю національностей та безліччю віросповідань, суть якої полягає у виявленні, ліквідації або нейтралізації тих соціальних факторів, які активізують тероризм, у врегулюванні правових відносин і спірних ситуацій з місцевими органами влади, лідерами НЗФ і досягненні домовленостей про форми автономного самоврядування. Цей спектр обережних превентивних заходів можна продовжувати, поки події не стали незворотними.

Якщо запобігти терористичній акції не вдається, то АТО проводять відразу рішуче, для чого уточнюють і розширюють коло вирішуваних антитерористичними силами бойових завдань:

- ведення розвідки всіх видів;
- охорона й оборона об’єктів і ділянок комунікацій, що цікавлять НЗФ;
- запобігання диверсіям та ізоляція протиправних угруповань від населення;
- оточення, блокада, роззброєння або вогневе ураження НЗФ;
- ліквідація складів, баз, підтримання правопорядку на звільненій території, заборона поставок зброї, надходження поповнень;
- надання допомоги постраждалим.

При цьому на практиці впроваджують нові положення в тактику проведення АТО (спільних спеціальних), які принципово відрізняються від воєнних конфліктів з відкритими битвами загальновійськових з’єднань і об’єднань. Основний акцент робиться не на масоване застосування сил і засобів на якомусь певному напрямку, а на безперервний і тривалий вплив відносно невеликих угруповань по скупченнях НЗФ у визначених смугах

(секторах) дій і в локальних оперативних зонах. При цьому бойові дії, як правило, ведуть окремі загони і групи, сформовані за цільовим призначенням, при значній децентралізації управління та наданні ширших прав командирам частин і підрозділів. На кожному напрямку (секторі) зусилля зосереджують для ураження НЗФ у такій послідовності:

- далекий вогневий вплив артилерією й авіацією (дистанційний бій);
- блокування об'єктів військовими формуваннями національної гвардії і збройних сил.

Завдання комбінованих вогневих ударів по НЗФ пов'язується з подальшим десантуванням в їх тил десантно-штурмових підрозділів. Успіх операції полягає у надійній ізоляції бойовиків.

Міжнародна практика підготовки та проведення АТО останніх років свідчить, що насамперед потрібно надійно ізолювати райони місцезнаходження НЗФ, позбавити їх силової підтримки і підтримки з-за кордону, а потім знищити (причому в першу чергу ліквідують керівників НЗФ). Надалі форми і способи “антипартизанської” війни на вже звільненій території вибирають з урахуванням тактики НЗФ і поставлених цілей (засадні дії дрібних підрозділів за артилерійської та авіаційної підтримки, оборона висот, гірських перевалів із широким застосуванням мінно-вибухових пристроїв, рейдові дії тощо).

Ці способи стають ефективнішими за активної підтримки місцевого населення. При цьому в ході антитерористичних дій максимальну увагу приділяють заходам скорочення до мінімуму руйнування невійськових об'єктів та запобігання жертвам серед мирного населення. Для цього накладають суворі обмеження на застосування зброї великої руйнівної сили. Пріоритет надають ВТЗ (керовані авіабомби, ракети, артилерійські високоточні боєприпаси), що забезпечує вибіркоче ураження об'єктів. Це меншою мірою стосується боротьби з НЗФ у малонаселеній, гірсько-лісовій, важкодоступній місцевості, де маневр важкої техніки практично неможливий, а застосування звичайних авіаційних та артилерійських боєприпасів по невиявлених і розосереджених цілях не дає істотних результатів. Там у разі потреби використовують ракетні комплекси систем залпового вогню, важкі вогнететні системи, а також боєприпаси об'ємно-детонуючої дії, здатні вражати живу силу та ініціювати підрип боєприпасів у сховищах на великих площах. Крім того, йде пошук таких способів бойових дій і тактичних прийомів, які б не допустили масової загибелі військовослужбовців та місцевого населення.

Необхідно підкреслити, що під час проведення антитерористичних дій особливу увагу слід приділяти подоланню протиріч, які виникають під час координації діяльності органів управління, створюваних з представників оперативних груп різних відомств, і, що особливо важливо, уточненню ролі і місця кожної структури у спільних діях антитерористичних сил. Якщо на цей час провідну роль у розгромі НЗФ у внутрішніх воєнних конфліктах відіграють державні конституційні формування збройних сил, то в найближчій

перспективі їх повноваження перейдуть до інших конституційних військових формувань і взаємодіючих з ними спецслужб. Участь державних конституційних формувань обмежується тільки залученням окремих авіаційних частин, які мають великі можливості щодо ведення повітряної розвідки і завдання ударів по малорозмірних і захищених об'єктах.

Міжнародний досвід підготовки та проведення антитерористичних дій підтверджує важливість завчасної підготовки антитерористичних сил. При цьому особливого значення нині набуває морально-психологічний аспект. Всупереч сформованим уявленням про високий моральний дух військово-службовців за чисельної переваги в силах і засобах над противником антитерористичні формування часто стикаються з їх нездатністю швидко адаптуватися до постійної небезпеки. Звідси випливає, що морально-психологічне виховання особового складу стає неодмінною умовою успіху під час підготовки та проведення антитерористичних заходів. Про те, яку увагу в арміях країн НАТО приділяють контролю за психологічним станом військовослужбовців, свідчить той факт, що інформація про методи роботи військових психологів залишається засекреченою.

Вважається доцільним заздалегідь розробляти спеціальні сценарії дій антитерористичних сил, які потрібно уточнювати та деталізувати в ході тренувань і навчань. До того ж підготовка антитерористичних сил і утримання їх у постійній бойовій готовності з необхідними запасами МТЗ коштують недешево. Саме тому вище політичне керівництво, яке приймає відповідні рішення, командири і штаби, які їх реалізують, не тільки думають про військову сторону справи, а й постійно підраховують, якою ціною будуть виконані завдання операції, скільки техніки, палива та інших матеріальних засобів вони потребують і як витрату цих ресурсів звести до мінімуму. Після терористичних актів, проведених нещодавно у Франції, європейські країни вирішили ввести посади аташе з питань безпеки та протидії тероризму в представництвах ЄС у тих країнах, де активність терористичних організацій особливо висока.

Міжнародний досвід підтверджує актуальність подальшого вдосконалення законодавства щодо боротьби з тероризмом. Потребує уваги покладена на державу функція ОП в країнах – членах НАТО. Нові положення з антитерористичної діяльності держав узгоджують з міжнародно-правовими нормами і документами, виробленими під егідою ООН, насамперед з Декларацією про заходи щодо ліквідації міжнародного тероризму, а також з низкою інших підписаних державами договорів, конвенцій і протоколів з багатостороннього співробітництва в цій сфері.

До недавнього часу вважалось, що для успіху в антитерористичній боротьбі достатньо мати спеціальні конституційні формування, що перевершують терористичні організації та групи в озброєнні і навченості особового складу. Досвід підтверджує, що цей вид боротьби є особливою діяльністю,

для оцінювання якої не підходять стандартні методики та критерії. Так, на початковому етапі протидії урядовим військам керівництво НЗФ прагне до створення максимальної кількості опорних баз, встановлення між ними зв'язку і налагодження взаємодії між окремими організаціями та групами.

У ході бойових дій основну увагу НЗФ приділяють досягненню раптовості. Переважними об'єктами для нападу бойовиків стають найслабші, незахищені, уразливі елементи зі складу урядових військ та об'єкти інфраструктури. Не обмежуючись вирішенням виключно військових завдань, іррегулярні формування створюють свої органи влади, ведуть агітаційну роботу, деморалізують армію, правлячі кола і цивільне населення, прагнуть залучити на свій бік населення та створити потужний рух опору. При цьому вирішують такі завдання:

- укріплення впевненості у перемозі руху опору;
- навіювання ненависті до урядових військ і політичного режиму;
- залякування, аж до застосування терору, провокацій, жорстоких розправ з тими, хто співпрацює з владою, безжальної боротьби проти законних органів влади, місцевої адміністрації, їх підкупу, а також завдання вирішального ураження урядовим військам, що спричиняє виникнення політичної й економічної кризи.

Досвід підготовки та ведення АТО на Північному Кавказі показав, що опір НЗФ припиняється, якщо їх керівництво усвідомлює безглуздість боротьби, а точніше, коли НЗФ позбавляються моральної, фінансової, матеріальної та іншої підтримки. На відміну від звичайного воєнного конфлікту, актуальним стає не стільки фізичне знищення противника, скільки створення в країні (на території) таких умов, за яких повстанці не можуть досягнути своїх політичних і військових цілей.

Виходячи з узагальнення міжнародного досвіду підготовки та проведення антитерористичних заходів, можна зробити такі висновки:

- під час проведення великомасштабних АТО основним об'єктом психологічного впливу стає мирне населення території (активність спецслужб, внутрішніх військ і збройних сил концентрується як на протидії НЗФ, так і на роботі з місцевим населенням для завоювання його довіри);
- потрібно ліквідувати джерела матеріально-технічного постачання силам опору, усувати політичні, економічні, соціальні та інші фактори існування екстремістських рухів;
- постійно інформувати населення про заплановані програми розвитку економіки і соціальної сфери регіону;
- уряд країни має всебічно підтримувати органи місцевого самоврядування тощо.

Головним при цьому є випередження бойовиків у часі на етапі добування інформації (розвідки), а також у ході вироблення і реалізації рішень.

Випередження в антитерористичній боротьбі забезпечується проведенням превентивно-попереджувальних дій:

- впровадження агентури в НЗФ;
- створення хибних НЗФ для визначення лояльності місцевого населення;
- провокування повстанців на акції, які заздалегідь приречені на провал;
- забезпечення суворого режиму надзвичайного стану;
- скорочення розриву у взаємодії між розвідкою цілей ураження і розвідувально-вогневими засобами різних відомств.

Для більшості антитерористичних дій характерний високий ступінь взаємодії державних органів під час планування, підготовки та проведення визначених заходів.

Такими є основні тенденції та закономірності в розвитку збройної боротьби сучасності і погляди на її подальший розвиток.

Розглянуті основні характерні риси, закономірності та тенденції подальшого розвитку збройної боротьби у воєнних конфліктах сучасності з урахуванням особливостей, притаманних так званим гібридним війнам, досвіду проведення АТО, а також ООС на Сході України визначають вимоги до сучасного та перспективного обрису ЗС України і мають бути враховані під час планування заходів щодо їх реформування, розвитку та подальшого застосування у ході звільнення анексованих та окупованих територій України. Для цього, на думку авторів, зусилля вчених і практиків доцільно зосередити на розробленні концептуальних засад національної воєнної безпеки та визначенні концепції подальшого розвитку ЗС й інших складових сил оборони України на перспективу.

Зазначене важливе з огляду на **особливості воєнного будівництва в Україні**.

По-перше, складний економічний стан держави обмежує можливості щодо ліквідації технологічного відставання від провідних держав світу у розробленні ОВТ. Україна має активно шукати шляхи стримування і відбиття агресії Російської Федерації в умовах технологічної переваги агресора.

По-друге, з 2014 р. воєнне будівництво в Україні здійснюється в режимі відкритого збройного протистояння з регулярними військовими формуваннями Російської Федерації. Необхідно враховувати і наявність принципового політичного рішення щодо євроатлантичної інтеграції України, що практично означає необхідність приведення ЗС України до стандартів і вимог НАТО.

По-третьє, Україна відмовилась від ЗМУ, яку в інших державах продовжують розглядати як основний чинник стримування потенціальної агресії.

Урахування зазначених особливостей у контексті проведеного аналізу тенденцій і закономірностей розвитку збройної боротьби у сучасних умовах, отриманого ЗС та іншими складовими сил оборони України досвіду проведення АТО (ООС), сприятимуть прийняттю адекватних рішень у сферах реформування, застосування та подальшого розвитку Сил оборони України.

3.2. Місце і роль воєнної стратегії у воєнному мистецтві

3.2.1. Визначення, мета, основні принципи та категорії воєнної стратегії

Воєнна стратегія (від грец. *strategos* = *stratos* (військо) + *ago* (веду)) зародилася з виникненням масових армій і, базуючись на мистецтві керування цими арміями, розвивалася спочатку як практична діяльність вищого воєнно-політичного керівництва держав, а згодом і як складова частина воєнного мистецтва, його вища ланка, яка включає теорію та практику воєнної діяльності держави. Положення воєнної стратегії спираються на результати оцінювання стану і напрямів розвитку воєнно-політичної обстановки, науково обґрунтовані цілі, принципи, напрями і завдання, об'єктивні потреби і реальні можливості функціонування та розвитку сил оборони держави. Саме воєнна стратегія конкретизує воєнно-стратегічні настанови Стратегій національної та воєнної безпеки держави.

Основними загальними завданнями теоретичної та практичної сторін воєнної стратегії в сучасних умовах є такі:

- визначення ймовірного характеру воєн сучасної епохи і шляхів їх запобігання військово-технічними засобами;
- визначення мети і завдань підготовки держави до збройного захисту національних інтересів;
- визначення мети і завдань збройних сил та інших складових сил оборони країни у воєнному конфлікті та у воєнних діях стратегічного масштабу й необхідних засобів для їх ведення;
- визначення змісту, способів і умов підготовки та ведення воєнного конфлікту загалом і різних форм стратегічних дій;
- стратегічне планування застосування збройних сил, у тому числі їх видів, окремих родів військ та інших складових сил оборони країни, у воєнних конфліктах;
- визначення основ всебічного забезпечення застосування збройних сил та інших складових сил оборони країни;
- керівництво збройними силами та іншими складовими сил оборони країни у мирний час та в особливий період;
- розроблення стратегічних вимог до будівництва збройних сил та інших складових сил оборони країни;
- опрацювання рекомендацій щодо підготовки органів державного управління, економіки, населення та території країни до війни;
- вивчення стратегічних поглядів провідних держав і коаліцій, їх можливості щодо підготовки, розв'язування і ведення воєнного конфлікту та воєнних дій стратегічного масштабу.

Основні завдання воєнної стратегії у найзагальнішому вигляді сформульовані в законодавчих актах і Стратегії національної безпеки держави та Стратегії воєнної безпеки держави. Державна політика (політика національної безпеки) визначає мету війни, порядок підготовки до неї, засоби і способи її ведення, мобілізує людські й матеріальні ресурси на забезпечення високої бойової готовності збройних сил та інших складових сил оборони країни і досягнення політичної мети у війні, створює воєнній стратегії сприятливі внутрішньо- та зовнішньополітичні умови для досягнення цієї мети. Воєнна стратегія тісно пов'язана з політикою, впливає з неї та обслуговує її.

Так само воєнна стратегія здійснює і зворотний вплив на політику. Результати наукових досліджень та практичної діяльності у сфері воєнної стратегії надаються в розпорядження органів державної влади, які, у свою чергу, використовують їх для вирішення питань оборонного будівництва, підготовки і ведення війни.

Визначаючи мету, засоби і способи ведення війни, політика враховує принципи воєнної стратегії і реальні можливості збройних сил та інших складових сил оборони країни (рівень їх бойових спроможностей, строки і порядок стратегічного розгортання, співвідношення сил сторін тощо). Під час війни результати дій збройних сил та інших складових сил оборони країни створюють умови для подальшого проведення виробленої керівництвом держави політики. Взаємозв'язок політики і воєнної стратегії ускладнюється у війнах коаліційного складу, коли виникає необхідність в узгодженості політики та єдиної для коаліції воєнної стратегії.

Зв'язок воєнної стратегії з економікою виявляється у тому, що засобами економіки створюється база для будівництва збройних сил, зумовлюється їх кількісний та якісний склад. Ці обставини через ОВТ і людей впливають на характер воєнних дій, зумовлюють розмах, напруженість та інші характерні риси війни. Через зброю економіка впливає на способи і форми воєнних дій, плани ведення війни, масштаби і зміст підготовки країни до війни. Реалізуюючи досягнення науково-технічного прогресу, економіка створює сприятливі умови для розвитку воєнної стратегії.

Воєнна стратегія здійснює зворотний вплив на економіку, яка у своєму розвитку має враховувати потреби збройних сил та інших складових сил оборони країни і вимоги, які висуває воєнна стратегія. Це, насамперед, стосується вибору напрямів розроблення і виробництва основних видів оборонної продукції, визначення матеріальних потреб збройних сил та інших складових сил оборони країни, розмірів створюваних запасів для забезпечення воєнних дій, їх розміщення й ешелонування. Воєнна стратегія висуває вимоги і до розміщення об'єктів економіки для забезпечення її стійкості в ході війни, визначає заходи щодо оперативного облаштування території країни з метою оборони, впливає на розподіл людських ресурсів, які призначені для комплектування збройних сил та інших складових сил

оборони країни у мирний час та в особливий період, а також для національного господарства.

Воєнна стратегія тісно взаємозв'язана із Стратегією воєнної безпеки держави і керується її положеннями. Разом з тим теоретичні висновки і рекомендації воєнної стратегії використовує вище політичне і військове керівництво під час формування положень Стратегії воєнної безпеки держави.

Воєнна стратегія щодо інших складових воєнного мистецтва (оперативного мистецтва і тактики) відіграє провідну роль. Її теорія і практика є загальними для збройних сил та інших складових сил оборони країни загалом. Виходячи з вимог воєнної стратегії, розробляють найважливіші положення теорії і практики оперативного мистецтва та тактики. Разом з тим воєнна стратегія спирається на оперативне мистецтво і тактику, ураховує їх можливості, а узагальнений досвід використовує для вирішення стратегічних завдань. Характер взаємозв'язку складових частин воєнного мистецтва з розвитком змісту всієї воєнної діяльності змінюється. Найбільшою мірою розвиток засобів збройної боротьби й оснащення ними збройних сил та інших складових сил оборони країни впливає на тактику, зміни в якій потребують уточнення або перегляду певних положень оперативного мистецтва і воєнної стратегії.

На кожному етапі розвитку різні держави (коаліції держав) відповідно до конституції, законів та воєнної доктрини, умов воєнно-політичної та воєнно-стратегічної обстановки, економічних можливостей і особливостей їх воєнно-географічного положення розробляють свою власну національну воєнну стратегію. Воєнні стратегії різних держав (коаліцій держав), незважаючи на притаманні їм схожі положення, що відображають закони війни і закономірності збройної боротьби, за методологічною основою, політичною спрямованістю, змістом і структурою можуть кардинально різнитися між собою.

Як галузь практичної діяльності вищого військового керівництва воєнна стратегія склалася в далекій давнині – у рабовласницьких державах Стародавнього Сходу, Індії, Китаю, а також Стародавньої Греції та Стародавнього Риму. Як теорія воєнна стратегія формувалася поступово на основі узагальнення досвіду воєн.

Умовно історію розвитку воєнної стратегії можна поділити на п'ять періодів: стародавнього світу; середньовіччя; нової історії; новітньої історії; сучасності.

Перший період (стратегія стародавнього світу) від 1496 р. до н. е. (підписання Амфіктіонового договору між общинами Середньої Греції та Фессалії) до 476 р. н. е. (падіння Західної Римської імперії). У перших війнах рабовласницької епохи основними завданнями воєнної стратегії були: підготовка армії; організація воєнних походів; визначення способів ведення окремих битв, що вирішували долю війни. З розвитком рабовласницького способу виробництва економічні можливості держав зростали, збільшувалися

чисельність армій, розмах воєнних дій і тривалість воєн. Перед воєнною стратегією поставали нові завдання, пов'язані із завчасним плануванням і підготовкою війни та визначенням доцільної послідовності досягнення в ній воєнно-політичної мети.

У греко-перських війнах (500–449 рр. до н. е.), походах Олександра Македонського (334–323 рр. до н. е.), Пунічних війнах (III–II ст. до н. е.), галльських походах Юлія Цезаря та багатьох інших війнах виникали й успішно застосовувалися такі способи і форми стратегічних дій, як ретельно підготовлені воєнні кампанії, раптове вторгнення на територію противника, стратегічний маневр, облога й штурм фортець, морська блокада, контрнаступ. Намагання вирішити долю війни та досягнути політичної мети в процесі безпосереднього збройного зіткнення протиборчих сторін породило появу так званої стратегії “генеральної битви”, відомої також як “стратегії точки”. Одночасні дії армій і флотів потребували координації їх зусиль. Виникла потреба у завчасній підготовці територій для ведення воєнних дій, а також створення укріплень для захисту кордонів держави (Велика китайська стіна, вали римські тощо).

У Стародавній Греції та Стародавньому Римі для вирішення завдань, пов'язаних з підготовкою і веденням війни, створювалися спеціальні державні (Народні збори в Спарті, Рада “п'ятисот” в Афінах тощо) і стратегічні (Герусія в Спарті, Колегія стратегів в Афінах тощо) органи. Уже на цьому етапі характерним було прагнення до об'єднання державного і військового керівництва під час воєн. Саме в стародавньому світі з'явилися перші історико-теоретичні праці, у яких робилися спроби розглянути питання воєнної стратегії, а саме: “Трактати про воєнне мистецтво” китайського полководця й теоретика Сунь-Цзи (VI–V ст. до н. е.), твори давньогрецьких істориків Ксенофонта й Фукідида (V ст. до н. е.), Полібія (II ст. до н. е.), римського полководця Юлія Цезаря (I ст. до н. е.), римських істориків Фронтіна, Олександра (I ст. н. е.), Вегеція (кінець IV – початок V ст.) тощо.

Другий період (стратегія середньовіччя) – від 476 р. (падіння Західної Римської імперії) до 1640 р. (англійська буржуазно-демократична революція). Це був період формування феодалних відносин (V–X ст.) і розвиненого феодалізму (XI–XVII ст.) у Західній Європі, який насамперед характеризувався значною державною роздробленістю. Нові малі держави, які утворилися через розпад імперій, не мали достатніх можливостей для ведення широко-масштабних війн. Між дрібними феодалними державами велися переважно міжусобні війни, обмежені як за політичними цілями, так і за масштабами. Економічні можливості та соціально-політичні умови не давали змоги створювати численні армії. Великі битви проводилися дуже рідко. Це призвело до того, що в Західній Європі до XV ст. воєнна стратегія у своєму розвитку переживала певний застій. Водночас слід зазначити, що у країнах, де утворення ранньфеодалних держав відбувалося минаючи рабовласниць-

кий лад (наприклад Арабський халіфат), розвиток воєнної стратегії був пов'язаний переважно із завоюваннями або відбиттям загарбницьких нападів сусідніх держав, що зумовило створення значних за чисельністю та специфічних за соціальним складом і організацією збройних сил. У зв'язку з цим воєнній стратегії цих країн були властиві організація і проведення великих воєнних походів, у яких брали участь десятки тисяч воїнів. Походи здійснювалися на сотні і тисячі кілометрів, тривали від кількох місяців до трьох років. Новим у воєнній стратегії зазначеного періоду стало також поєднання наступальних та оборонних дій під час ведення воєн одночасно проти кількох противників.

Третій період (стратегія нової історії) (1640–1899) (період буржуазних революцій і розвитку машинного виробництва). Утворення централізованих держав у XVI–XVII ст. викликало глибокі зміни в меті та змісті воєнної стратегії. При цьому визначальне значення мало створення (XIV ст.) і впровадження у збройні сили (XV–XVI ст.) вогнепальної зброї. У цей період розвиток воєнної стратегії проявлявся у вмільому зосередженні головних зусиль на вирішальних напрямках, швидкості й сміливості дій, напруженій боротьбі за стратегічну ініціативу, в організації складних і тривалих воєнних походів.

З XVII ст. відбувався процес створення постійних армій з централізованим керівництвом і постачанням. Замість важкої лицарської кінноти основним родом військ стала піхота, з'явилися нові роди військ – артилерія, інженерні війська. Головною метою стратегічних дій у цей період ставав не розгром армії противника, а захоплення його території. Вищим досягненням воєнної стратегії вважалося захоплення території противника без кровопролитних битв, уміння змусити його армію до відступу з виходом на основні комунікації, створення безпосередньої загрози системі постачання. Для оборони території і протидії маневрам військ противника зводилися потужні фортеці із сильними гарнізонами. З метою прикриття всіх напрямів війська розташовувалися рівномірно по фортецях і опорних пунктах. Така стратегія, ідеологами якої були Г. Ллойд і А. Бюлов, отримала назву “кордонної стратегії”.

На цей період припадає розквіт воєнного мистецтва і Війська Запорізького, який відбувався під впливом передових поглядів на підготовку і ведення війни, що панували на ті часи в Європі. Проте воєнне мистецтво козацького війська мало особливості, значною мірою зумовлені менталітетом, а також національними особливостями українського народу та історичними обставинами. Воєнне мистецтво створювалося і розвивалося переважно емпірично, виходячи з практики та конкретних умов. Як свідчать історичні події, широке професійне застосування на полі бою таких бойових порядків, як табір, лава, триангула, розгардіяш, баткування та інших доводить, що на Січі військова справа мала системний характер. Існувала відповідна система

бойової підготовки, напрацьовувалися свої способи застосування зброї, особливо холодної. Ці надбання воєнного мистецтва передавали з покоління в покоління не тільки вчителі-наставники (радники), а й були письмово закріплені в статуті війська. Про це свідчить Універсал Б. Хмельницького від 20 липня 1648 р., у якому вказується, що покарання козаків за пограбування населення здійснювати відповідно до вимог “Артикула о строе Войска Запорожского”.

Козацтво стало на заваді сусідам-колонізаторам, їх прагненням уярмити український народ. Козак – не агресор, не нападник, він воїн, переважно, через обставини, які змушують його взятися за зброю, яка була завжди поряд, напоготові. Козак застосовував силу тільки у відповідь на насильство.

Військо Запорізьке складалося з куренів, хоча курінь і не був тактичною військовою одиницею, а тільки базою для її формування. У період розквіту Січі їх було 38.

Кожен козак бойового та допоміжного складу приписувався до одного з куренів і отримував замість платні землю або угіддя для господарювання. На зароблені кошти він озброювався, харчувався і сплачував податки у військову скарбницю. Козаки бойового складу куреня звільнялися від податків або сплачували їх у символічних розмірах.

Оскільки землі куренів перебували в різних паланках (їх було вісім), кожен козак перебував у повному адміністративному підпорядкуванні керівництву паланок, а в оперативному – курінному отаману. Нині подібний принцип застосовується в національній гвардії США.

Адміністративні центри паланок знаходилися у столиці Січі, чим досягалася централізація керівництва, що давало змогу: мати регулярне, потужне, завжди боєздатне ядро Війська Запорізького за рахунок почергового залучення незначної кількості козаків до залогової служби (близько 2 тис.); давати негайну відсіч ворогові залогою столиці Січі та забезпечувати за її допомогою проведення швидкої мобілізації всього Війська Запорізького; організовувати взаємодію між куренями з питань бойової підготовки та формувати тактичні (бойові) підрозділи для походу.

Доба визвольних змагань українського народу надзвичайно цікава як перша спроба після середньовікового занепаду збудувати армію на підвалинах загального військового обов'язку, всенародну армію.

Так історично склалося, що у XVII ст. для подальшої долі України визначальною подією стала визвольна війна 1648–1654 рр. (деякі фахівці вважають 1648–1676 рр.) проти Польщі. Оскільки Річ Посполита на той час була однією з наймогутніших держав світу, то найскладнішими були питання вибору союзників і способу ведення війни.

Дев'ять разів союзниками козаків були кримські татари і турки: сім разів проти поляків, один раз проти московитів (Конотопська битва 1659 р.) і один

раз у боротьбі проти внутрішньої опозиції (гетьман Іван Виговський використовував татар під час Полтавської битви 1658 р.).

Двічі союзниками козаків були поляки – під Хотиним (1621) проти турків і під Конотопом (1659) проти московітів. Чотири рази козаки бились пліч-о-пліч з московітами (під Охматовом і Чудновом проти поляків і двічі під Чигирином проти турків). Десять великих битв козаки провели без союзників.

Отже, постійних союзників не було та й бути не могло, бо ніхто не хотів мати поряд сильну державу. Усі хотіли мати Україну своєю вотчиною на правах васала. Яскравим прикладом цьому є Переяславсько-Московська угода 1654 р., яку московський царат порушував уже з першого дня, використовуючи з метою прикриття колонізації України. Через 13 років (у 1667 р.) у селі Андрусові (сучасна Білорусія) Москва і Польща підписали так зване Андрусівське перемир'я, яким Московія анулювала Переяславсько-Московську угоду та визначила, що Україна не вважається приєднаною добровільно до Москви, а завойована московським військом і перебуває “в государстве его царского величества”. Здобути волю Україні судилося лише через 324 роки. Звідси, з усією очевидністю, знову постає життєво важливе питання постійної готовності України до відсічі збройній агресії з боку Росії.

Використовуючи “кордонну стратегію”, Богдан Хмельницький вибрав концепцію виснажливої для ворога війни. При цьому він широко залучав місцеве населення до протидії ворогові, особливо щодо зриву постачання його військ продуктами харчування, фуражем та матеріальними засобами. Водночас козацьке військо отримувало всебічну допомогу від населення у поповненні особовим складом, виконанні військових допоміжних функцій та організації матеріального забезпечення.

Битви проводилися як один з етапів виснаження та деморалізації ворога. Оскільки козацьке військо не мало на початку визвольної війни сильної кавалерії, Б. Хмельницький увів до складу повстанської армії татарську кінноту. Цим кроком він не тільки ліквідував перевагу польського війська над українським у кінноті, а й змінив співвідношення сил на свою користь, оскільки поляки не мали піхоти, рівноцінної українській.

Після завершення битви під Жовтими Водами (5–6 травня 1648 р.) Б. Хмельницький провів реорганізацію артилерії, перетворивши її на рід військ, розподілений на полкову (легку польову) і гетьманову (вільну).

Переозброєння піхоти на сучаснішу, як на ті часи, однотипну вогнепальну зброю, встановлення норми боєприпасів і введення завчасної підготовки до мушкетної стрільби скоротило багаточеренговий стрій козаків-мушкетерів до трьох шеренг і значно підвищило маневреність на полі бою.

Масове залучення населення України на боротьбу проти ворога, побудова козацького війська за територіальним принципом, його матеріальне забезпечення, бойова підготовка, кадрова політика впливали із завдань

визвольної боротьби українського народу і здійснювались за національними традиціями з урахуванням європейського досвіду.

Головними відмінними особливостями воєнної стратегії у другій половині XVIII ст. є:

- досягнення стратегічної мети рішучим наступом;
- боротьба за ініціативу;
- зосередження сил на вирішальному напрямку;
- сміливий маневр;
- уміле застосування раптовості.

Розвиток воєнної стратегії періоду кінця XVIII – початку XIX ст. пов'язаний зі створенням масових армій, виникнення яких зумовлювалось подальшим розвитком капіталістичного виробництва, швидким зростанням виробничих сил, розвитком науки й техніки. Глибокі зміни в поглядах на характер і способи ведення війни відбулися під впливом Великої французької революції 1789–1799 рр. Воєнна стратегія армії революційної Франції ґрунтувалася на ідеї досягнення результату війни в одній генеральній битві. Кордонній воєнній стратегії держав антифранцузької коаліції була протиставлена воєнна стратегія, основана на зосереджених, масованих, стрімких і раптових ударах, на сміливому стратегічному маневрі. Носієм цієї стратегічної концепції був Наполеон I. У війнах проти Австрії, Пруссії та інших феодальних держав з найманими арміями французька армія домоглася значних успіхів.

У розвитку воєнної стратегії на початку XIX ст. намітився відхід від ідеї досягнення результату війни в одній генеральній битві. Для неї стало характерним застосування різних форм стратегічних дій – виснаження противника в ході відступу, стійка оборона на вигідних рубежах, контрнаступ, стратегічне переслідування тощо. Головною метою воєнних дій стало знищення противника. Стратегічні дії поєднувалися загальним планом, оснований на широкому маневрі кількох армій, які взаємодіяли. Уміло поєднувалися дії регулярних військ з партизанськими силами. На новий рівень піднялися теорія і практика використання стратегічних резервів. Основним виразником цих ідей був М. І. Кутузов.

Досвід воєнної стратегії у війнах кінця XVIII – початку XIX ст. був узагальнений в історичних і теоретичних працях К. Клаузевіца, А. Жоміні та ін. Так, А. Жоміні в “Міркуваннях про великі воєнні дії...” і “Нарисах воєнного мистецтва” доводив неспроможність кордонної стратегії і висував теорію так званого “стратегічного розгрому” противника рішучим наступом. Клаузевіц К. у праці “Про війну” (1832–1834) сформулював положення про зв'язок війни і політики, відвівши останній вирішальну роль. Він розробив погляди на співвідношення оборони й наступу, сформулював деякі стратегічні принципи ведення війни. Водночас К. Клаузевіц бачив завдання воєнної

стратегії як і раніше, насамперед, в організації генеральної битви, для якої вважав необхідним зосереджувати всі сили. У цей же період з'явилися теоретичні роботи з питань воєнної стратегії і в Росії. У праці професора Імператорської військової академії Н. В. Медема “Огляд найвідоміших правил і систем стратегії” (1836), на противагу відомим поглядам західноєвропейських воєнних теоретиків, висловлювалися думки про те, що положення воєнної стратегії непостійні, що вони змінюються залежно від розвитку озброєнь, про зв'язок між політикою, стратегією і тактикою. Професор тієї ж академії полковник П. А. Мов у праці “Досвід теорії стратегії” (1842) на основі вивчення війни 1812 р. показав зростання впливу народних мас на результат війни.

Для другої половини ХІХ ст. характерні значні соціально-політичні й економічні зміни, пов'язані з подальшим розвитком капіталізму. У галузі економіки відбувався перехід до машинного виробництва, подальший розвиток виробничих сил, виникали нові галузі промисловості. На цій новій технічній основі розвивалася й воєнна стратегія, на яку особливо вплинуло будівництво залізниць, винахід телефону й телеграфу, перехід від парусного флоту до парового, впровадження нарізної швидкострільної зброї. Усе це значно прискорило темпи пересування масових армій, збільшило розмах стратегічних дій, які проводилися уже на кількох напрямках, на широкому фронті, підвищило роль резервів, значення фортифікації під час вирішення стратегічних завдань (громадянська війна в США 1861–1865 рр., австро-пруська війна 1866 р., франко-пруська війна 1870–1871 рр., російсько-турецька війна 1877–1878 рр., Кримська війна 1853–1856 рр.).

Теорія воєнної стратегії другої половини ХІХ ст. набула розвитку у працях військових теоретиків. Так, начальник пруського генерального штабу генерал-фельдмаршал Х. Мольтке (старший) першочергового значення надавав раптовості дій, широкому використанню залізниць для зосередження великих мас військ біля кордонів держави-противника, але також дотримувався ідеї розгрому противника в генеральній битві.

У Росії теорія воєнної стратегії набула свого розвитку у працях професора Миколаївської академії генерального штабу Г. А. Леєра. У праці “Досвід критико-історичного дослідження законів мистецтва ведення війни (позитивна стратегія)” (1869) він розглядав війну як суспільне явище з властивими їй специфічними законами, підкреслював тісний зв'язок воєнної стратегії з політикою. Узагальнюючи досвід воєн ХІХ ст., визначив вплив на ведення війни масових армій, нарізної вогнепальної зброї, залізниць, телеграфу тощо. Леєр Г. А. уперше відзначив якісно нове явище у воєнному мистецтві ХІХ ст. – стратегічну операцію, розглядаючи її як частину кампанії або війни.

Четвертий період (стратегія новітньої історії) (1900–1990). Це період двох світових війн та “холодної війни” між двома суспільно-політичними

таборами. З розвитком капіталізму в характері й способах ведення воєн відбулися істотні зміни. Визначально на розвиток воєнної стратегії впливала політика найрозвиненіших держав, спрямована на переділ уже розділеного світу, участь у війнах широких народних мас. Створення великих заводів і промислових комплексів, нових галузей промисловості (моторобудівництва, авіабудівництва, автомобільної, хімічної тощо), розвиток механічного транспорту, машинізація основних процесів виробництва дало змогу оснащувати збройні сили різноманітною військовою технікою, підвищили роль економічного чинника у війні. Усе це зумовило зростання розмаху й тривалості стратегічних дій, ускладнило управління військами та забезпечення їх застосування. Уперше нові риси воєнної стратегії у війнах цієї епохи виявилися в іспано-американській війні 1896 р., англо-бурській війні 1899–1902 рр., російсько-японській війні 1904–1905 рр.

У цих війнах почали зароджуватися елементи операцій як окремих форм стратегічних дій. Основним завданням воєнної стратегії визнавався рішучий розгром противника. Найефективнішою формою стратегічних дій вважалося оточення. У Франції маршал Ф. Фош у працях “Принципи війни” (1903) і “Про ведення війни” (1904) основним способом стратегічних дій вважав наступ по внутрішніх операційних лініях для розгрому противника частинами. Воєнні стратеги Великої Британії та США основну увагу приділяли завоюванню панування на морі. Теоретиками так званої незалежної морської воєнної стратегії були англієць Ф. Коломб і американець А. Мехен.

Російський військовий теоретик М. П. Міхневич у праці “Стратегія” (1899–1901) висловив думку про те, що політика визначає не тільки мету війни, а й впливає на вибір способів її ведення, а також обґрунтував способи стратегічного прориву й стратегічної оборони.

Для Першої світової війни 1914–1918 рр., з появою танків, літаків, хімічної зброї, характерним був великий розмах операцій. Збільшення масштабів і руйнівності воєнних дій спонукало до перегляду багатьох стратегічних поглядів. Стратегічні концепції нетривалої маневреної війни, що панували в Європі на той час, виявилися недієздатними. На початку війни всі армії прагнули вирішувати завдання тільки стратегічним наступом з рішучими цілями, однак уже до кінця першого року війни воюючі сторони були змушені перейти до ведення стратегічної оборони на суцільних позиційних фронтах великої довжини. Тривалий час для воєнної стратегії був характерний так званий “позиційний тупик” – нездатність вирішити проблему стратегічного прориву позиційної оборони. Частково вирішила цю проблему в 1916 р. російська воєнна стратегія (наступ Південно-Західного фронту, Брусилівський прорив), а воєнні стратегії Франції та Великої Британії так і не змогли до кінця війни віднайти способи здійснення стратегічного прориву. Стратегічна мета в ході війни досягалася проведенням послідовних операцій і боїв. Вирішальну роль у збройній боротьбі відігравали сухопутні війська.

Воєнні дії на морі обмежувалися в основному забезпеченням комунікацій та блокадою противника.

Проблема живучості військ (сил) і поповнення масових втрат вирішувалася переважно за рахунок створення стратегічних резервів та напруженої роботи економіки країни.

У ході війни воєнна стратегія поступово збагачувалася досвідом організації стратегічного керівництва. Значно більшої гостроти набули проблеми коаліційної стратегії – вироблення єдиних планів дій, створення єдиного командування, організація стратегічної взаємодії. Ці проблеми через протиріччя між союзниками вирішувалися з великими труднощами.

У період між Першою та Другою світовими війнами на розвиток воєнної стратегії значно вплинуло швидке вдосконалення засобів збройної боротьби, особливо бомбардувальної авіації, танків, артилерії, автоматичної зброї, що спричинило появу нових стратегічних концепцій, в основу яких була покладена ідея досягнення перемоги малими арміями, оснащеними новітньою військовою технікою або якимось одним засобом боротьби – авіацією (теорія “повітряної війни”), танками (теорія “танкової війни”) тощо. Найінтенсивніше в цей період розвивалася воєнна стратегія фашистської Німеччини, яка передбачала раптовий напад на противника без оголошення війни, масоване застосування авіації, танків і повітряних десантів для ведення стратегічного наступу на велику глибину. Основою цієї стратегії була теорія “блискавичної війни”. Така воєнна стратегія по суті була авантюристичною, тому що недооцінювала економічні, військові й моральні можливості потенційних противників та явно переоцінювала свої можливості.

У воєнних стратегіях США і Великої Британії вирішальна роль у досягненні цілей війни відводилася воєнним діям на морі й у повітрі, маючи на увазі використання обмежених експедиційних сил поза межами власних територій. Відповідно до цього головна увага приділялася розвитку військово-морських і військово-повітряних сил. Сухопутним військам призначалася другорядна роль, і питання їх стратегічного використання практично не розроблялися. Так звана стратегія “непрямих дій” робила акцент не на участь збройних сил у воєнних діях в Європі, а на економічний та політичний тиск (блокаду противника).

Воєнна стратегія Франції виходила з політики закріплення позицій, завойованих у результаті Першої світової війни, зміцнення кордонів на сході й освоєння колоній. Це сприяло розвитку оборонних тенденцій у французькій воєнній стратегії. Недооцінювалася потужність сучасних засобів збройної боротьби, що значно зростала. Розроблялися насамперед способи ведення позиційної війни з використанням потужних оборонних споруд (“лінія Мажино”) та бельгійських укріплених районів.

Воєнна стратегія Японії розробляла способи стратегічних дій на континентальному ТВД і на морі, розраховані на раптовість дій і розгром

противників у Південно-Східній Азії та на Тихоокеанському ТВД до розгортання їх головних сил.

З такими стратегічними поглядами держави вступили у Другу світову війну 1939–1945 рр., у ході якої ці погляди були перевірені на практиці, дістали підтвердження або були спростовані. У перший період війни (до вступу у війну Радянського Союзу) воєнна стратегія Німеччини забезпечила їй значні стратегічні успіхи.

У ході війни проти Радянського Союзу Німеччина змушена була змінювати воєнну стратегію, способи стратегічних дій і плани війни в цілому. Якщо на початку війни Німеччина намагалася вирішити стратегічні завдання одночасно на всіх напрямках, то після поразки під Москвою перейшла до поетапного досягнення стратегічних цілей війни зосередженням зусиль на одному стратегічному напрямку. Надалі Німеччина була змушена перейти до ведення стратегічної оборони, поставивши за мету досягти вигідного для себе закінчення війни стійким утриманням оборонних рубежів і руйнуванням важливих об'єктів.

У роки Другої світової війни воєнна стратегія Радянського Союзу розвивалася на основі всебічного врахування й застосування законів війни, об'єктивних і суб'єктивних чинників, що впливали на хід та результат війни. Разом з цим на початку війни політичні рішення керівництва Радянського Союзу нерідко призводили до значних воєнно-стратегічних прорахунків. Непоступливість Й. Сталіна в питаннях довготривалої оборони великих адміністративних та політичних центрів призводила до оточення та виведення із війни значних угруповань військ з колосальними втратами особового складу, озброєнь та військової техніки. У цілому радянська воєнна стратегія у 1941–1942 рр. стала яскравим прикладом нехтування одним з основних принципів воєнного мистецтва – активності дій та вмілого використання матеріальних і моральних сил держави під час відсічі збройної агресії.

У початковий період війни, коли стратегічну ініціативу мав противник, воєнна стратегія вирішувала завдання організації активної стратегічної оборони, основними способами ведення якої було виснаження противника жорстким опором, зрив його задумів рішучими контрударами, проведення окремих наступальних операцій (армійських і фронтових). При цьому стратегічна оборона у 1941–1942 рр. організовувалася вимушено у ході активних наступальних операцій противника, у 1942–1943 рр. – завчасно й навмисно для виснаження противника і переходу в контрнаступ. Характерним було збільшення глибини та кількості смуг оборони. Великим досягненням радянської воєнної стратегії у першому й другому періодах війни стала поява стратегічного контрнаступу (з переростанням у загальний наступ радянських військ) під Москвою взимку 1941–1942 рр. і Сталінградом у 1942–1943 рр. У другому й третьому періодах війни Червона армія захопила й остаточно закріпила за собою стратегічну ініціативу.

Подальший розвиток радянської воєнної стратегії був пов'язаний з основним видом воєнних дій – *стратегічним наступом*. У третьому періоді війни, в умовах зростаючої бойової здатності збройних сил і накопичення значних стратегічних резервів, розвиток радянської воєнної стратегії виявився в послідовному і безперервному проведенні стратегічних наступальних операцій на всьому радянсько-німецькому фронті. Були розроблені й успішно застосовані нові форми стратегічних дій у вигляді операцій групи фронтів, у яких брало участь 100...200 дивізій, 20...40 тис. гармат і мінометів, 3...6 тис. танків і САУ, 2...7,5 тис. літаків. Такі операції здійснювалися на найважливіших стратегічних напрямках і характеризувалися рішучістю цілей, великим просторовим розмахом, динамічністю бойових дій, досягненням великих воєнно-політичних та стратегічних результатів. Деякі операції розгорталися на фронті понад 1000 км і проводилися на глибину 500...800 км.

Однією з найхарактерніших рис стратегічних наступальних операцій стало оточення й знищення великих угруповань військ противника.

Перемога у Другій світовій війні була досягнута спільними зусиллями народів і збройних сил країн антигітлерівської коаліції. У цій коаліційній війні деякою мірою узгоджувалися зусилля і в галузі воєнної стратегії. Так, до 1944 р. збройні сили США і Великої Британії здійснювали наступальні операції у Північній Африці, Південній Італії та у басейні Тихого океану. У 1944 р., коли реально позначилася можливість розгрому фашистської Німеччини, союзники почали великі наступальні дії і в Західній Європі. Стратегічний наступ союзників здійснювався проведенням низки послідовних операцій при вирішальній перевазі в силах і засобах над противником. У цей період воєнна стратегія США й Великої Британії набула найбільшого розвитку в частині, що стосується переважно проведення широкомасштабних морських, морських десантних операцій і використання повітряних десантів.

Після закінчення Другої світової війни воєнні стратегії провідних держав світу розвивалися з урахуванням її досвіду, нової розстановки військово-політичних сил та появи нових засобів збройної боротьби. Створення ядерної зброї й ракет, удосконалювання інших видів зброї і техніки, впровадження їх у збройні сили зумовили докорінні зміни в поглядах на характер воєн і способи ведення воєнних дій, потребували перегляду багатьох теоретичних положень воєнної стратегії і воєнного мистецтва в цілому.

У розвитку радянської воєнної стратегії після Другої світової війни можна виділити кілька етапів.

Перший етап охоплює 1945–1953 рр., коли воєнна стратегія розвивалася з урахуванням появи ядерної зброї, створення блоку НАТО та оснащення збройних сил досконалішим озброєнням.

Другий етап розвитку радянської воєнної стратегії (1954–80-ті рр. ХХ ст.) пов'язаний з оснащенням збройних сил ядерною зброєю, ракетами, з появою нових видів збройних сил і родів військ. Для цього періоду характерні великі

зміни як у теорії, так і у практиці військової справи. Перед воєнною стратегією виникли принципово нові завдання, найважливішими з яких були: дослідження характеру й способів ведення ядерної війни, будівництво збройних сил з урахуванням забезпечення можливості відбиття масованого ядерного нападу, постійна підтримка високої бойової готовності збройних сил і забезпечення їх організованого вступу у війну за будь-яких умов її початку тощо. Важливим завданням було також створення основ коаліційної стратегії держав – учасниць Варшавського договору. Наприкінці 80-х рр. ХХ ст. у зв'язку зі значними змінами в політиці, економіці, переосмисленням ролі ядерної зброї та появою якісно нового ОВТ воєнна стратегія вступила в новий період свого розвитку. Визнаючи правомірність застосування всіх способів, видів, форм збройної боротьби, воєнна стратегія почала приділяти більше уваги питанням ядерного стримування, стратегічній обороні, розвитку теорії оборонних і контрнаступальних воєнних дій.

П'ятий період (стратегія сучасності). У період від 1991 р. до теперішнього часу зі зникненням двополюсного протистояння дістала підтвердження теорія “малих війн”, що зумовлено загостренням глобальних проблем, продовженням розпаду федеративних, регіональних, поліетнічних та поліконфесійних держав, появою нової загрози людству – тероризму. Накопичення та вдосконалення ВТЗ, засобів радіоелектронної й інформаційної боротьби спонукає до включення у сферу збройної боротьби поряд із сушею, світовим океаном, повітряно-космічним простором інформаційного (віртуального) простору.

Пошук альтернативи ядерній зброї неминуче призвів до появи зброї нового покоління (високотехнологічної) та розроблення стратегії “хірургічних ударів” по найважливіших об'єктах противника з метою примусити його відмовитись від своїх намірів через втрату спроможності вести воєнні дії.

Разом з тим збройним конфліктам кінця ХХ – початку ХХІ ст. притаманні особливості, зумовлені, з одного боку, скороченням кількості особового складу і прийняттям на озброєння армій провідних країн світу сучасних систем розвідки, управління, передачі даних та вогневого ураження як матеріальної основи збройної боротьби, а з іншого – прагненням окремих країн відновити втрачений статус світового чи регіонального лідера, використовуючи терористичні, партизанські й інші асиметричні способи боротьби.

Таким чином завдання, покладені на воєнну стратегію держави, нерозривно пов'язані з конкретними історичними умовами. Обсяг цих завдань і зміст залежать від воєнно-політичної обстановки та розстановки сил у світі, рівня розвитку засобів збройної боротьби, воєнно-економічних можливостей і стратегічних поглядів держав на способи розв'язання і ведення війни.

Об'єктом дослідження воєнної стратегії є воєнний конфлікт, а предметом – його головна, специфічна сторона – збройна боротьба, воєнні дії стратегічного масштабу та безпосередньо воєнні аспекти підготовки держави до оборони.

Елементами теорії воєнної стратегії, як і логічної структури будь-якої окремої науки, є принципи та категорії.

Принципи воєнної стратегії відображають закони війни та закономірності збройної боротьби, впливають з них і є об'єктивними. Принципи формувалися й розвивалися завдяки узагальненню багатовікового досвіду підготовки і ведення війни, пізнання механізмів дії законів війни та закономірностей збройної боротьби.

У воєнному мистецтві **принципи** (від лат. *principium* – основа, першо-основа) – основні керівні положення, які відображають об'єктивно існуючі закономірності збройної боротьби і визначальні напрями її підготовки та ведення; концентроване наукове узагальнення бойового досвіду; правила (рекомендації), які найбільше сприяють досягненню цілей збройної боротьби в конкретній обстановці.

Принципи воєнного мистецтва є невід'ємним елементом теорії всіх його складових частин (стратегії, оперативного мистецтва і тактики). Проте їх зміст у стратегії, порівняно з оперативним мистецтвом і тактикою, має особливості та своє змістовне наповнення. Крім того, є також принципи, які притаманні виключно воєнній стратегії.

Ще в епоху рабовласницького суспільства стали помічати, що коли полководець ухвалював рішення, яке в минулих війнах за схожих обставин приводило до успіху, то він, як правило, отримував перемогу. І навпаки, якщо в схожих умовах обстановки повторювалися рішення і дії, які колись призводили до невдач, то війська зазнавали поразки. Пізнання об'єктивних процесів збройної боротьби породжували переконання про можливість сформулювати деякі важливі правила ведення війни. Це і зумовило відкриття принципів стратегії. Наприклад, принцип нерівномірного розподілу військ уздовж фронту для зосередження сил на вибраному напрямку вперше застосував філанський полководець Епаменонд у битві при Левктрах (371 р. до н. е.), а Олександр Македонський широко розвинув цей принцип.

Подальший розвиток принципів воєнного мистецтва пов'язаний з іменами Ганнібала і Ю. Цезаря. Ганнібал, майстерно використовуючи принципи раптовості й активності, зробив внесок у розвиток способів ведення воєнних дій, уперше застосувавши подвійне охоплення. Юлій Цезар застосував одночасне паралельне і фронтальне переслідування противника, вміло масував сили на вибраному напрямку, виділивши резерв як елемент бойового порядку. Таким чином, принципи воєнної стратегії епохи рабовласницького суспільства вже зводилися до деяких правил і рекомендацій щодо ведення воєнних дій.

Флорентійський політик, історик і військовий теоретик Н. Макіавеллі та австрійський фельдмаршал Р. Монтекукколі висловлювали деякі принципи воєнної стратегії, суть яких зводилася до досягнення прихованості, несподіваності, швидкості і рішучості дій, зосередження сил і засобів на вибраному напрямку, дроблення сил противника і створення резервів.

У працях видатних полководців і військових теоретиків XVIII–XIX ст. Р. Ллойда, А. Бюлова, Наполеона I, А. Жоміні, К. Клаузевіца, Х. Мольтке (старшого) та інших були розроблені і деякі нові принципи воєнного мистецтва:

- граничне напруження всіх сил держави на початку війни (кампанії) для швидкого досягнення мети;
- зосередження переважаючих сил на вирішальному напрямку в потрібний момент;
 - швидке розгортання і застосування всіх наявних військових сил;
 - раптовість, активність дій, захоплення ініціативи;
 - маневр;
 - рішучий розвиток досягнутого успіху.

Таким чином, *принципи воєнної стратегії* – загальні науково обґрунтовані положення, правила, рекомендації для практичної діяльності політичного й вищого військового керівництва щодо підготовки держави і збройних сил до оборони, підготовки та ведення операцій збройних сил, керування військовою організацією держави у мирний час і в особливий період.

Принципи воєнної стратегії визначаються на основі воєнно-теоретичних досліджень переважно пізнанням об'єктивних законів війни та закономірностей збройної боротьби, історичного досвіду ведення війн, досвіду підготовки держав і армій до війни, глибокого аналізу війн сучасної епохи. У принципах воєнної стратегії відображені політичні, економічні та національні інтереси держави. Принципи воєнної стратегії не є вічними і незмінними.

Під впливом розвитку економіки, науки і техніки виникають нові умови підготовки та ведення війни, змінюється зміст збройної боротьби, а відповідно до цього змінюються чи набувають іншого змісту й принципи воєнної стратегії, одні з яких зберігають своє значення впродовж тривалого часу, але їх зміст поширюється та збагачується, інші втрачають своє значення, тому що перестають відповідати характеру сучасного суспільного розвитку та воєнно-стратегічній обстановці, яка склалася, а деякі розробляють заново, відображаючи особливості прояву дії в нових історичних умовах законів війни та закономірностей збройної боротьби. Наприклад, принцип воєнного мистецтва про зосередження сил у вирішальному місці й у вирішальний момент, відкритий ще до нашої ери, не втратив свого значення і в сучасних умовах.

Принципи стратегії, які сформульовані на основі досліджень, є результатом відкриття та пізнання об'єктивних законів війни (наприклад, принцип

відповідності стратегічної мети і завдань політичній меті війни, визначений на основі закону визначальної ролі політичної мети у війні).

На основі відкриття та пізнання закону визначальної ролі політичної мети над стратегічною був сформульований основоположний принцип стратегії обов'язкової відповідності стратегічної мети і стратегічних завдань збройних сил політичній меті війни. Війна є продовженням політики певних політичних сил, тобто формулювання К. Клаузевіца можливо дещо в іншій формі, але підтверджується і зараз, тому будь-який акт військової діяльності має політичний зміст та певну політичну спрямованість.

Історичний досвід воєнного мистецтва свідчить, що майже завжди авантюристична політика породжує авантюризм у воєнній стратегії, ставить хибні завдання перед воєнною стратегією, не враховує об'єктивні закони та основні її принципи, що призводить до поразки у війні. Найяскравішим прикладом є поразка фашистської Німеччини у Другій світовій війні, коли план блискавичної війни провалився, а потім настав повний розгром її збройних сил і капітуляція.

Виходячи з розглянутих загальних положень, які розкривають природу, джерела та механізм визначення принципів воєнної стратегії, можна сформулювати такі основні *принципи воєнної стратегії*:

- відповідність стратегічної мети і завдань політичній меті;
- завчасна всебічна підготовка держави до оборони та вміле використання матеріальних і моральних сил держави під час відсічі збройній агресії;
- постійна бойова і мобілізаційна готовність військ (сил);
- завчасне стратегічне планування застосування збройних сил;
- мобільність, активність і рішучість воєнних дій, захоплення та утримання стратегічної ініціативи;
- рішуче зосередження зусиль на найважливіших напрямках;
- узгоджене застосування видів збройних сил, родів військ, особливо на напрямках зосередження основних зусиль;
- безперервність ведення воєнних дій, раптовість та напруженість;
- своєчасний маневр військами, силами й ударами в ході війни;
- завчасне створення стратегічних резервів, запасів матеріальних засобів, насамперед озброєння і боєприпасів, їх вміле використання і поновлення в ході війни;
- глибокий аналіз та передбачення подальшого розвитку воєнно-політичної і воєнно-стратегічної обстановки;
- всебічне врахування і повне використання морально-психологічного чинника під час підготовки і ведення воєнних дій;
- запобігання воєнним конфліктам та стримування збройної агресії.

Категорії воєнної стратегії. Формулювання категорій – це тривалий процес узагальнення практичної діяльності людей і наукових досліджень. У

процесі поступового накопичення, вдосконалення та перетворення в систему категорії стають одним з найважливіших елементів науки.

Категорії – концентрація знань, оскільки вони є інструментом, базою пізнання нових явищ і процесів, проте категорії створюються не тільки для теорії. Необхідність їх виникнення визначається потребами практичної діяльності людей. Адже загально відомо, що немає нічого більш практичного, ніж хороша теорія.

Категорії воєнної стратегії – найзагальніші поняття, які відображають найважливіші сторони, елементи та риси війни (збройної боротьби), воєнних дій, підготовки збройних сил і країни до війни. Ці категорії формуються у процесі аналізу і вивчення досвіду підготовки й ведення минулих війн, воєнної доктрини держави (групи держав) і теоретичних досліджень явищ майбутньої війни.

Категорії воєнної стратегії – поняття, які безперервно розвиваються і з накопиченням знань про війну, воєнні дії стратегічного масштабу та появою нових сил і засобів збройної боротьби набувають оновленого змісту.

Категорії воєнної стратегії є історичними, відображають процеси збройної боротьби, способи і форми її ведення, які зумовлені видами застосовуваної зброї, рівнем розвитку, станом боєготовності й бойовими можливостями військ (сил), а також характер війн цієї епохи та шляхи їх відвертання, відповідні їм основи підготовки держави і збройних сил до війни, способи та систему управління збройними силами.

Категорії воєнної стратегії накопичувалися і вдосконалювалися поступово і, коли теорія воєнної стратегії досягла високого рівня розвитку, вони утворили взаємозв'язану струнку систему, ставши одним з найважливіших елементів її логічної структури. Категорії мають сувору підпорядкованість, або ієрархію.

Категоріями стратегії найвищого рівня, як і воєнного мистецтва в цілому, є *“воєнні конфлікти”* та *“збройні сили”*. Усі інші категорії відображають тільки частину, рису або елемент воєнного конфлікту і збройних сил.

До категорій воєнної стратегії належать: воєнний конфлікт, локальна, регіональна і світова війни, гібридна війна, збройний конфлікт, стратегічна мета, стратегічне завдання, стратегічні дії, стратегічне розгортання, стратегічна операція, стратегічне угруповання військ (сил), театр війни, ТВД тощо.

Таким чином, воєнна стратегія як розвинута галузь воєнної науки має струнку систему принципів та категорій. Якщо знання категорій забезпечує єдність розуміння та тлумачення теорії воєнної стратегії, то знання основних її принципів озброює політичне і військове керівництво держави загальним методом підходу до вирішення практичних завдань з підготовки держави та збройних сил до оборони і вмілого керування ними під час відсічі збройній агресії.

Сучасна воєнна стратегія не може розвиватися самостійно без урахування економічних, політичних та науково-технічних чинників. Зважаючи на високу технологічність збройної боротьби сучасності, воєнна стратегія у своїх прогнозах має спиратися на досягнення природничих, соціальних та технічних наук, тому що без цього нині вирішувати питання підготовки і застосування збройних сил у воєнних конфліктах неможливо.

3.2.2. Основи національної воєнної стратегії

Зміст воєнної стратегії не є чимось незмінним, він постійно удосконалюється і розвивається залежно від поставлених державною політикою завдань, можливостей матеріального і морально-психологічного характеру, тобто сил і засобів, що виділені в розпорядження воєнної стратегії. Відповідно до політичної мети можливого воєнного конфлікту завданням воєнної стратегії є дослідження закономірностей збройної боротьби на основі узагальнення і творчого аналізу досвіду воєнних дій стратегічного масштабу з урахуванням сучасного стану військової справи.

Водночас одним з найважливіших завдань стратегії є вивчення умов і характеру можливої майбутньої війни, а також розроблення форм та способів її ведення. Ураховуючи це, саме воєнна стратегія має визначити склад сил і засобів, необхідних для досягнення поставленої перед нею мети, і відповідно обґрунтувати загальний напрям розвитку збройних сил та підготовки їх і держави в цілому до війни. До завдань воєнної стратегії також належить розроблення засад керування збройними силами і всебічного забезпечення збройної боротьби. Усі ці питання воєнна стратегія має вивчати, зіставляючи їх з поглядами і можливостями імовірного противника.

Очевидно, що воєнна стратегія не зможе претендувати на роль науки, якщо не спиратиметься на знання історично сформованих законів війни та закономірностей збройної боротьби. Те, що розвиток форм і способів збройної боротьби підпорядкований певним закономірностям, доведено ще Сунь-Цзи, який близько 500 років до н. е. у знаменитих “Трактатах про воєнне мистецтво” звернув увагу на те, що воєнна стратегія постійно розвивається, а хто не знає цього, той не знає про війну нічого.

Закони війни та закономірності збройної боротьби об’єктивні і діють з однаковим ступенем невмолимості для обох протиборчих сторін. Їх пізнання дає змогу воєначальникові передбачати характер воєнних дій у майбутній війні та успішно здійснювати керівництво війною, свідомо скеровуючи діяльність збройних сил. У цьому проявляється суб’єктивна сторона об’єктивних законів.

Ураховуючи вищезазначене, коло основних проблемних питань, які досліджує теорія воєнної стратегії, зазвичай охоплює:

- закони війни;

- закономірності збройної боротьби, що стосуються стратегії;
- умови і можливий характер майбутньої війни;
- теоретичні засади підготовки держави і збройних сил до майбутньої війни;
- принципи планування війни;
- види (функціональні структури) збройних сил та засади їх стратегічного застосування;
- форми і способи ведення збройної боротьби;
- основи керування збройними силами і війною в цілому;
- основи всебічного забезпечення збройної боротьби;
- стратегічні погляди можливих противників.

Відповіді на ці проблемні питання теорія воєнної стратегії має давати не тільки на підставі світових тенденцій, а й з обов'язковим урахуванням національних особливостей розвитку держави.

В історії розвитку національної воєнної стратегії України початок 90-х років ХХ ст. знаменувався крутим поворотом, а вірніше початком її відродження та становлення.

З перших днів існування незалежної української держави перед її військово-політичним керівництвом гостро постали питання визначення мети, засобів і способів забезпечення захисту суверенітету та територіальної цілісності України, розроблення основних принципів забезпечення її безпеки, а також спрямованості та характеру державного військового будівництва.

Україна через свою військову науку, воєнну практику та військові кадри фактично успадкувала багатовіковий досвід військового будівництва, набутий за часів Київської Русі, козацьких часів, перебування у складі Російської імперії та СРСР. Водночас у воєнних питаннях на сучасному етапі своєї історії Україна спирається на власні Конституцію, закони та Воєнну доктрину і формує відповідну їм національну воєнну стратегію.

Ураховуючи специфіку політичних та економічних умов, об'єкта та предмета дослідження воєнної стратегії, національній воєнній стратегії України відводиться провідна роль у дослідженні та визначенні:

- причин виникнення та можливого характеру воєнних конфліктів сучасності;
- воєнних аспектів геополітики, геостратегії та національної безпеки держави;
- основних напрямів розвитку національної воєнної стратегії на перспективу;
- шляхів запобігання воєнним конфліктам і стримування збройної агресії;
- заходів щодо підготовки держави до оборони;
- напрямів стратегічного планування застосування ЗС України у можливих воєнних конфліктах;

- основ всебічного забезпечення ЗС України у мирний час та в особливий період;
- процесів керування ЗС України у мирний час та в особливий період;
- шляхів розвитку ЗС України;
- стратегічної характеристики геопростору;
- загальних науково обґрунтованих правил (рекомендацій) вищому політичному керівництву держави щодо керування підготовкою держави і ЗС України до оборони та керування ними в ході воєнних дій;
- стратегічних поглядів, концепцій військового керівництва інших держав щодо застосування збройних сил у воєнних конфліктах;
- основних напрямів воєнно-економічної стратегії України;
- основних напрямів військово-технічної політики держави;
- способів і форм застосування угруповань військ (сил) ЗС України та ІВФ держави у можливих воєнних конфліктах;
- участі ЗС України у миротворчій діяльності.

Завдання визначення можливого характеру воєнних конфліктів майбутнього є вкрай важливим для вищого політичного керівництва будь-якої держави. Саме в його площині лежать відповіді на питання:

- до якої війни готувати державу і збройні сили?
- яким вимогам вони мають відповідати?
- хто постійні союзники і противники тощо?

У цьому плані воєнна стратегія розглядає умови і чинники, які на цей час визначають характер майбутньої війни, розстановку військово-політичних сил, якість та кількість засобів ведення війни, воєнний та економічний потенціали, можливий склад та могутність коаліцій, їх географічне положення.

Характер воєнного конфлікту вивчають за відповідною методологією із застосуванням таких основних груп чинників, як соціально-політичні, воєнно-стратегічні, військово-технічні, воєнно-економічні, екологічні та демографічні. Такий підхід дає змогу визначити характер будь-якого воєнного конфлікту і разом з цим ухвалити вірне рішення щодо його недопущення чи припинення.

Вивчення соціально-політичних чинників передбачає оцінювання політичних, національних, етнічних, конфесійних, соціальних умов, які можуть призвести або вже призвели до воєнного конфлікту, а також оцінювання конфлікту з погляду на міжнародне право.

Оцінювання цих чинників передбачає вивчення основних напрямів діяльності політичних партій, рухів, громадських організацій, які беруть участь у конфліктах або керують цими процесами. Оцінюють також діяльність політичних лідерів, яка пов'язана із застосуванням збройного насилля для досягнення політичної мети. Результати оцінювання лягають в

основу ухвалення політичних рішень щодо своєчасного вжиття відповідних заходів чи санкцій для нейтралізації їх конфронтаційної діяльності та припинення конфлікту.

У сучасних умовах, коли пріоритети забезпечення національної безпеки віддаються світовим або регіональним системам колективної безпеки, неможливо охарактеризувати воєнний конфлікт без правового підходу, тобто без погляду на міжнародне право. Правове оцінювання воєнного конфлікту дає можливість визначити, хто є агресор, а хто веде справедливу боротьбу. Виходячи з цього, організують захист потерпілої сторони та вводять відповідні санкції до агресора із застосуванням у разі потреби військової сили.

Характеризуючи воєнний конфлікт із соціально-політичної точки зору, необхідно враховувати, що можливість ескалації воєнного конфлікту є реальною лише тоді, коли для цього в суспільстві існує відповідна соціальна база. Територіальні претензії, національні, соціальні, конфесійні та інші суперечності зазвичай провокують радикально налаштовані партії, рухи, етнічні спільноти, іноді військові керівники. Часто до виникнення воєнного конфлікту призводить діяльність третьої сторони, яка фінансує, забезпечує зброєю конфліктуючі сторони.

Оцінювання воєнно-стратегічних чинників дає змогу визначити характеристики воєнних конфліктів, що пов'язані з їх масштабністю, тривалістю, силами, які задіяні у воєнному конфлікті, інтенсивністю, способами ведення воєнних дій, кількістю сторін, що беруть участь у конфлікті. При цьому за масштабами воєнні конфлікти можуть набувати форм збройних конфліктів (військових акцій), локальних війн, регіональних війн, широкомасштабної або світової війни.

Військово-технічні чинники пов'язані з визначенням характеристик воєнного конфлікту залежно від ОВТ, боєприпасів та інших засобів, які використовують конфліктуючі сторони для ведення збройної боротьби. Вивчення характеристик конфлікту з урахуванням військово-технічних чинників дуже важливе, тому що без зброї не може бути і збройного конфлікту, не кажучи вже про війну. При цьому аналізують не тільки кількісні показники засобів збройної боротьби, а й їх бойові можливості, що вкрай важливо для умов, коли для ліквідації воєнного конфлікту необхідно застосовувати військову силу проти агресора.

Воєнно-економічні чинники мають особливу значимість, оскільки дають змогу аналізувати економічні можливості конфліктуючих сторін, тобто матеріальну базу, на основі якої розвивається воєнний конфлікт, через забезпечення збройних формувань усім необхідним для ведення воєнних дій.

Вплив економіки проявляється переважно через економічні ресурси оборонного призначення (науково-технологічні, матеріальні, фінансові, природні), бойову та іншу техніку, озброєння, боєприпаси, паливо й інші МТЗ.

Екологічні та демографічні чинники характеризують воєнні конфлікти за екологічними та демографічними наслідками, які можуть виникнути в ході воєнного конфлікту. Особливістю цього питання є те, що мирне населення гине переважно від екологічних наслідків воєнних конфліктів, а демографічні наслідки призводять до винищення не тільки соціальних груп, а й цілих народностей.

Відповідно до очікуваного характеру майбутньої війни, воєнна стратегія розглядає питання підготовки збройних сил до війни, звертаючи головну увагу на таке:

- науково обґрунтоване планування з урахуванням вимог політики, можливостей економіки та наукових досягнень;
- визначення складу збройних сил для виконання визначених завдань;
- способи підготовки стратегічних резервів;
- створення запасів матеріальних засобів;
- підготовку економіки, населення та території країни до війни.

Розглядаючи види (функціональні структури) збройних сил, основи їх будівництва і застосування, воєнна стратегія визначає шляхи їх розвитку, співвідношення в загальній структурі збройних сил, вимоги, що висуваються до них у зв'язку із змінами характеру політичної та стратегічної мети війни й умов її ведення.

Важливе місце серед завдань національної воєнної стратегії займає розроблення засад застосування збройних сил та ІВФ держави у можливих воєнних конфліктах. У процесі розгляду цих питань теорія воєнної стратегії розробляє загальні поняття щодо способів та форм ведення війни, їх зумовленість, висвітлюючи при цьому ті чинники, що максимально впливають на їх зміни та розвиток. Водночас значну увагу приділяють встановленню умов виникнення майбутньої війни, способів її відвертання, а також способів стратегічного застосування збройних сил.

Розглядаючи питання розроблення основ керування збройними силами, воєнна стратегія насамперед опікується керуванням війною в цілому, визначає доцільні органи стратегічного керівництва, їх організаційну структуру та функції, принципи і методи управління військами (силами).

Під час вивчення стратегічних поглядів імовірного противника воєнна стратегія звертає увагу на те, яку воєнно-політичну мету противник може переслідувати в майбутній війні та які його економічні, воєнні й морально-психологічні можливості для цього. Крім того, воєнна стратегія вивчає погляди противника на характер і способи ведення війни, на будівництво збройних сил та на підготовку економіки, населення і території країни до війни.

Таким чином, докорінні зміни безпекового середовища пов'язані з появою нових форм і способів ведення збройної боротьби, що потребує

докорінного перегляду та розвитку багатьох положень національної воєнної стратегії з метою забезпечення виконання вимог воєнної політики в сучасних умовах, а також на довгострокову перспективу.

3.3. Гібридна війна як форма сучасного протистояння

3.3.1. Основні визначення, джерела та ознаки гібридних воєн

На цей час стає очевидним, що воєнно-політична ситуація у світі загострилась до вкрай небезпечної межі. Надмірні спроби вищого політичного керівництва Російської Федерації позиціонувати Росію як світову наддержаву з правом диктувати іншим країнам і народам своє бачення їх існування, свої правила поведінки, розрахунок на безкарність за агресію проти сусідніх держав, анексію чужих територій тощо, а також повне і відверте ігнорування думки світової спільноти перетворило Росію на потужне джерело воєнної небезпеки для всього цивілізованого світу. Війна знову так і не стала винятком, а нині залишається актуальною, як і сто або навіть тисячу років тому.

Усі великі воєнні конфлікти Росії за останні десятиліття (другий чеченський (1999–2009), російсько-грузинський (2008) та російсько-український (з 2014 і до цього часу)) практично зруйнували регіональну стабільність на південному сході Європи, поширили військові дії на нові, ще донедавна мирні території, відкрито демонструючи еволюцію того, що сьогодні відомо світу під назвою російської гібридної війни, або, на думку деякого з американських військових фахівців, – російської війни нового покоління.

Важливою особливістю російських гібридних воєнних дій є насамперед загальнодержавний підхід, який широко застосовується у всьому – від секретних операцій до безпосередніх відкритих бойових зіткнень, мобілізації та залучення партизанських сил, приватних військових компаній, криміналітету тощо, пов'язуючи воедино характеристики всього спектра концепції. Як інструменти застосовуваної сили Росія також широко залучає інформаційні та електронні системи озброєння. При цьому з метою виправдання своєї військової присутності, організованих секретних операцій, дій іррегулярних (квазімілітарних) формувань керівництво Росії широко використовує так звану концепцію “руського світу” з її яскраво вираженою націоналістичною (великодержавно-шовіністичною) спрямованістю.

Варто зазначити, що незважаючи на те, що сама суть терміна “гібридна війна” важко назвати абсолютно новою, але методи, прийоми і способи, які застосовує Росія в цій війні, є своєрідними і, безумовно, потребують глибокого аналізу.

27 лютого 2014 р., після більш як двох з половиною десятиліть розгнужаної, абсолютно безкарної антиукраїнської, відверто проросійської пропаганди в медіа-просторі, Інтернеті та підривної діяльності Української православної церкви (московського патріархату), невідомі чоловіки у військовій формі, що дуже нагадувала російську, але без жодних розпізнавальних знаків, за повної відсутності будь-якого опору зайняли будівлю Кабінету Міністрів Автономної Республіки Крим. Надалі ці люди увійдуть в історію як “зелені чоловічки” або “ввічливі люди”. Потім у вкрай стислі строки аналогічним чином були захоплені будівлі інших органів державної влади та місцевого самоуправління в Криму, телевізійний центр, встановлені контрольно-пропускні пункти на дорогах, за допомогою тих же “зелених чоловічків” з широким застосуванням “живого щита” з розпропагандованого місцевого населення, передусім жінок і дітей, заблоковані військові частини Збройних Сил, внутрішні війська та ДПС України, проведений так званий “референдум” щодо приєднання Криму до Російської Федерації, а після відвертої фальсифікації результатів цього “референдуму” – анексія півострова. При цьому стає абсолютно очевидним, що неймовірна швидкість, організованість, професіоналізм і технічність у проведенні вищезазначених заходів були б неможливими без їх ретельного і завчасного планування.

Паралельно з подіями в Криму керівництво Російської Федерації під прикриттям нібито “захисту” російськомовного населення України, поширення ідеї відтворення єдиного “руського світу” тощо розпочало операцію щодо відділення від України деяких її східних та південних регіонів для створення на їх основі певних квазідержав з маріонетковими урядами. Кінцева мета цього очевидна – не допустити вступу України до ЄС і НАТО, повернути її в зону впливу Москви і тим самим забезпечити умови для відновлення Росії в статусі великої імперії.

Цікавим є безпосереднє бачення керівництвом Російської Федерації механізму досягнення своєї воєнно-політичної мети у розв’язаній проти України агресії, відомої в останні роки під назвою гібридна війна, її прикриття та забезпечення позитивного іміджу в очах світової спільноти.

Як відомо, одним із перших авторів поняття “гібридна війна” був відомий американський військовий теоретик Френк Хофман, який наголошував, що гібридні війни поєднують різні способи ведення воєнних дій, такі як дії із застосуванням звичайних видів озброєння, нерегулярних військ і формувань, терористичні акти ... і порушення громадського порядку. ... Гібридні війни характеризуються оперативно-тактичною синхронізацією бойових дій у місці їх проведення, що дає змогу домогтися “синергетичного ефекту”. Водночас, навіть поверховий аналіз даного визначення дає змогу стверджувати, що коректність його через деякі причини викликає певні сумніви. *По-перше*, неважко помітити, що під це визначення досить легко підпадають практично всі дії як військового, так і невійськового спрямування,

а, *по-друге*, воно стосується переважно дій тактичного або максимум оперативного-тактичного рівня і відповідно бути характеристикою гібридної війни загалом як цілісного та надзвичайно складного суспільно-політичного явища не може.

Досвід багаторічного протистояння України розв'язаній кремлівським керівництвом російській гібридній агресії переконливо свідчить, що така війна виходить за межі традиційних понять про неї, вона стає комбінованою, перетворюючись на політичні інтриги, запеклу боротьбу за політико-економічне домінування над країною, за території, ресурси й фінансові потоки. Причому сторони вдаються до всіх можливих засобів і будь-яких, навіть найбезчесніших, як силових, так і несилових прийомів та дій. Жертвами ведення такої війни зазвичай стають мирні жителі, передусім найбеззахисніші категорії населення – люди похилого віку, жінки й діти. В умовах такого конфлікту стає проблематичним відрізнити правих від винуватих, ворогів від союзників, простих мирних громадян від терористів, найманців і бойовиків. Прихована зовнішня воєнна інтервенція, яку здійснюють загони бойовиків сусідніх країн за підтримки високотехнологічних засобів розвідки й ураження, робить такий воєнний конфлікт ще більш заплутаним і неоднозначним.

Змістом воєнних дій у війні цього типу стає не фізичне знищення збройних сил противника, а деморалізація й нав'язування агресором своєї волі всьому населенню держави.

На полі бою в умовах ведення гібридної війни разом з регулярними збройними формуваннями з'являються іррегулярні формування повстанців і бойовиків, злочинні угруповання, терористи, приватні військові компанії та іноземні найманці, підрозділи спецслужб різних країн світу й військові контингенти міжнародних організацій.

Збройні конфлікти з використанням технологій гібридної війни зазвичай стають конфліктами на виснаження. У таких конфліктах сторона, яка обороняється, веде боротьбу з різними екстремістськими й терористичними формуваннями на своїй території, яких готують, забезпечують і якими керують з території інших країн.

Водночас у сторони, що обороняється, з різних причин виявляються “зв'язаними руки” в плані реалізації активних форм протидії такому агресорові. Як наслідок, їй нав'язується конфлікт на виснаження, в якому відбувається поступове тотальне руйнування економічної та соціальної структури суспільства, матеріально-технічної й цивільної інфраструктури країни, яка зазнала агресії. При цьому намагання вирішити конфлікт військовими засобами може обернутися у перспективі важкими економічними проблемами, політичною поразкою або навіть утратою державності.

Визначенню поняття “гібридна війна” та його змісту присвячено чимало досліджень. Заслуговує на увагу визначення, запропоноване американським військовим теоретиком, автором книги “Випадкова герилья” Девідом

Кілкалленом: “...гібридна війна – це краще визначення сучасних конфліктів, вона містить у собі комбінацію партизанської та громадянської воєн, а також заколоту й тероризму”.

У 2009 р. автор монографії “Стратегічні наслідки гібридних воєн: теорія перемоги” генерал-лейтенант ВПС США Д. Ласіка виокремив характерні особливості гібридних воєн. Він стверджує, що, *по-перше*, основою ведення гібридних воєн є їхня інформаційно-психологічна складова, а об’єктом впливу ініціатора гібридної війни – суспільна свідомість, а не збройні сили чи інфраструктура. *По-друге*, у гібридних війнах використовують повний спектр засобів впливу від інформаційно-психологічного до суто військового. Крім того, гнучкість тактики гібридної війни посилюється активним використанням умов місцевості, зокрема міської, що є додатковим фактором збільшення руйнівних наслідків конфлікту.

У 2014 р. в інтерв’ю на “Радіо Свобода” колишній радник з питань безпеки при ООН і НАТО, член верхньої палати парламенту Нідерландів генерал-майор у відставці Франк ван Каппен, коментуючи події в Україні, дав таке визначення змісту цього поняття: “...гібридна війна – це змішання класичного способу ведення війни з використанням нерегулярних збройних формувань. Держава, що веде гібридну війну, проводить операцію з недержавними виконавцями – бойовиками, групами місцевого населення, організаціями, зв’язок з якими формально повністю заперечується. Ці виконавці можуть робити такі речі, які сама держава робити не може, тому що зобов’язана дотримуватися Женевської та Гаазької конвенцій про закони війни, міжнародних домовленостей з іншими країнами. Усю брудну роботу можна перекласти на плечі недержавних формувань”.

Деякі американські експерти зупиняються на трактуванні сутності змісту гібридної війни як “форми воєнних дій із залученням у конфлікт різнорідних за складом, засобами, рівнем і характером підготовки сил”.

Безумовно, зазначені визначення заслуговують на увагу і повагу. Однак не варто забувати, що так званих “чистих війн”, які б вели виключно збройні сили, в історії людства не було. З цього приводу ще за 500...600 років до нашої ери чітко висказався великий китайський полководець і стратег Сунь-Цзи: “Найкраща війна – розбити замисли противника, на наступному місці – розбити його союзи, на наступному місці – розбити його війська. ... Відмінність лише в одному: із усіх видів боротьби немає нічого важчого за боротьбу на війні”. Як бачимо, безпосередню збройну боротьбу Сунь-Цзи ставив аж на третє місце. А кому, яким заходам віддавались пріоритети?

Очевидно, що “найкраща війна – розбити замисли противника” потребує передусім вжиття цілеспрямованих політичних та економічних заходів, які би своєю дією не тільки зруйнували агресивні наміри керівництва сусідньої держави, а й завдяки їх проведенню у своїй власній державі зробили ці наміри нездійсненними.

Стосовно “на наступному місці – розбити його союзи”, стає очевидним, що великий рекомендує вживати переважно цілеспрямованих дипломатичних та певною мірою й економічних заходів, спрямованих на те, що зараз називають міжнародною ізоляцією держави – потенційного агресора, тобто створення умов, у яких опинилася би ця держава у разі агресії. Безумовно, проведення політичних, дипломатичних, економічних заходів і тоді не могло обійтись без певного, на сучасне розуміння, інформаційного впливу.

На останнє місце Сунь-Цзи ставив “розбити його війська”, коли попередні заходи виявилися марними, тобто застосувати зброю. При цьому, що вкрай важливо, Сунь-Цзи серйозно застерігав від поспіху та необдуманості у застосуванні зброї: “якщо нема небезпеки, не воюй”. Безумовно, протягом наступних століть вчення Сунь-Цзи розвивалося, підтверджувалося практичною не лише воєнного мистецтва, а й політики та дипломатії, воно стало основою багатьох управлінських теорій сучасності.

Як у сучасних, так і війнах минулого брали участь суб’єкти руху опору, інші іррегулярні формування, кримінальні елементи тощо, які завжди не тільки супроводжували воєнні конфлікти, а й були їх невід’ємною складовою.

У зв’язку з цим значно більший інтерес має характеристика гібридних війн, запропонована іншим, знову ж таки американським військовим теоретиком Робертом Леонардом, який стверджує, що “гібридна війна та її допоміжні операції зумовлені прагненням до отримання асиметричної переваги над противником для досягнення політичної мети”. Роберт Леонард вважає, що гібридні операції характеризуються передусім неоголошеними воєнними діями, одночасним проведенням звичайних і нетрадиційних воєнних операцій, воєнних і невоєнних дій у середовищі, де відстань між стратегією і тактикою значно скорочена, а інформація має вкрай важливе значення”. Порівняно з визначенням Ф. Гофмана це визначення значно повніше характеризує змістовну частину феномена гібридних війн сучасності, наголошуючи на пріоритетності в них інформаційної складової та провідній ролі державної політики. Водночас Р. Леонард, як і Гофман та інші американські військові теоретики, як показує досвід Грузії та особливо України, практично не звертає уваги на політичну й економічну складові гібридних війн.

В оперативних та бойових документах збройних сил США поняття “гібридна війна” на цей час не вживають, а заміщують поняттям “гібридна загроза”, під яким розуміють “різноманітне і динамічне поєднання регулярних сил, нерегулярних сил, терористичних сил і (або) криміналітету, об’єднаних для взаємних вигод”. Однак у цьому визначенні не знайшлося місця ні для інформаційної, ні для економічної складової, ні для встановлення ролі державної політики країни-агресора, тому стає очевидним, що для розуміння суті гібридних війн сучасності це не має значення. Таке “різноманітне і динамічне поєднання” спостерігалось у всіх воєнних конфліктах минулого.

Таким чином, можна стверджувати, що практично всі війни в історії людства мали ознаки, притаманні воєнним конфліктам, які за сучасними поглядами називають гібридними війнами.

Водночас варто зазначити, що наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. унаслідок бурхливого розвитку новітніх технологій збройне протистояння у воєнних конфліктах вийшло за межі традиційних сфер (суша, море, повітря, космос) і перемістилося в кіберпростір, перетворивши його також у вкрай важливий та своєрідний ТВД. Можливості всесвітньої мережі Інтернет, особливо соціальних мереж та інших електронних і друкованих медіаресурсів нині дають змогу значно підняти ефективність інформаційно-психологічного впливу на військовослужбовців і населення не тільки проти-лежної сторони, а й своєї держави та світової спільноти.

Комплексне і цілеспрямоване поєднання інформаційно-психологічного впливу з економічними заходами, як показує досвід, безперечно приводить до значного синергетичного ефекту. Отже, стає очевидним, що ураховуючи, з одного боку, високий рівень урбанізації сучасного суспільства, вартість систем ОВТ, їх могутню руйнівну силу, а з іншого – високу ефективність і відносно низьку, порівняно із збройною боротьбою, вартість проведення узгодженого комплексу політичних, дипломатичних, економічних заходів та інформаційно-психологічних операцій (дій), послабити чужу державу і взяти її під свій контроль у сучасних умовах стає значно легше, ніж підкорити її, застосувавши зброю. Це можна вважати значною особливістю воєнних конфліктів сучасності та найближчого майбутнього.

Саме тому деякі українські військові вчені і практики пропонують розглядати сутність поняття “гібридна війна” у двох площинах: загальній і суто військовій.

У загальній площині поняття “гібридна війна” може бути визначено як вищий ступінь загострення протиріч між державами, які вирішуються не тільки військовими методами протиборства, а й широким застосуванням заходів, форм і способів політичного протистояння, економічної та інформаційної війни.

Разом з тим у сучасних умовах, коли на методи, форми і способи початку та ведення воєн міжнародним правом війни накладені значні обмеження, щоб застосувати зброю проти іншої держави потрібний потужний інформаційний привід для початку війни, який має виправдати перед виборцями обраний ними уряд за можливі людські втрати й не допустити відсторонення уряду від влади та подальшого осуду. Необхідність мінімізації людських втрат і забезпечення підтримки воєнних дій власним населенням та світовою спільнотою зміщує акценти у війні в бік уникання прямих зіткнень збройних сил конфлікуючих держав, проведення потужних інформаційних операцій для впливу на власне населення й населення противника з намаганням досягти цілей війни “чужими руками”. Це дає можливість усвідомити

сутність гібридної війни в суто *військовій площині* як ведення збройної боротьби силами регулярних й іррегулярних формувань (повстанців, добровольців, ополченців) та виробити підхід до визначення напрямів підготовки держави до таких воєн.

Отже, на підставі вищезазначеного стає можливим:

- залучення до протиборства незаконно створених збройних формувань, найманців, представників криміналітету, диверсійно-розвідувальних сил;
- втягування цивільного населення у конфлікт як добровільних чи найнятих за платню “живих” щитів;
- загроза застосування збройних сил, які розгортаються вздовж державного кордону, у разі застосування однією зі сторін військової сили проти власного “мирного” населення;
- блокування спроб міжнародної спільноти врегулювати конфлікт відповідно до норм міжнародного права;
- потужний інформаційно-психологічний вплив, спрямований на дестабілізацію обстановки всередині конфліктуючої держави, зниження підтримки населенням діючої системи влади, забезпечення підтримки дій інсургентів, створення негативного іміджу влади конфліктуючої держави на міжнародній арені;
- посилення протистояння з конфліктуючою державою в економічній, дипломатичній, інформаційній та інших сферах разом з іншими характерними відмінностями, які можуть також розглядатися як основні ознаки конфлікту, що дають підстави класифікувати його як гібридну війну.

Отже, гібридна війна характеризується такими рисами:

- суб'єктами конфлікту виступають – держава, яка має суверенітет над спірною територією (далі – “держава 1”), та сукупність незаконно створених збройних формувань, найманців, кримінальних елементів, ССПО (диверсійно-розвідувальних сил) за всебічної (військової, фінансової, інформаційної) підтримки державою, яка має приховані претензії (далі – “держава 2”);
- здебільшого об'єктом конфлікту є території, на які “держава 2” має приховані претензії, що не можуть бути висловлені відкрито, зважаючи на існуючу систему міжнародного права.

У цьому разі основна мета суб'єктів конфлікту полягатиме у такому:

- з боку “держави 1” – гарантування безпеки всіх без винятку громадян, збереження територіальної цілісності й конституційного ладу на всій території держави, повернення політичної дискусії, зокрема і про статус зазначених територій, у правове поле;
- з боку “держави 2” – виведення з-під суверенітету “держави 1” певної території або її подальше перетворення на зону жевріючих конфліктів для недопущення її сталого розвитку.

Таким чином, на *політичному рівні* основними рисами гібридної війни можуть бути:

- формування незаконно створених організованих збройних формувань і здійснення ними різних видів акцій збройного насильства (у тому числі блокування військових об'єктів, захоплення органів державної влади, банків тощо), що можливо за умови значного зростання обсягів прихованої матеріальної та консультативної підтримки з боку “держави 2”;
- формування в “державі 1” або в окремих її регіонах опозиційного уряду, який намагається легітимізуватися на міжнародній арені;
- забезпечення політичної підтримки опозиційного уряду з боку інших держав і подальша легітимізація матеріальної та консультативної підтримки опозиційного уряду;
- загострення збройного протистояння із силами центрального уряду, можлива пряма військова допомога повстанцям “державою 2”;
- зміна керівництва “держави 1” або легітимізація уряду маріонеткової республіки в окремому її регіоні;
- переформатування національного законодавства або прийняття нового в інтересах “держави 2”;
- надання “державою 2” значної матеріальної допомоги на відновлення цілковито або частково зруйнованої економіки для поглиблення залежності нового квазідержавного утворення.

Аналіз розвитку ситуації навколо України дає підстави стверджувати, що зараз Україна зіткнулася саме із цією формою ведення воєнних дій. Це підтверджується особливостями розвитку воєнного конфлікту, відмінною ознакою якого є відсутність прямих бойових зіткнень регулярних військ та існування змови держави-агресора з недержавними формуваннями, які діють на території України: загонами бойовиків, козацтва, місцевого криміналітету, групами місцевого населення сепаратистського спрямування (колабораціоністами), зв'язок з якими формально цілковито заперечується.

Використовуються нові, а точніше брудні, методи та способи ведення цієї війни: підкуп, шантаж, залякування, викрадення людей, захоплення державних об'єктів, органів місцевої влади та об'єктів критичної інфраструктури, організація та проведення терористичних актів. Усе це супроводжується резонансними акціями насильства до непокірних та проявами мародерства.

Соціально-політична та безпекова ситуація в Україні загалом та в її окремих регіонах штучно “розхитується” до небезпечного рівня повного безвладдя. Водночас Росія як держава-агресор перекладає всю відповідальність за “брудну роботу” на недержавні формування (у тому числі збройні).

Утілюючи в життя імперські плани з відновлення своєї ролі як великої світової держави, використовуючи технології гібридних воєн, Росія, безпрецедентно грубо порушивши чинні міжнародні угоди й домовленості, у лютому 2014 р. розпочала воєнну операцію з окупації півострова Крим.

Вторгнення на українську суверенну територію здійснювалося з використанням спеціальних військ, навмисно одягнених в уніформу без

розпізнавальних знаків та ознак державної належності. Процес вторгнення супроводжувався потужною інформаційною кампанією, яка цілеспрямовано скеровувала ідеологічний вектор свідомості росіян та світової спільноти стосовно подій у Криму на те, що це не російські війська.

Особливістю розвитку ситуації є те, що статус військ без розпізнавальних знаків, від яких відреклися окупанти, чітко не визначений і в положеннях Женевської конвенції, що надзвичайно ускладнило реагування ЗС України.

Отже, надаючи загальну характеристику особливостей гібридної війни, слід усвідомити, що в гібридних війнах традиційні, конвенційні методи ведення воєнних дій не завжди ефективні. Війни такого типу зазвичай ведуть тривалий час, противник намагається максимально розширити географію конфлікту з утягуванням у нього дедалі більшої кількості населення та, відповідно, ігнорує моральні й етичні обмеження під час ведення операцій.

Спираючись на висновок щодо наявності практично у всіх війнах в історії людства ознак, притаманних воєнним конфліктам, які за сучасними поглядами називають гібридними війнами, можна стверджувати, що гібридні війни сучасності не означають щось абсолютно нове і невідоме, а є закономірним продовженням еволюції суті і змісту воєнних конфліктів минулого з урахуванням розвитку сучасної технологічної бази війни.

Водночас, спираючись на можливості сучасної технологічної бази війни, варто враховувати те, що керівництво Російської Федерації проводить агресію не лише проти України. Одночасно путінське керівництво, поставивши перед собою мету відтворити роль Росії як світової наддержави – спадкоємиці СРСР і докорінно переглянути програшні для СРСР наслідки завершення “холодної” війни шляхом проведення цілеспрямованих політичних, дипломатичних, економічних заходів та інформаційно-психологічних операцій (дій), рішуче намагається впливати практично на всю світову спільноту у вигідному для себе ключі, тим самим переводячи агресію Російської Федерації проти України на рівень глобального протистояння.

Як зазначено вище, термін “гібридна війна” має суто американське походження. Проте загальновідомо, що єдність понять у військовій науці армії США є категорією не завжди обов’язковою. Це завдання практично в кожному бойовому (оперативному) документі покладається, як правило, на відповідний глосарій, де і розкривається сутність понятійного апарату, що застосований у зазначеному документі. Змістовне ж навантаження певного поняття (категорії) в цьому разі повністю залежить від автора чи групи авторів документа.

Ураховуючи зазначені обставини, а також проведений вище поверховий аналіз визначень американськими фахівцями суті гібридної війни, можна стверджувати, що ці визначення неповною мірою відповідають суті сучасного, розв’язаного керівництвом Російської Федерації проти України воєнного конфлікту. Це не є класичним визначенням війни. Зазначені

визначення можуть характеризувати збройну боротьбу, специфічну, із застосуванням традиційних та нетрадиційних озброєнь, форм, способів і методів, найскладнішу, найважливішу, але тільки одну з багатьох складових війни загалом.

Очевидно, що такий підхід значною мірою був викликаний передчасністю виниклого на Заході після завершення “холодної” війни уявлення про значне зниження ймовірності застосування засобів традиційних війн та різке зменшення ролі “жорстких загроз”, передусім на Європейському континенті.

На думку відомого американського генерала В. Кларка, прорахунки в оцінюванні та розумінні природи постбіполярного безпекового простору, допущені ключовими міжнародними безпековими структурами (ООН, НАТО, ЄС, ОБСЄ), стали однією з основних причин системної міжнародної кризи. Подаючи бажане за дійсне, помилкове припущення щодо відсутності в Європі загрози війни зіграло вкрай негативну роль у забезпеченні безпеки Європейського континенту. Було різко скорочено або навіть і втрачено значну кількість засобів колективної оборони та стримування. Зосередженість на кризовому врегулюванні, миротворчих операціях та ідеї розвитку “розумної оборони” для протидії загрозам із “сірої зони” значно зменшила спроможності країн – членів НАТО щодо ведення повномасштабної війни з високою інтенсивністю воєнних дій. Йдеться не лише про зменшення безпосереднього військового потенціалу та рівня навченості у веденні відповідних бойових дій військовими, а й про брак усвідомлення можливих наслідків такої війни з боку суспільства та політичних еліт країн НАТО. Кларк наголошував, що на відміну від сучасної агресивної Росії, у країнах Заходу ознак психологічної готовності подужати таку війну немає.

Як наслідок, НАТО виявилось не зовсім готовим до особливостей ведення сучасної гібридної війни на теренах Європи, під час якої застосування звичайної зброї тісно пов’язується з активними діями в невійськових напрямках, спрямованими на руйнацію політичної, економічної, інформаційної та інших життєво важливих систем держави – жертви агресії.

Водночас у Російській Федерації у сфері стратегічного планування відбувалися діаметрально протилежні процеси. Орієнтування на розвиток конвенційних збройних сил і міждержавне військово-зміцнення як ключовий варіант воєнного конфлікту було кардинально переглянуто в напрямі застосування додатково до конвенційних засобів, іррегулярних формувань, а також особливої уваги до використання інформації. При цьому традиційна парадигма геополітичного мислення з чітким наміром відтворити роль Росії як світової наддержави – спадкоємиці Радянського Союзу і докорінно переглянути програшні для СРСР наслідки завершення “холодної війни”, продовжує домінувати. За словами міністра закордонних справ Російської Федерації С. Лаврова, найважливіше завдання політики Росії – визнати і покласти край світовому пануванню Заходу. Стримати захоплення історичної

сфери інтересів або територій ближнього зарубіжжя з боку НАТО, повернути держави колишнього СРСР і його сателітів у зону свого впливу, розваливши або перетворивши в недієздатний ЄС, і тим самим вернути Росії статус супердержави – перетворились в ідею “фікс” для нинішнього російського керівництва.

Для реалізації цієї мети Росія розробила зручну та вигідну для себе концепцію, яка дає змогу висвітлювати події так, щоб виправдовувати свої агресивні дії в країнах ближнього зарубіжжя. Концепція заснована на затвердженні ролі жертви, у положенні якої її (Росію) безперервно атакує Захід – політично, економічно, культурно і територіально. Крім того, у ній, в порушення всіх існуючих міжнародних договорів, меморандумів, конвенцій тощо, стверджується, що “історичні російські землі”, такі як Крим, колишня Новоросія справедливо мають належати Росії, а якщо вони не перебувають під російською владою, то вона має повне право на їх повернення.

Розвиваючи цю концепцію далі, Росія ввела в дію і визначення так званої “російської ідентичності” (“руський світ”), яке є гнучким та дає змогу маніпулювати ним відповідно до політичних і стратегічних інтересів. Поняття російської ідентичності включає п’ять груп факторів: етнічні росіяни, носії російської мови, прихильники ортодоксального православ’я, мешканці географічного простору колишньої Російської імперії, Російської Федерації або Радянського Союзу. Використовуючи історію і географію, Росія повертається до основи – династії Романових у XVII ст. Поняття “російська ідентичність” (“руський світ”), застосоване президентом В. Путіним, працює як мотив і виправдання агресивних дій Росії в Європі та за її межами.

Воєнна доктрина Російської Федерації (2014) містить таке визначення характерної особливості сучасних воєнних конфліктів: “Комплексне застосування військової сили, політичних, економічних, інформаційних та інших заходів невійськового характеру, які реалізуються із широким використанням протестного потенціалу населення і сил спеціальних операцій”. Стає очевидним, те, що Френк Гофман назвав “одночасним і адаптивним застосуванням”, російські військові називають “комплексним застосуванням”. Істотних відмінностей немає. Різниця лише у термінології.

Авторство російської концепції гібридності визнано за начальником Генерального штабу Росії В. Герасимовим, який на основі аналізу “арабської весни” та пошуку шляхів протидії подібного в Росії стверджував, що акцент методів протиборства, що використовуються, зміщується у бік широкого застосування політичних, економічних, інформаційних, гуманітарних та інших невійськових заходів, які реалізуються із залученням протестного потенціалу населення. Усе це доповнюється прихованими воєнними заходами, у тому числі через реалізацію інструментів інформаційного протиборства і через дію ССпО. Перехід до відкритого застосування сили, зазвичай під виглядом миротворчої діяльності і кризового врегулювання, робиться тільки на якомусь етапі переважно для досягнення остаточного успіху в конфлікті.

Невдовзі російські методи гібридної війни були підступно застосовані проти України.

Загалом, виходячи із поглядів сучасних військових теоретиків і практиків на сутність воєнних конфліктів, які прийнято називати гібридними, спираючись на великий історичний досвід війн минулого, а також з урахуванням досвіду України в протидії російській агресії в Криму і на Сході України, стає можливим сформулювати визначення та окреслити узагальнені основні ознаки гібридних війн сучасності.

На думку авторського колективу, *гібридна війна* – це комплексне застосування державою-агресором політичних, економічних, інформаційних, гуманітарних та інших невійськових заходів, протестного потенціалу населення, ССПО, прихованих воєнних заходів і зрештою – військової сили під виглядом миротворчої діяльності або кризового врегулювання з метою зміни політичного курсу держави – жертви агресії у своїх інтересах.

Основними ознаками гібридних війн сучасності є:

- починається без оголошення війни, з так званих “мирних” антиурядових акцій, які надалі переростають у жорстке громадянське протистояння, і завершується зовнішньою інтервенцією;
- “раптова” поява на території держави – жертви агресії прихованої до певного часу армії, солдати якої без будь-яких розпізнавальних знаків добре підготовлені до розпалювання заворушень та ведення вуличної боротьби;
- неофіційне залучення державою-агресором недержавних виконавців – “ввічливих чоловічків”, “добровольців”, які, по суті, є найманцями і не зв’язані міжнародним правом;
- всупереч фактам повне заперечення керівництвом держави-агресора наявності на чужій території своїх військовослужбовців та взагалі своєї участі в конфлікті;
- широка прихована ресурсна підтримка країною-агресором “повстанців” професійними кадрами, найманцями, кримінальними елементами, фінансами та МТЗ;
- втягування цивільного населення у конфлікт як добровільних чи найнятих за платню “живих щитів”;
- широке використання нерегулярних збройних формувань найманців, представників криміналітету, диверсійно-розвідувальних сил (у тому числі під прикриттям мирного населення) під гаслами і виглядом громадянської війни;
- нетрадиційні (асиметричні) способи ведення боротьби (партизанська війна, пасивний опір, терористичні акти, відсутність явно виражених тилу і фронту);
- нехтування агресором міжнародними нормами ведення бойових дій та чинними угодами і досягнутими домовленостями;

- загроза застосування державою-агресором своїх збройних сил, які розгортаються вздовж державного кордону, у разі застосування державою-жертвою агресії військової сили проти власного “мирного населення”;
- блокування спроб міжнародної спільноти врегулювати конфлікт відповідно до норм міжнародного права;
- потужний інформаційно-психологічний вплив, спрямований на дестабілізацію обстановки всередині держави – жертви агресії, зниження підтримки населенням діючої системи влади, забезпечення підтримки дій інсургентів, створення негативного іміджу влади держави – жертви агресії на міжнародній арені, підтримка країною-агресором антиурядових угруповань і рухів;
- максимальне посилення протистояння з державою – жертвою агресії в економічній, дипломатичній, інформаційній та інших сферах.

3.3.2. Основні загальні складові гібридної війни, їх характеристика

Серед основних методів і технологій, які російське керівництво застосовувало у російсько-грузинських воєнних конфліктах, а сьогодні широко використовує в основних складових гібридної війни не лише проти України, а й практично проти всього цивілізованого світу, слід зазначити деякі, в яких агресор досяг певної досконалості:

- розвідка і контррозвідка;
- інформаційні, дезінформаційні та пропагандистські операції, які на цей час стали потужним інструментом ведення гібридної війни;
- жорстке протистояння в кіберпросторі;
- широке використання ССпО та підрозділів спеціального призначення;
- широке використання неурядових факторів (бізнес, НЗФ, релігійні організації, криміналітет, приватні особи), що нібито діють абсолютно незалежно один від одного, але водночас повністю підпорядковані загальному керівництву і централізованому управлінню;
- широке використання терористичних актів і підривних дій;
- енергетична війна;
- економічна війна, включаючи торгові, фінансові та інші інструменти;
- корупція, що виведена на принципово новий рівень, практично перетворившись на оптові закупівлі політичного і військового керівництва в країнах, які піддаються агресії;
- застосування інформаційних технологій для організації у відкритих та прихованих масових протестних рухів, політичного та економічного саботажу;
- організація транснаціональних та регіональних об'єднань політичних сил в підтримку (або проти) політики провідних держав або окремих лідерів.

Використовуючи підходи і погляди військових теоретиків США та інших провідних країн НАТО, а також досвід протистояння російській агресії в Криму і на Сході України, на основі системного аналізу зазначених методів і технологій стає можливим виокремити основні складові гібридних війн сучасності: економічну; інформаційну (інформаційна війна); кібервійну; асиметричну війну; партизанську війну; війну на виснаження; виринаючу війну; терористичні акти; антитерористичну операцію.

Економічна складова гібридної війни – комплекс прихованих або відкритих заходів, які здійснюють відповідно до загального задуму гібридної війни для дестабілізації продуктивних сил, фінансово-економічної сфери, економічного базису обороноздатності держави, підризу соціальної стабільності суспільства, ураження позицій держави, що стала жертвою гібридної війни, у міжнародних економічних відносинах тощо.

Енергетична складова гібридної війни – невід’ємна частина економічної складової гібридної війни, комплекс прихованих або відкритих економічних і технологічних заходів, які здійснюють відповідно до загального задуму гібридної війни для провокування економічних ускладнень, соціального незадоволення, примушення до поступок у напрямі досягнення цілей держави – ініціатора гібридної війни.

Може включати ембарго (блокаду) або обмеження на постачання енергоносіїв, електроенергії, обладнання для їх видобутку та транспортування, несанкціонований відбір транзитних енергоносіїв, закриття власних енергокоридорів для експорту енергоносіїв, відмову у кредитуванні з метою закупівель енергоносіїв, застосування фінансово-митних важелів, дискредитацію країни-жертви у міжнародних економічних відносинах тощо.

Інформаційна складова гібридної війни (інформаційна війна) (англ. *Information war*) – термін, що має два значення:

1) дія на цивільне населення і (або) військовослужбовців іншої держави шляхом поширення певної інформації. Термін “інформаційно-психологічна війна” був запозичений із словника військових кіл США. Переклад цього терміна (“*information and psychological warfare*”) з англійської мови може звучати і як “інформаційне протиборство”, і як “інформаційна, психологічна війна”, залежно від контексту конкретного офіційного документа або наукової публікації.

У цьому сенсі також використовують термін *психологічна війна* – психологічна дія на цивільне населення і (чи) військовослужбовців іншої держави з метою досягнення політичних або чисто військових цілей;

2) цілеспрямовані дії для досягнення інформаційної переваги завданням збитку інформації, інформаційним процесам й інформаційним системам противника при одночасному захисті власної інформації, інформаційних процесів та інформаційних систем.

З 1990–1991 рр., коли під час війни в Перській затоці уперше в повному обсязі був проведений комплекс заходів інформаційної боротьби, дезорганізація систем державного та військового управління, деморалізація населення країни й особового складу її збройних сил стала вирішальним фактором досягнення успіху в операціях. У мирний час інформаційна боротьба є важливою складовою потенціалу запобігання воєнним конфліктам і стримування їх.

Гіркий досвід України в нехтуванні інформаційною складовою, передача засобів стратегічних комунікацій майже повністю в руки російського або проросійського бізнесу, лише підтвердив цю тенденцію і ще раз переконливо показав, що в сучасних війнах практично неможливо досягти поставлених цілей без постійного здійснення заходів інформаційної боротьби не тільки в ході війни, особливо до її початку, а також після її завершення. Інформаційна боротьба набула активного стратегічного характеру, ведеться без обмежень у просторі та часі і характеризується економічною доцільністю та високою ефективністю щодо досягнення воєнно-політичної мети.

Сучасною тенденцією ведення інформаційної боротьби є комплексне проведення заходів розвідки, радіоелектронної боротьби, психологічної боротьби, боротьби в інформаційних мережах, стратегічного (оперативного) маскування, вогневого ураження інформаційних систем противника для досягнення інформаційної переваги над противником. Інформаційна перевага дає змогу визначати та підтримувати найвищий темп проведення операції, домінувати під час її проведення, діяти з високим рівнем непередбачуваності й упередження дій противника.

Тенденція зміни форм і способів інформаційної боротьби зумовлена розвитком інформаційної зброї. З'явилася програмно-комп'ютерна зброя, засоби електронно-імпульсного ураження. За оцінками експертів, інформаційна зброя стає однією з головних загроз інформаційній безпеці держави. На цей час війни в кіберпросторі вже стали реальною загрозою. З весни 2007 р. після того, як інформаційних атак зазнали сервери американського міністерства оборони і сайти естонського уряду, до вжитку увійшло поняття “кібервійна”.

Кібервійна (англ. *Cyber-warfare*). Безумовно, називати це явище війною в повному розумінні цієї категорії, ураховуючи можливі неточності перекладу з англійської, буде не зовсім коректно, скоріше це – комп'ютерне протистояння в просторі Інтернету. Кібервійна спрямована передусім на дестабілізацію комп'ютерних систем і доступу до Інтернету державних установ, фінансових і ділових центрів, створення безладу та хаосу в житті країн, які покладаються на Інтернет в повсякденному житті. Міждержавні відносини і політичне протистояння часто продовжується в Інтернеті у вигляді кібервійни: вандалізму, пропаганді, шпигунстві та безпосередніх атаках на комп'ютерні системи і сервери. Деякі фахівці називають кібератаки “зброєю масового шкідництва”.

Експерти з безпеки розрізняють три шари кіберпростору: *фізичний* (інфраструктура, кабелі та роутери), *семантичний* (дані) і *синтаксичний* (протоколи передачі даних). Відповідно фахівці виділяють атаки на семантичний шар (крадіжка, зміна або видалення інформації), атаки на синтаксичний шар (ушкодження даних за допомогою вірусів та інших перешкод) й атаки на фізичний шар (спрямовані на реальні інфраструктури і такі, що мають на увазі фізичну участь ворога). Зараз створення вірусів, троянів і блокування доступу є простішими і дешевшими засобами, ніж використання артилерії і танків, водночас інформаційні атаки можуть завдати справжньої шкоди стратегічного рівня.

У кіберпросторі існує безліч потенційних або реальних загроз і агресорів. Потенційними цілями кібератак можуть бути системи контролю і комунікацій життєво і стратегічно важливих об'єктів: ядерної і хімічної промисловості, фінансової, продовольчої й енергетичної систем, охорони здоров'я, дорожнього руху, транспортних мереж, уряду, поліції та армії.

Забезпечення безпеки інформаційних і комунікаційних систем на цей час стає складовою частиною оборонної стратегії будь-якої держави, перетворюючись на "п'яту сферу" війни разом із сушею, морем, повітрям і космосом. Так, ще у травні 2010 р. Пентагон створив новий підрозділ військового командування – *Cybercom*. У Великій Британії також є подібний спеціалізований "операційний центр". При цьому за відсутності державних кордонів у кіберпросторі координація зусиль здійснюється у межах НАТО і ЄС. Щодо Китаю, то він навіть не приховує своїх амбіцій у сфері інформаційної війни, а при генштабі Народної китайської армії також є спеціальна структура. Інші країни також роблять значні кроки з підготовки до кібервійни, особливо Росія, Ізраїль, Північна Корея та Іран.

Для інформаційно-психологічного впливу широко використовують Інтернет-технології, цифрові синтезатори мови, голографічні генератори. Відповідно з'явилися нові форми ведення інформаційної боротьби: інформаційна операція, спеціальна інформаційна операція. Зараз вже понад 20 країн планують і здійснюють різні інформаційні операції, а сумарні витрати в галузі інформаційної зброї у світі перевищують \$120 млрд на рік.

Як вважають зарубіжні фахівці, після завершення переходу до безконтактних війн інформаційна боротьба на рівні збройних сил поступово вийде за межі виду забезпечення і стане окремим видом воєнних дій.

Асиметрична війна – війна між противниками, у військових силах яких є істотний дисбаланс або які застосовують кардинально різні зброю, стратегії і тактику.

Щоб компенсувати дисбаланс традиційних засобів ведення бою, слабкіша сторона асиметричної війни зазвичай звертається до нетрадиційних способів ведення боротьби: партизанської війни, пасивного опору, терористичних актів, психологічної війни, підтримки антиурядових угруповань і рухів.

Партизанська війна (герилья, ісп. *Guerrilla* – уменшено від *guerra*, “війна”) – одна з форм асиметричної (малої) війни, яку ведуть озброєні формування – партизани, які уникають відкритих і великих зіткнень з противником і ховаються серед місцевого населення або використовують властивості місцевості.

Партизанська війна по суті є збройною боротьбою значної частини населення проти влади.

Війна на виснаження – одна з багатьох військових тактик, що полягає в послабленні противника шляхом постійної атаки або загрози її здійснення, унаслідок чого противник зазнає постійних людських і матеріальних втрат і, врешті-решт, виявляється на межі колапсу. Війну на виснаження зазвичай виграє сторона, яка має більші резерви або ресурси.

Виринаюча війна (*pop-up war*) – швидкі та завуальовані воєнні дії, яким притаманні такі особливості:

- “раптова” поява на території країни прихованої до певного часу армії, солдати якої без будь-яких розпізнавальних знаків добре підготовлені до розпалювання заворушень та ведення вуличної боротьби;
- наявність віртуальної (інформаційної) складової у збройній боротьбі, тобто інформаційної війни;
- використання фінансових ринків як інструменту для виправдання своїх дій та запобігання або демпфірування відчутних для себе міжнародних санкцій.

Терористичний акт (згідно із Законом України “Про боротьбу з тероризмом”) – злочинне діяння у формі застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України.

Суто юридичне і повне визначення терористичному акту надано в Кримінальному кодексі України: терористичний акт, тобто застосування зброї, вчинення вибуху, підпалу чи інших дій, які створювали небезпеку для життя чи здоров’я людини або заподіяння значної майнової шкоди чи настання інших тяжких наслідків, якщо такі дії були вчинені з метою порушення громадської безпеки, залякування населення, провокації воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, або з метою впливу на прийняття рішень, вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об’єднаннями громадян, юридичними особами, або привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних та інших поглядів винного (терориста), а також погроза вчинення зазначених дій з тією самою метою.

Антитерористична операція – комплекс скоординованих спеціальних заходів, спрямованих на попередження, запобігання та припинення терористичної діяльності, звільнення заручників, забезпечення безпеки населення, знешкодження терористів, мінімізацію наслідків терористичної діяльності.

Таким чином, виходячи з того, що під час дослідження усіх попередніх, так званих традиційних, війн головна увага приділялася аналізу збройного зіткнення, зараз, на жаль, все ще немає єдиного й однозначного визначення сутності гібридної війни. У березні 2015 р. заступник генерального секретаря НАТО Олександр Вершбоу, характеризуючи дії Кремля стосовно України, світової спільноти і зростаючу в зв'язку з цим загрозу для членів Альянсу з боку Москви, стверджував, що гібридна війна є поєднанням воєнної загрози, прихованої інтервенції, таємних поставок зброї і систем озброєння, економічного шантажу, дипломатичного лицемірства та маніпуляції в засобах масової інформації з прямою дезінформацією.

З боку Москви 24 квітня 2015 р. у кращих традиціях саме гібридної війни, повністю ігноруючи реальний стан справ, командувач Західним військовим округом генерал-полковник А. Сідоров заявив, що це не Росія кидає виклик світовому співтовариству, знищуючи усталену систему міжнародної безпеки, а США та їх союзники проводять перший етап гібридної війни проти Росії, яка полягає в дестабілізації внутрішньополітичної обстановки в Росії за допомогою політичних та економічних інструментів і проведення інформаційної кампанії з метою поширення антиросійських настроїв у Східній Європі.

Незважаючи на ставлення до політичних заяв, не можна не визнати, що упродовж ХХ ст. і навіть раніше було багато прикладів такого способу ведення воєнних конфліктів. Саме тому з другої половини першого десятиліття 2000-х рр. у США та Росії ведеться активне дослідження цього явища. Часто гібридну війну характеризують як “сучасний вид партизанської війни” або “основний метод дій в асиметричній війні” серед населення конфліктної зони. За поглядами деяких зарубіжних і вітчизняних дослідників, гібридна війна передбачає комбінацію партизанської і громадянської війн, заколоту, тероризму і диверсій, державних переворотів, кібер- та інформаційної війни, дипломатії та економічних засобів тиску в інтегрованій кампанії для досягнення політичної мети.

Отже, варто звернути увагу на концепцію “заколот-війни”, розроблену в США колишнім офіцером Генштабу і полковником Російської імператорської армії Євгеном Месснером. Уже в 60-ті роки ХХ ст. у таких працях, як “Всесвітня заколот-війна” і “Хочеш миру, переможи заколот-війну!” він першим зумів проаналізувати масу прикладів і спрогнозувати характер та стиль війн початку ХХІ ст., поширення тероризму, масову міграцію, нові форми і філософію ведення сучасних війн.

Євген Месснер наголошує, що кожній фазі розвитку людської моралі відповідає особливий стиль війни і форма збройної сили: лицарі змагалися на турнірах, релігійні війни дали світові “криваві бані” і Варфоломіївську ніч, Аустерліц і Бородіно – мільйонні битви обличчям до обличчя. Стиль війн ХХ ст. – “гуманістичне” нищення мирного населення шляхом різних блокад і бомбардувань. Автор цих праць наголошує, що підірвав морального духу

ворога і збереження власного духу є суть і сенс нового виміру війни, або заколот-війни. Якщо в минулому існували революційні війни і воєнні революції, інакше кажучи, державні перевороти, то сьогодні війна і революція злилися в формі перманентного заколоту, коли легше знищити державу зсередини і на кордонах, ніж повністю підкоряти її за допомогою використання військової сили.

Треба задуматися ще над одним аспектом проблеми гібридних війн, який стосується визначення їх просторового характеру (локальність, регіональність, континентальність чи глобальність) і кількості їх учасників, тому що не зовсім безпідставними є думки про те, що уже йде третя світова гібридна війна.

З одного боку, Росія, прагнучи виправдати свою агресію проти Грузії та України перед світовою спільнотою, надати своїм діям хоч якихось, нехай навіть найпримітивніших, ознак законності, вживає безпрецедентних заходів, від політичного, економічного та інформаційного тиску до терору та прямого підкупу певних політичних лідерів і впливових осіб у ряді зарубіжних країн.

З іншого боку, санкції, введені ЄС, США та НАТО проти Російської Федерації у відповідь на анексію Криму та агресію на Сході України, за певних умов також можна розглядати як елемент тієї ж гібридної війни. Інша справа, що ці санкції є не акціями проти Москви, а реакція на її агресивну імперську політику щодо України. Проте це є зовнішній тиск, спрямований на зміну зовнішньої політики. Саме тому, коли російські лідери заявляють, що проти Москви ведеться гібридна війна, то для розуміння істинної суті ситуації їм варто було б звернутися до аналізу причин, що її породили.

Таким чином, гібридна війна стає багатовимірним конфліктом з великою кількістю учасників і сил, які мають різні цілі і використовують найрізноманітніші засоби: від військових до дипломатичних та економічних інструментів. Час окремих лідерів, здатних самостійно визначати континентальну чи світову політику минув. Існуючі раніше правила ведення війни втратили актуальність: відмінності в легальному і незаконному способах ведення війни, між військом і населенням, фронтом і тилом стають несуттєвими.

Виходячи з короткого аналізу сутності гібридної війни можна зробити кілька узагальнюючих висновків:

1. Війна набула нових форм ведення і спротиву. Це відкритий і утаємничений терор, диверсії і діяльність підпільних загонів, до яких входять місцеві жителі, військові різних держав і найманці.

2. Етика війни і кодекс честі, які існували в минулому, втратили своє значення. Заколот-війна допускає використання “брудних” засобів і способів ведення війни.

3. Оволодіння столицею держави і підписання акта про капітуляцію більше не означає кінець війни. Війна продовжиться і тільки набуде форму

прихованої, таємної, неявного спротиву місцевого населення при підтримці і забезпеченні різних зацікавлених груп, торговців зброєю та держав.

4. Гібридні війни стають планетарним явищем, яке поки-що проявляється в локальному вимірі, але поширюється майже в усіх регіонах планети. У цих умовах для більшості країн забезпечити власну безпеку стає все важче.

5. Для України, яка має сусідом агресивну ординсько-візантійську імперію, єдиним гарантом безпеки може бути повноцінне і повноправне членство в Північноатлантичному альянсі та ЄС. Усі інші шляхи провокуватимуть Кремль на нові тиски на Україну доти, доки вона не повернеться в лоно цієї імперії.

3.3.3. Досвід України в протидії гібридній війні

Протидія гібридній війні – комплекс політичних, економічних, дипломатичних, інформаційних, соціальних та оборонних заходів, які системно проводяться міжнародною та внутрішньою політикою держави в інтересах нейтралізації можливого конфлікту між колишньою метрополією та суверенною державою.

Основними заходами щодо протидії України гібридній війні з боку Російської Федерації мають бути:

- визначення та чітке дотримання суверенного зовнішньополітичного курсу щодо захисту національних інтересів;
- ведення активної міжнародної співпраці з питань безпеки та боротьба з проявами пацифізму у власному політичному середовищі;
- активізація прийняття політичних рішень міжнародних організацій, форумів, конференцій щодо протидії гібридним війнам;
- вступ держави до системи колективної безпеки;
- розроблення та впровадження дієвих програм розвитку складових сил оборони сектору безпеки і оборони держави з урахуванням перспективних напрямів розвитку інноваційних напрямків розвитку засобів збройної боротьби;
- проведення адміністративно-територіальної реформи, на базі якої створити дієву ТрО держави з підпорядкуванням місцевій та центральній владі;
- створення комплексного власного ОПК держави;
- удосконалення законодавчої бази з питань оборони держави;
- організація підготовки збройних сил як для ведення сучасних війн і збройних конфліктів, так і участі у спеціальних (стабілізаційних) операціях;
- визначення принципів комплектування, утримання та чисельності збройних сил, їх достатнє фінансування протягом тривалого часу;
- активна протидія ЗС України російсько-сепаратистським збройним формуванням щодо розширення зони їх впливу.

Метою протидії “гібридній війні” є:

- недопущення руйнування політичної системи держави, захист її суверенітету і територіальної цілісності;
- забезпечення її економічної та інформаційної безпеки;
- виявлення правдивої мети конфлікту і способів її досягнення;
- розкриття для міжнародної спільноти форм боротьби у світовій гібридній війні, розв’язаній керівництвом Російської Федерації.

Основними завданнями протидії гібридній війні з боку Російської Федерації проти України є:

- підвищити ефективність протидії міжнародного законодавства різним видам гібридної війни;
- визначитись із союзниками та укласти з ними відповідні політичні угоди, які мають юридичну силу;
- стати членом організації колективної системи безпеки;
- досягнути оперативної і технічної сумісності зі збройними силами країн-партнерів;
- прийняти дієву нормативно-правову базу з питань підготовки держави до оборони;
- протидіяти впливу противника в інформаційному просторі держави;
- прийняти необхідні законодавчі акти щодо посиленого розвитку ОПК держави та її сфери національної безпеки й оборони.

Структурно протидія гібридній війні включає одночасне і послідовне застосування політичних, інформаційних кампаній, операцій, акцій та окремих заходів, у тому числі у кіберпросторі, економічного та дипломатичного тиску, рішуче використання регулярних і нерегулярних військових формувань для досягнення перемоги.

Ураховуючи специфіку застосування сил оборони сектору безпеки і оборони держави в протидії гібридній війні як одного з вирішальних силових чинників досягнення політичної мети на “гарячій” фазі гібридної агресії, стосовно сил оборони стає можливим умовно визначити два етапи протидії гібридній війні: підготовчий та ведення силової протидії (використання регулярних військових формувань).

Підготовчий етап передбачає:

- проведення цілеспрямованої інформаційної кампанії (спеціальні операції, акції й окремі заходи, у тому числі у кіберпросторі) з одночасним політичним та ідеологічним тиском на сепаратистські утворення;
- організацію та підтримку партизанського руху й підпілля на окупованих та загрозливих територіях;
- організацію та проведення акцій протесту населення на окупованій противником території.

Етап ведення силової протидії (використання регулярних військових формувань) передбачає:

- розгром незаконних збройних формувань та відновлення контролю над державним кордоном України;
- ведення бойових дій з обмеженим застосуванням зброї та бойової техніки у тісній взаємодії з усіма складовими сил оборони держави;
- допомогу ПрО у проведенні заходів з ліквідації терористичних організацій (підпілля), запобіганні і подоланні наслідків терористичних актів та сприяння в охороні державного кордону.

Основною формою застосування сил оборони сектору безпеки і оборони держави в протидії гібридній війні, безумовно, є збройна боротьба. При цьому зміст *воєнних, антитерористичних, партизанських і миротворчих дій* включає відповідні форми:

воєнні дії – операції; бої; бойові дії;

антитерористичні і партизанські дії – регіональна (зональна) АТО, ООС – оперативний рівень; ізоляційні, охоронні, оборонні, сторожові, пошуково-розвідувальні, пошуково-ударні, патрульні, демонстраційні, штурмові, засадні дії – тактичний рівень;

миротворчі дії – спостереження; патрулювання; конвоювання; супроводження високопосадових осіб; контроль місцевого населення; гуманітарна допомога населенню.

Спосіб ведення будь-якої форми дій полягає у виборі напрямів зосередження основних зусиль, послідовності завдання ураження асиметричному противнику, побудови форми дій, яка застосовується під час виконання завдань (створення угруповань, оперативної побудови тощо).

Основні напрями розвитку протидії гібридній війні. Як встановлено вище, основними складовими розв'язаної вищим військово-політичним керівництвом Російської Федерації проти практично всього цивілізованого світу загалом, й України зокрема гібридної війни, на думку американських фахівців, можна вважати такі: інформаційна війна; війна в кіберпросторі (кібервійна); асиметрична війна; партизанська війна; війна на виснаження; “виринаюча” війна; терористичні акти; АТО.

Водночас практика протидії України російській гібридній агресії переконливо свідчить, що однією з вкрай важливих складових цієї гібридної війни є також збройне протистояння, що, у свою чергу, зумовлює істотну зміну завдань і структури ЗС та інших складових сил оборони України. У складі ЗС України як окремий рід військ створені та набувають усе більшого значення ССПО, до яких висувається подвійна вимога – бути готовими до ведення воєнних дій в умовах війн майбутнього покоління й одночасно до ведення бойових дій з незаконними озброєними формуваннями.

Аналіз воєнних конфліктів сучасності підтвердив стійку тенденцію зростання ролі ССПО у їх вирішенні. Західні аналітики вже зараз розглядають

їх як “третю силу” після ядерних і звичайних сил, яка здатна не тільки впливати на хід збройної боротьби, а й визначати її результат. Сили спеціальних операцій активно застосовують на всіх етапах воєнного конфлікту: до його початку, у ході ведення воєнних дій та після їх закінчення.

В останнє десятиліття у всіх видах воєнних конфліктів спостерігається істотне розширення обсягу завдань ССПО, які застосовують вже не тільки у спільних операціях, а й проводять самостійні психологічні, антитерористичні, протидиверсійні операції. Без їх участі не проводиться жодна миротворча операція.

Саме тому в арміях провідних країн світу існує тенденція щодо збільшення чисельності, обсягів фінансування і рівня технічної оснащеності сил спецоперацій, навіть в умовах скорочення збройних сил.

Існує також тенденція значного зростання частки ССПО в угрупованні військ, що створюється для ведення бойових дій. Варто зазначити, що ці тенденції повною мірою враховуються під час створення та застосування ССПО у ЗС України.

Ураховуючи світові тенденції у зазначеному напрямку та поки що невеликий за історичними рамками досвід ССПО ЗС України в АТО, стає очевидним, що у майбутніх війнах масове застосування сухопутних військ змінять узгоджені дії невеликих, добре навчених і оснащених підрозділів ССПО, які впливатимуть на ключові об’єкти противника. Вже у найближчій перспективі слід очікувати об’єднання ССПО із силами і засобами розвідки й інформаційної боротьби та їх трансформацію в одну з вирішальних сил у збройній боротьбі.

Основними напрямками реформування та розвитку ЗС України з досвіду протидії гібридній війні є:

- оптимізація структури та чисельності ЗС України відповідно до стандартів провідних країн – членів НАТО;
- реформування системи оперативного (бойового) та матеріально-технічного забезпечення відповідно до стандартів провідних країн – членів НАТО;
- відновлення технічної готовності озброєння, військової та спеціальної техніки, модернізація та оновлення їх складу;
- удосконалення системи підготовки військ (сил);
- поступове наближення ЗС України за показниками підготовки, технічного оснащення та всебічного забезпечення до стандартів НАТО;
- забезпечення взаємосумісності з іншими складовими Сил оборони сектору безпеки і оборони у спільних діях.

З досвіду протидії гібридній війні до кінця 2020 р. було визначено поступове нарощування спроможностей ЗС України для запобігання, стримування та локалізації на ранній стадії воєнного конфлікту шляхом:

- переведення органів військового управління ЗС України на J-структуру, на зразок держав – членів НАТО;
- відокремлення в системі управління функцій щодо формування, підготовки та розвитку сил від функцій щодо їх застосування;
- відповідного реформування органів управління інших складових сил оборони;
- подальшого оснащення ЗС України модернізованим і новим ОВТ з урахуванням потреб і визначених пріоритетів;
- удосконалення системи забезпечення інформаційної безпеки МО та ЗС України;
- удосконалення системи підготовки військ (сил), досягнення показників бойової підготовки за стандартами НАТО;
- організації розроблення сучасних зразків ОВТ, засобів зв'язку, інформатизації та захисту інформації;
- посилення спроможностей та рівня готовності ССПО, сил негайного реагування, сил нарощування та сил резерву до виконання завдань за призначенням;
- упровадження сучасних систем і технологій всебічного забезпечення військ (сил) за стандартами НАТО.

Спираючись на світовий передовий досвід, розвиток сил оборони України доцільно спрямувати на таке:

- досягнення якісних показників їх нової моделі, оснащення сучасними зразками ОВТ;
- інтенсифікацію підготовки та професіоналізацію;
- підвищення рівня оперативної сумісності з підрозділами збройних сил держав – членів НАТО та ЄС і готовності до виконання спільних завдань в операціях з підтримання миру і безпеки;
- створення необхідних матеріально-технічних запасів для адекватного реагування разом з іншими складовими сектору безпеки і оборони на усі виклики та загрози;
- забезпечення здатності протидіяти інформаційним, кібернетичним атакам, спецопераціям противника;
- забезпечення активної участі у міжнародних заходах з підтримання миру і безпеки.

Таким чином, гібридна війна стає багатовимірним конфліктом з великою кількістю учасників і сил, які мають різні цілі і використовують найрізноманітніші засоби: від військових до дипломатичних і економічних. Час окремих лідерів, здатних самотійно визначати континентальну чи світову політику, минув. Саме тому існуючі раніше правила ведення війни втратили свою актуальність: відмінності в легальному і незаконному способах ведення війни, військом і населенням стають уже несуттєвими. Виходячи з короткого

аналізу сутності протидії гібридній війні, можна зробити узагальнюючий висновок: гібридні засоби, форми і способи такої війни, безумовно, потребують гібридних (здебільшого асиметричних) дій, тобто аналогічних форм і способів протидії.

Питання для самоконтролю

1. Основні показники, які визначають зміни в характері збройної боротьби, їх сутність.
2. Основні показники, які визначають зміни в формах і способах ведення збройної боротьби, їх сутність.
3. Основні тенденції розвитку збройної боротьби, їх сутність.
4. Основні закономірності розвитку збройної боротьби, їх сутність.
5. Основні принципи збройної боротьби, їх сутність.
6. Основні напрями подальшого розвитку збройної боротьби, їх сутність.
7. Основні загальні завдання теоретичної та практичної сторін воєнної стратегії в сучасних умовах.
8. Визначення та основні завдання національної воєнної стратегії України.
9. Основні принципи воєнної стратегії, визначення, перелік та змістовне наповнення.
10. Основні категорії воєнної стратегії, визначення, перелік та змістовне наповнення.
11. Основні проблемні питання, які досліджує теорія воєнної стратегії.
12. Основоположники поняття “гібридних війн” сучасності, їх погляди на сутність таких війн.
13. Сунь-Цзи щодо суті війни як надскладного суспільно-політичного явища.
14. Сутність гібридних війн сучасності за поглядами воєнно-політичного керівництва Росії.
15. Основні ознаки гібридних війн сучасності, їх характерні риси.
16. Основні складові гібридних війн сучасності, їх характерні риси.
17. Протидія України гібридній війні РФ: у чому полягає її сутність та основний зміст?
18. Мета та основні завдання протидії України гібридній війні РФ.
19. Основні проблеми протидії України гібридній агресії РФ.
20. Основні напрямки реформування та розвитку Збройних Сил та інших складових сил оборони України (з досвіду протидії гібридній війні з боку РФ).

Список літератури

1. Закон України “Про національну безпеку України” від 21.06.2018 № 2469-VIII.
2. Закон України “Про оборону України” від 06.12.1991 № 1932-XII (із змінами).
3. Закон України “Про Збройні Сили України” від 06.12.1991 № 1934-XII (із змінами).
4. Закон України “Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію” від 21.10.1993 № 3543-XII (із змінами).
5. Закон України “Про боротьбу з тероризмом” від 20.03.2003 № 638-IV (із змінами)..
6. Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року “Про Стратегію національної безпеки України”».
7. Указ Президента України від 25.03.2021 № 121/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року “Про Стратегію воєнної безпеки України”».

8. Указ Президента України від 17.09.2021 № 473/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року “Про Стратегічний оборонний бюлетень України”».
9. Сунь-цзы. Искусство стратегии. – М. : Эксмо, 2006. – 528 с.
10. Никколо Макиавелли. Государь. – М. : Эксмо, 2010. – 431 с.
11. Альберт Гор. Атака на разум. – С.-Пб : Амфора, 2006. – 479 с.
12. Эдвард Люттвак. Стратегия византийской империи. – М. : Ун-т Дм. Пожарского, 2012. – 676 с.
13. Эдвард Люттвак. “Стратегия войны и мира”. – М. : Ун-т Дм. Пожарского, 2012. – 392 с.
14. Роберт Грин. 33 стратегии войны. – М. : Рипол классик, 2007. – 669 с.
15. Попов И. М., Хамзатов М. М. Война будущего. Концептуальные основы и практические выводы. – М. : Кучково поле, 2016. – 831 с.
16. Марсель Х. Ван Херпен. Війни Путіна. – Харків : Vivat, 2016. – 303 с.
17. Горбулін В. П., Власюк О. С. Світова гібридна війна: український фронт : монографія. – Харків : Фоліо, 2017. – 496 с.
18. Біла книга 2019–2020: Збройні Сили України, Держспецтрансслужба.
19. Біла книга антитерористичної операції на Сході України 2014–2016.
20. Frenk Hoffman. (переклад російською). Гибридные угрозы. 2009, в издании Strategic Forum № 240 Института национальных стратегических исследований Национального университета обороны США. URL:<http://www.ndu.edu/inss>.
21. Amos C. Fox, Andrew J. Rossow. Аналіз гібридної війни Росії: Оцінка військових дій між Росією та Україною. The Land Warfare Papers, №. 112, march 2017, The Institute of Land Warfare, Association of the United States Army, Arlington, Virginia.
22. The National Military Strategy of the United States of America 2015. URL:http://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Publikations/2015_National_Military_Strategy.pdf (dostep: 30.09.2016).
23. Телелим В. М., Музиченко Д. П., Пунда Ю. В. Планування сил для виконання бойових завдань у гібридній війні // Наука і оборона. – К. : ПЦ Фоліант, 2014. – № 3. – С. 30–35.
24. Телелим В. М., Музиченко Д. П., Пунда Ю. В. Модульний принцип створення міжвидових угруповань військ: проблеми запровадження та шляхи їх розв’язання // Наука і оборона. – К.: ПЦ Фоліант, 2014. – № 2. – С. 20–26.

ОСНОВИ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

4.1. Підготовка України до оборони

Історичний досвід свідчить, що будь-якій війні передує її підготовка, яка охоплює сфери економіки, політики, ідеології, науки, розвиток теорії і практики військової справи, військового будівництва і будівництва збройних сил, створення і виробництва ОВТ, підготовку військ (сил), території і населення держави.

Здійснення такого широкого кола заходів має бути впорядковано, спрямовано на досягнення єдиної мети, узгоджене за термінами виконання, тобто сплановане.

Воєнно-політичні рішення керівництва будь-якої держави значною мірою визначають зміст і спрямованість її воєнних приготувань. Воєнно-політичні рішення по суті складають основу керівництва воєнною діяльністю держави у мирний і воєнний час, мають організуючий характер і здійснюють управлінський вплив не тільки на розвиток сектору безпеки і оборони, а й країни в цілому.

Протягом 2014–2020 рр. в Україні було відновлено нормативно-правову базу забезпечення готовності держави до оборони. Напрями підготовки держави до оборони визначені Стратегією національної безпеки України, забезпечення воєнної безпеки держави – Стратегією воєнної безпеки України, а розвитку сил оборони сектору безпеки і оборони – Стратегічним оборонним бюлетенем України.

4.1.1. Особливості підготовки України до оборони: визначення, складові та завдання

Оборона держави є системою політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави з підготовки до збройного захисту та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту.

Отже, оборона держави має дві складові: підготовку до збройного захисту та захист у разі збройної агресії (конфлікту).

Підготовка до збройного захисту. Підготовка до збройного захисту у мирний час відповідно до вимог Закону України “Про оборону України” включає 20 основних заходів.

Заходи підготовки держави до оборони умовно можна поділити на чотири змістовні групи: воєнно-політичні, воєнно-стратегічні, воєнно-економічні та внутрішньополітичні.

Відповідно до чинного законодавства практична реалізація заходів кожної групи належить до компетенції:

- першої групи – Верховної Ради України, Президента України та Ради національної безпеки і оборони України;
- другої групи – МО України і Державної прикордонної служби;
- третьої і четвертої груп – виключно Кабінету Міністрів України.

Перша група завдань (воєнно-політична складова підготовки держави до оборони) передбачає запровадження Україною нових підходів до підготовки оборони держави, оскільки останнім часом спостерігаються тривожні тенденції, серед яких варто згадати зменшення авторитету Ради Безпеки ООН щодо контролю за легітимністю застосування сили в разі неможливості мирного вирішення міждержавних суперечностей.

Згідно з чинним національним законодавством та міжнародними документами у разі виникнення зовнішньої загрози Україна має право максимально використовувати можливості ООН, ОБСЄ, НАТО, ЄС, Ради Європи, інших структур колективної безпеки.

Крім того, у 2014 р. Україна безпосередньо, а решта держав світу опосередковано зіткнулися з новітньою формою глобального протистояння у сучасному безпековому середовищі, яка отримала назву гібридна війна.

Гібридна війна стала формою використання військових і невійськових інструментів в інтегрованій кампанії, спрямованій на досягнення раптовості, захоплення ініціативи та отримання психологічних переваг над противником із застосуванням дипломатичних можливостей; проведення масштабних та стрімких інформаційних, електронних і кібероперацій; прикриття та приховування воєнних і розвідувальних дій; використання економічного тиску.

Друга група завдань (воєнно-стратегічна складова підготовки держави до оборони) передбачає всебічну готовність її збройних сил до відбиття можливого нападу ззовні. Поняття “підготовка держави до оборони” багатогранне, включає всю систему підтримання спроможності сил оборони до виконання завдань ще за мирного часу. Кожна держава постійно турбується про те, щоб її збройні сили були могутніми, мобільними, мали сучасні засоби захисту, професійно застосовували всі види ОВТ, мали високу боєздатність та боєготовність, діяли в межах законності та положень міжнародного права.

Державний кордон охороняє Державна прикордонна служба, сили та засоби ЗС України для забезпечення його недоторканності.

Багато країн світу організують періодичну військову підготовку осіб, що стоять на військовому обліку. Це дає змогу за умов виникнення міждержавних воєнних конфліктів швидко розгортати збройні сили та поповнювати їх кваліфікованим особовим складом. Держави організують також позавійськову підготовку у середніх і вищих навчальних закладах.

Третя група завдань (воєнно-економічна складова підготовки держави до оборони) передбачає ефективну економічну діяльність держави для забезпечення збройних сил сучасними зразками ОВТ, будівництва військових об'єктів, розвитку воєнної промисловості, проведення воєнно-наукових досліджень. Усе це передбачає підготовку системи управління національною економікою до стійкого функціонування в умовах особливого періоду.

Четверта група завдань (внутрішньополітична складова підготовки держави до оборони) передбачає задоволення соціальних потреб військово-службовців і членів їхніх сімей (охорону здоров'я, забезпечення житлом, надання часу для відпочинку, пільги на комунальні послуги, виплату пенсій на загальнодержавному рівні тощо), а також здійснення заходів з планування та підготовки руху опору.

Крім того, завдяки взаємодії функції підготовки держави до оборони з внутрішньою функцією охорони правопорядку вирішуються завдання укріплення військової дисципліни у збройних силах, збереження військового майна, охорони законних прав і свобод військовослужбовців та їхніх сімей.

Завдяки тісній взаємодії оборонної діяльності держави з її внутрішніми функціями, з одного боку, успішно вирішуються завдання укріплення обороноздатності держави, а з іншого – забезпечуються сприятливі умови для мирної праці в усіх сферах життя країни.

Підготовку держави до оборони здійснюють в мирний час і продовжують в особливий період, та складається вона із завчасної та безпосередньої підготовки.

Завчасну підготовку ведуть у мирний час згідно з розробленими державними планами, але з різною інтенсивністю, яка залежить насамперед від зовнішньополітичних обставин та економічних можливостей держави.

Мета завчасної підготовки – досягнення необхідного рівня обороноздатності і готовності держави до оборони.

Змістом завчасної підготовки є:

- здійснення зовнішньої і внутрішньополітичних заходів для запобігання війні (збройному конфлікту) і відбиття можливої агресії;
- планування оборони (стратегічне планування застосування ЗС України, стратегічне планування розвитку ЗС України, ОП);
- проведення мобілізаційної підготовки та інших заходів, які впливають на стан обороноздатності держави, а саме – захист інформаційного та кіберпростору України, підготовка національної економіки, території держави, населення, цивільного захисту.

Безпосередня підготовка України до оборони починається після прийняття рішення Президентом України – Верховним Головнокомандувачем ЗС України і затвердження його Верховною Радою України на застосування ЗС України, а також терміну їх готовності до ведення воєнних дій або з введенням загальної мобілізації в державі.

Змістом безпосередньої підготовки є:

- переведення держави на функціонування в умовах особливого періоду, а збройних сил – на організацію і штати воєнного часу;
- координацію зусиль усіх державних органів, громадських організацій, населення щодо організації оборони держави;
- використання можливостей міжнародних інститутів безпеки щодо осудження та ізоляції агресора, примушення його до припинення війни і відновлення миру.

4.1.2. Призначення, структура та зміст теорії будівництва збройних сил

Світова і вітчизняна практика військового будівництва свідчить, що збройні сили є не тільки важливим, а й виключно вартісним інструментом досягнення політичних цілей. Виходячи з цього, будівництво збройних сил потребує значного часу, що вимірюється роками, а інколи і десятиріччями, тому для того, щоб воно було реалістичним, потрібно, з одного боку, теоретично обґрунтувати цей процес, а з іншого – теорію будівництва збройних сил треба постійно зв'язати з реальною дійсністю (ООС на Сході України).

Теорія будівництва збройних сил визначає:

- структуру та зміст теорії їх будівництва;
- етапи планування, їх зміст, цілі та завдання;
- алгоритми, методи і методики вирішення цих завдань;
- структуру та зміст основних документів планування будівництва на довго-, середньо- та короткострокову перспективи;
- організацію розроблення цих документів та узгодження із законодавчими й виконавчими органами влади.

Будівництво збройних сил є системою взаємозв'язаних та взаємозумовлених економічних, соціально-політичних, ідеологічних, військово-технічних та інших заходів, які держава здійснює для створення, підготовки та розвитку збройних сил.

Метою будівництва збройних сил є надання їм спроможностей забезпечити збройний захист національних інтересів держави відповідно до її економічних та мобілізаційних можливостей.

Об'єктом, на підвищення ефективності якого спрямоване будівництво збройних сил, є збройний захист національних інтересів держави, а *предметом* – саме обрис збройних сил держави.

Обрис збройних сил є сукупністю кількісно-якісних параметрів (показників), які характеризують: структуру та чисельність; стан та оснащеність ОВТ; системи управління, бойової та мобілізаційної готовності та всебічного забезпечення.

Під **критеріями ефективності (доцільності) обрису збройних сил** розуміють відповідність потрібного рівня обороноздатності держави її воєнно-економічним можливостям щодо утримання та розвитку збройних сил.

Обрис збройних сил характеризують їх кількісно-якісний та структурний склад.

Під **кількісно-якісним складом збройних сил** розуміють сукупність різних за оперативним (бойовим) призначенням з'єднань і військових частин видів і родів військ збройних сил, командувань об'єднаних сил, сил підтримки, сил логістики, медичних сил, військ зв'язку і кібернетичної безпеки, а також управління стратегічних комунікацій збройних сил, у тому числі різних ступенів готовності та їх бойовий потенціал щодо виконання завдань мирного та воєнного часу.

Під **структурним складом збройних сил** розуміють сукупність ієрархічно розташованих органів військового управління, видів і родів військ збройних сил, командувань об'єднаних сил, сил підтримки, сил логістики, медичних сил, військ зв'язку і кібернетичної безпеки, а також Управління стратегічних комунікацій збройних сил, військ, що не входять до складу видів збройних сил, та компонентів, що входять до їх складу, з метою організації їх оперативної (бойової) та мобілізаційної підготовки, а також виконання покладених на них завдань мирного та воєнного часу.

Теорія будівництва збройних сил є системою знань щодо закономірностей і принципів, способів і методів будівництва та розвитку, підготовки та підтримання збройних сил у стані готовності до воєнних дій.

Основними завданнями теорії будівництва збройних сил є обґрунтування:

- структури, кількісно-якісного складу збройних сил, їх видів і родів військ;
- організаційно-штатної структури з'єднань, частин і підрозділів, оснащення їх ОВТ;
- інфраструктури;
- системи управління;
- системи комплектування;
- підготовки кадрів;
- системи підготовки і накопичення мобілізаційних ресурсів;
- системи проходження військової служби;
- системи всебічного забезпечення.

Загальним методологічним підґрунтям теорії будівництва збройних сил є *діалектичний метод*, який орієнтує на виявлення реальних факторів і стійких зв'язків у процесах, притаманних збройній боротьбі, потребує об'єктивно підходити до аналізу дійсності, дає можливість розкрити джерело розвитку військової справи, слідкувати за основним тенденціями щодо її змін та у кожному конкретному випадку визначати доцільні шляхи вирішення проблем будівництва збройних сил.

Під час вивчення процесів, що відбуваються у складних соціальних і технічних системах, діалектичний метод потребує застосування системного підходу, сутність якого полягає в тому, що явища та об'єкти, які вивчають, розглядають не тільки як самостійні системи, а й як підсистеми певної системи вищого порядку.

Закономірності будівництва збройних сил є процесами, які об'єктивно відбуваються та повторюються, виражають істотні зв'язки і тенденції між окремими елементами військового формування, а також системами вищого рівня.

Закономірності за їх характером можна поділити на соціально-економічні і політичні; організаційно-технічні і військові.

Група соціально-економічних та політичних закономірностей відображає зв'язок системи будівництва збройних сил з системою вищого рівня – державним устроєм, його внутрішньою та зовнішньою політикою, а також військовим будівництвом держави. Основними з них є:

- відповідність структури та складу збройних сил характеру та рівню розвитку політичної системи та економічного устрою держави;
- єдність керівництва з державним та військовим будівництвом;
- відповідність спрямованості військового будівництва цілям внутрішньої та зовнішньої політики держави, характеру воєнно-політичної обстановки у світі;
- залежність рівня військової могутності держави від її економічних можливостей.

Група організаційно-технічних і воєнних закономірностей відображає взаємозв'язок і взаємозалежність процесу будівництва збройних сил від прогнозованого характеру збройної боротьби у війнах майбутнього, економічних та мобілізаційних можливостей держави.

При цьому *основними спроможностями* є:

- залежність воєнного потенціалу (бойового потенціалу збройних сил, їх бойової готовності, мобілізаційних можливостей держави, стану цивільної оборони) від рівня розвитку науки, техніки, технологій та наданих ресурсів;
- базування бойової могутності збройних сил на їх кадровій організації;
- залежність структури збройних сил, оргштатної структури з'єднань та військових частин від вирішуваних завдань, кількості та якості ОВТ;
- залежність ефективності управління від централізації керівництва і реалізації принципу єдиноначальності на усіх рівнях;
- відповідність систем бойової готовності військ (сил), навчання та виховання військових кадрів, підготовки та накопичення мобілізаційних ресурсів, а також інфраструктури збройних сил вимогам і характеру можливих війн.

Принципи будівництва збройних сил є науково обґрунтованими загальними положеннями, правилами і рекомендаціями, які розробляють на підставі

закономірностей і практики та якими необхідно керуватися під час будівництва збройних сил.

Основними принципами будівництва збройних сил є:

- врахування висновків з оцінювання стану та перспектив розвитку воєнно-політичної обстановки;
- залежність готовності збройних сил до виконання завдань від економічних можливостей держави;
- врахування геополітичного та геостратегічного положення країни;
- реалізація прав і свобод, забезпечення соціального захисту військово-службовців, гідного статусу та рівня життя;
- пріоритет якісних показників у будівництві збройних сил і розвитку ОВТ;
- єдність навчання і виховання;
- єдиноначальність на правовій основі;
- централізація керівництва.

Методи будівництва збройних сил є сукупністю прийомів та способів (інструментів) наукового дослідження теорії будівництва збройних сил; поділяються на загальнометодологічні, загальнонаукові та специфічні.

Загальнометодологічні методи будівництва збройних сил утворюються філософськими методами дослідження, насамперед виступають як загальна система цільових настанов і принципів пізнання, та включають діалектико-матеріалістичні (пізнання розвитку), біхевіористичні (психологія поведінки) та екзистенціалістичні (існування людини) методи.

Загальнонаукові методи призначені для передбачення, осмислення та вирішення постійно виникаючих теоретичних і практичних проблем та включають: аналіз і синтез; індукцію та дедукцію; порівняння й узагальнення.

Специфічні методи дослідження створюють суто військові методи: військово-історична польова поїздка; дослідницьке навчання і командно-штабна воєнна гра; випробування ОВТ; оперативно-тактичні розрахунки; військово-соціальне опитування; моделювання і системний аналіз тощо.

4.1.3. Теоретичні основи територіальної оборони України з урахуванням досвіду операції Об'єднаних сил

Нині в Україні правовою основою підготовки і ведення ТрО є закони України (Про національну безпеку України; Про оборону України; Про основи національного спротиву, Про правовий режим воєнного стану; Про Збройні Сили України; Про Національну гвардію України; Про Національну поліцію; Про Службу безпеки України; Про Державну прикордонну службу України; Про Державну спеціальну службу транспорту; Про правові засади цивільного захисту; Про державну охорону органів

державної влади України та посадових осіб), укази Президента України (Про затвердження: Стратегії національної безпеки України, Стратегії воєнної безпеки України; Стратегічного оборонного бюлетеня України), постанови Кабінету Міністрів України, які врегульовують такі питання:

- технічне прикриття об'єктів оборонного значення;
- функціонування систем централізованого господарсько-питного водопостачання і теплопостачання в особливий період і у разі стихійного лиха;
- ліквідація наслідків аварій і катастроф у мирний час та в особливий період;
- створення та функціонування спеціальних формувань, призначених для передачі до складу ЗС України, ІВФ та ОСпП під час мобілізації;
- охорона та оборона об'єктів державного значення в умовах надзвичайного стану й особливого періоду;
- здійснення евакуації в особливий період у разі проведення бойових дій або виникнення надзвичайних ситуацій.

В Україні ТрО визначається як система загальнодержавних, воєнних і спеціальних заходів, які здійснюються у мирний час та в особливий період з метою протидії воєнним загрозам, а також для надання допомоги у захисті населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій.

З 01.08.2021 набрав чинності Закон України “Про основи національного спротиву”. Згідно з цим законом на ТрО покладаються такі завдання:

- своєчасне реагування та вжиття необхідних заходів щодо оборони території та захисту населення на визначеній місцевості до моменту розгортання в межах такої території угруповання військ (сил) або (чи) угруповання Об'єднаних сил, призначених для ведення воєнних (бойових) дій з відсічі збройної агресії проти України;
- забезпечення умов для стратегічного (оперативного) розгортання військ (сил) або їх перегрупування;
- участь у такому –
 - посиленні охорони та захисті державного кордону;
 - захисті населення, територій, довкілля та майна від надзвичайних ситуацій, ліквідації наслідків ведення воєнних (бойових) дій;
 - підготовці громадян України до національного спротиву;
 - забезпеченні умов для безпечного функціонування органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування та органів військового управління;
 - охороні та обороні важливих об'єктів і комунікацій, інших критично важливих об'єктів інфраструктури, визначених Кабінетом Міністрів України, та об'єктів обласного, районного, сільського, селищного, міського значення, районного у містах рад, сільських, селищних, порушення функціонування та виведення з ладу яких становлять загрозу для життєдіяльності населення;

- вжитті заходів з тимчасової заборони або обмеження руху транспортних засобів і пішоходів поблизу та в межах зон (районів) надзвичайних ситуацій та (або) ведення воєнних (бойових) дій;
- забезпеченні заходів громадської безпеки і порядку в населених пунктах;
- запровадженні та здійсненні заходів правового режиму воєнного стану в разі його введення на всій території України або в окремих її місцевостях;
- боротьбі з диверсійно-розвідувальними силами, ІВФ агресора (противника) та не передбаченими законами України воєнізованими або збройними формуваннями;
- інформаційних заходах, спрямованих на підвищення рівня обороноздатності держави та на протидію інформаційним операціям агресора (противника).

Побудова територіальної оборони України. Територіальна оборона ґрунтується на принципах:

- територіальності, масовості та мінімального часу на розгортання та приведення підрозділів ТрО у готовність до дій;
- єдиноначальності;
- централізації управління та децентралізації і контрольованої автономності застосування сил і засобів ТрО;
- активності, рішучості та безперервності ведення ТрО;
- наполегливості у досягненні мети ТрО;
- узгодженого, спільного застосування сил і засобів, залучених до ведення ТрО;
- безперервності взаємодії сил і засобів ТрО;
- всебічного врахування і повного використання моральних та психологічних факторів.

Територіальна оборона складається з військової, цивільної та військово-цивільної складових.

Військова складова територіальної оборони включає органи військового управління, військові частини Сил ТрО ЗС України, інші сили і засоби сил безпеки та сил оборони, які залучаються до виконання завдань ТрО.

Провідна роль в організації та виконанні завдань ТрО належить Силам ТрО ЗС України, до яких належать:

- командування Сил ТрО ЗС України;
- регіональні органи військового управління Сил ТрО ЗС України;
- бригади Сил ТрО ЗС України;
- батальйони зі складу бригад Сил ТрО ЗС України.

До виконання завдань ТрО та вжиття заходів з підтримки і забезпечення ТрО за рішенням Головнокомандувача ЗС України можуть залучатися інші сили і засоби ЗС України.

Склад сил і засобів сил безпеки та сил оборони, що залучаються до ТрО, визначає Головнокомандувач ЗС України за узгодженням з керівниками органів управління відповідних сил безпеки та сил оборони.

Цивільна складова ТрО включає державні органи, органи місцевого самоврядування, які залучаються до ТрО.

Військово-цивільна складова ТрО включає штаби зон (районів) ТрО та добровольчі формування територіальних громад, які залучаються до ТрО.

Для організації підготовки, підтримки, забезпечення та виконання завдань ТрО на постійній основі функціонують:

- в органах управління сил безпеки та сил оборони, місцевих органах виконавчої влади – відповідні структурні підрозділи з питань ТрО;
- в обласних, у Київській міській державній адміністрації (відповідних військово-цивільних або військових адміністраціях у разі їх утворення) – штаби зон ТрО;
- у районних державних адміністраціях (районних військово-цивільних або військових адміністраціях у разі їх утворення) – штаби районів ТрО.

В основу територіальної побудови ТрО закладено територіально-зональний принцип з урахуванням військово-адміністративного поділу території України.

Відповідно до цього сухопутна територія держави поділяється на чотири військово-сухопутні зони відповідальності: ОК “Схід”, ОК “Північ”, ОК “Захід”, ОК “Південь”.

Військово-сухопутні зони відповідальності ОК поділяються на зони ТрО, межі яких з адміністративними межами областей та міста Києва.

Зони територіальної оборони поділяються на райони ТрО, межі яких збігаються з адміністративними межами областей та міста Києва.

Зони ТрО нумерують відповідно до Положення про територіальну оборону України.

Керування територіальною обороною України. *Керування* ТрО – діяльність, спрямована на організацію виконання у межах повноважень, визначених законодавством, заходів з підготовки та ведення ТрО військовими формуваннями, утвореними відповідно до законів України, відповідними ПрО, ДССТ, Держспецзв’язку, місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, а також на організацію забезпечення міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади ТрО своїх галузей.

Мета керівництва ТрО полягає у забезпеченні своєчасної підготовки та успішному виконанні завдань ТрО у визначені терміни за будь-яких умов обстановки з меншими витратами ресурсів і мінімальними втратами своїх сил і засобів.

Загальне керівництво ТрО здійснює Президент України як Верховний Головнокомандувач ЗС України через Міністра оборони України.

Безпосередньо ТрО керують:

- на всій території України – Головнокомандувач ЗС України через командувача Сил ТрО ЗС України;

- у межах військово-сухопутної зони – керівник регіонального органу військового управління Сил ТрО ЗС України через регіональний орган військового управління Сил ТрО ЗС України;

- у межах зони ТрО – керівник зони ТрО через штаб зони ТрО;

- у межах району ТрО – керівник району ТрО через штаб району ТрО.

Для організації підготовки, підтримки, забезпечення та виконання завдань ТрО на постійній основі функціонують:

- в органах управління сил безпеки та сил оборони, місцевих органах виконавчої влади – відповідні структурні підрозділи з питань ТрО;

- в обласних, Київській міській державній адміністрації (відповідних військово-цивільних або військових адміністраціях у разі їх утворення) – штаби зон ТрО;

- у районних державних адміністраціях (районних військово-цивільних або військових адміністраціях у разі їх утворення) – штаби районів ТрО.

Керують ТрО з пунктів управління:

- сил оборони (ОКП);

- командувача Сил ТрО України;

- керівників регіональних органів військового управління Сил ТрО ЗС України “Захід”, “Південь”, “Північ” і “Схід”;

- обласних, Київської міської державної адміністрації – з міських (позаміських) запасних пунктів управління;

- районних державних адміністрацій у визначених головами адміністрацій місцях.

До виконання завдань ТрО в межах їх повноважень залучають сили і засоби ЗС України, ІВФ та відповідних ПрО, добровольчі формування територіальних громад.

Від ЗС України до виконання завдань ТрО залучають:

- військові частини (підрозділи) ТрО;

- військові частини (підрозділи охорони, у тому числі баз, арсеналів, складів та інших військових об’єктів), військові частини (підрозділи) ВСП, підрозділи аеродромного забезпечення;

- навчальні військові частини;

- військові навчальні заклади та інші військові частини (підрозділи).

Від *Національної гвардії України* до виконання завдань ТрО відповідно до свого функціонального призначення залучають:

- з’єднання, військові частини (підрозділи) оперативного призначення та охорони громадського порядку;

- загони (підрозділи) спеціального призначення;

- військові частини (підрозділи) для конвоювання, екстрадиції та охорони підсудних;
- військові частини (підрозділи) для охорони дипломатичних представництв, консульських установ іноземних держав, представництв міжнародних організацій в Україні;
- військові частини (підрозділи) для охорони важливих державних об'єктів та спеціальних вантажів;
- авіаційні військові частини НГУ, резерви від навчальних закладів (центрів).

Від *Національної поліції України* (далі – поліція) до виконання завдань ТрО залучають головні управління поліції в областях та місті Києві, а також структурні підрозділи апарату та визначені сили і засоби територіальних (відокремлених) підрозділів міжрегіональних територіальних органів поліції у межах їх компетенції.

Від *Держприкордонслужби* до виконання завдань ТрО залучають сили та засоби:

- територіальних органів та розвідувального органу Адміністрації Держприкордонслужби;
- органів охорони державного кордону;
- резервів від навчальних закладів (центрів);
- підрозділів спеціального призначення та органів забезпечення.

Від *СБУ* до виконання завдань ТрО залучають Центральне управління, регіональні органи та органи (підрозділи) військової контррозвідки.

Від *Управління державної охорони* до виконання завдань ТрО залучають структурні підрозділи охорони та забезпечення.

Від *Держспецзв'язку* до виконання завдань ТрО залучають територіальні органи та територіальні підрозділи.

Від *ДССТ* до виконання завдань ТрО залучають військові частини (підрозділи) та навчальний центр.

Від *центрального органу виконавчої влади*, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань та пробації (Адміністрація Державної кримінально-виконавчої служби України, державна установа (Центр пробації)), до виконання завдань ТрО залучають сили та засоби його міжрегіональних управлінь, а також установи виконання покарань і слідчі ізолятори, які перебувають у сфері його управління.

Формування та комплектування військових частин Сил ТрО ЗС України, добровольчих формувань територіальних громад. *Військові частини Сил ТрО ЗС України* утворюються та функціонують:

- у кожній зоні ТрО та додатково в кожному місті, чисельність населення якого перевищує 900 тис. мешканців, як бригади Сил ТрО ЗС України;
- у кожному районі ТрО та додатково в кожному адміністративному центрі області як батальйони Сил ТрО ЗС України. У зонах ТрО, чисельність

населення яких перевищує 2 400 000 мешканців, можуть утворюватися та функціонувати додаткові військові частини (підрозділи) Сил ТрО ЗС України.

Для розміщення військових частин Сил ТрО ЗС України в межах відповідних адміністративно-територіальних одиниць використовують інфраструктуру (фонди) ЗС України, а також інфраструктуру (фонди) складових сил безпеки та сил оборони, органів місцевого самоврядування у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Етапи і порядок створення та розвитку Сил ТрО ЗС України визначає Головнокомандувач ЗС України.

Добровольчі формування територіальних громад утворюються з урахуванням ресурсних та людських можливостей відповідних територіальних громад.

Загальну кількість та місця розташування добровольчих формувань територіальних громад визначає командування Сил ТрО ЗС України за участю відповідних сільських, селищних, міських рад та затверджує Головнокомандувач ЗС України.

Діяльність добровольчих формувань територіальних громад здійснюється під безпосереднім керівництвом і контролем командира військової частини Сил ТрО ЗС України за територіальним принципом.

Командування Сил ТрО ЗС України разом з органами місцевого самоврядування, які розташовані в межах території відповідної зони ТрО, розробляють та затверджують єдину символіку для всіх добровольчих формувань територіальних громад, які функціонують у межах території відповідної зони ТрО. Положення про добровольчі формування територіальних громад затверджує Кабінет Міністрів України.

Комплектування органів військового управління, військових частин Сил ТрО ЗС України здійснюється:

- у мирний час – військовослужбовцями за контрактом та за призовом особами офіцерського складу;
- в особливий період – військовослужбовцями за контрактом, за призовом особами офіцерського складу та територіальним резервом.

Комплектування добровольчих формувань територіальних громад здійснюється на добровільній основі відповідно до порядку, затвердженого Кабінетом Міністрів України.

До складу добровольчих формувань територіальних громад зараховують громадян України, які відповідають вимогам, встановленим Положенням про добровольчі формування територіальних громад, пройшли медичний, професійний та психологічний відбір і підписали контракт добровольця ТрО.

До складу добровольчих формувань територіальних громад не може бути зарахована особа, яка була раніше засуджена до позбавлення волі за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину, крім реабілітованої, або має дві і більше судимостей за вчинення умисних злочинів.

Облік громадян України, які уклали контракт добровольця ТрО, здійснюють територіальні центри комплектування та соціальної підтримки.

Основу добровольчих формувань територіальних громад складають громадяни України, які пройшли військову службу у ЗС України та (або) службу в ІВФ та ПрО.

Громадян України, які не проходили військову службу у ЗС України та (або) службу в ІВФ та ПрО, зараховують до складу добровольчих формувань територіальних громад після складення ними присяги добровольця ТрО.

Командирів добровольчих формувань територіальних громад призначає Командувач Сил ТрО ЗС України за погодженням з командувачем Сил спеціальних операцій ЗС України за поданням командира військової частини Сил ТрО ЗС України з найпідготовленіших і вмотивованих членів добровольчих формувань територіальних громад.

Кандидатів на посаду командирів добровольчих формувань територіальних громад погоджує орган місцевого самоврядування, на території якого функціонуватиме таке добровольче формування. Кандидати проходять обов'язкову спеціальну перевірку в Службі безпеки України і Національній поліції України у порядку, визначеному законодавством України.

Повноваження основних суб'єктів ТрО визначені в Законі України "Про основи національного спротиву".

У центральних органах виконавчої влади, місцевих державних адміністраціях, органах місцевого самоврядування та ПрО для планування і координації дій з підготовки та ведення ТрО ще за мирного часу утворюють окремі структурні підрозділи ТрО.

У зонах ТрО за мирного часу створюють штаби ТрО, до складу яких входять представники місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, органів управління ЗС, ІВФ, ОСпП.

Підготовка ТрО полягає у здійсненні комплексу заходів, спрямованих на забезпечення високої готовності об'єктів і комунікацій країни до функціонування в умовах особливого періоду, а також органів, військ (сил) та засобів до виконання завдань щодо їх охорони й оборони та поділяється на завчасну і безпосередню.

Під час завчасної підготовки:

- планують ТрО, ведуть організаторську роботу в органах військового управління, військах (силах) ЗС, ІВФ та ОСпП, в органах державної виконавчої влади та місцевого самоврядування, на підприємствах, в організаціях (установах) різних форм власності, а також їх підготовку до виконання завдань ТрО;

- вживають заходів з підготовки інфраструктури та території країни в інтересах ТрО;

- накопичують необхідні ресурси і запаси МТЗ;

- організовують взаємодію під час підготовки та ведення ТрО;

- проводять навчання з ТрО;
- здійснюють контроль за готовністю органів, військ (сил) та об'єктів.

Під час *безпосередньої підготовки*:

- посилюють розвідку, збирають, аналізують та оцінюють обстановку, яка впливатиме на виконання завдань ТрО;
- уточнюють (розробляють нові) планувальні документи з ТрО;
- доводять уточнені (нові) завдання до органів, військ (сил);
- уточнюють порядок управління, взаємодії, усіх видів забезпечення та захисту військ (сил);
- розгортають системи ТрО та завершують підготовку важливих об'єктів і комунікацій до охорони й оборони в особливий період;
- у разі потреби вживають заходів щодо евакуації населення;
- завершують підготовку території, важливих об'єктів держави в інтересах ТрО;
- здійснюють контроль за фактичною готовністю ТрО.

Підготовку території та об'єктів до ТрО здійснюють міністерства та відомства держави, органи місцевого самоврядування, організації, установи та підприємства різних форм власності в межах своєї відповідальності.

Усі практичні заходи підготовки території й об'єктів до ТрО розподіляються на *загальні* та *спеціальні*.

До *загальних заходів* належать: будівництво захисних споруд пунктів управління, заходи щодо забезпечення суміщення відомчих (галузевих) систем зв'язку із загальнодержавною мережею; забезпечення захисту об'єктів від впливу диверсійно-розвідувальних сил противника, а також готовності їх до роботи в умовах радіаційного та хімічного забруднення.

До *спеціальних заходів* належать інженерні роботи та матеріально-технічне забезпечення.

Для забезпечення гарантованої охорони та оборони державного кордону, морського узбережжя на ділянках, де можливо, завчасно готують рубежі та райони оборони, будують оборонні споруди.

Військові об'єкти в інтересах ТрО готують у повному обсязі (за винятком встановлення мінно-вибухових загороджень).

Об'єкти господарського комплексу у мирний час до оборони готують частково. Перелік необхідних для цього робіт визначають відповідні органи державного управління. Об'єкти обладнують охоронними засобами та готують у протидесантному відношенні; створюють необхідні умови для швидкого розгортання військ (сил); вживають заходів щодо всебічного забезпечення та стійкого функціонування системи управління ТрО.

Підготовка органів управління, сил та засобів ТрО включає:

- укомплектування органів управління, військових частин і підрозділів ТрО особовим складом, озброєнням, військовою та спеціальною технікою;

- доведення запасів МТЗ до встановлених норм;
- підтримання військових частин і підрозділів у постійній бойовій готовності до виконання завдань ТрО;
- проведення з органами управління та відповідними категоріями особового складу, у тому числі з кадровим складом військових частин, що формуються, спеціальних занять, навчань і тренувань в обсязі завдань ТрО.

Контроль за готовністю органів управління, сил та засобів, які залучають до виконання завдань ТрО, здійснюють відповідні контрольно-ревізійні підрозділи центральних органів державної виконавчої влади.

Одним з найскладніших питань підготовки ТрО є організація взаємодії. Під час організації взаємодії ЗС з ІВФ та центральними органами виконавчої влади узгоджують порядок взаємного інформування про введення в дію планів ТрО, організацію оповіщення про наземну, повітряну, радіаційну, хімічну, біологічну обстановку, а також порядок спільних дій під час виконання завдань.

Таким чином, підготовка ТрО включає комплекс заходів щодо планування, організації взаємодії всіх видів забезпечення й управління, підготовки території, об'єктів, органів управління, сил та засобів, а також контроль за їх готовністю до виконання визначених завдань.

Територіальну оборону здійснюють за заздалегідь розробленими планами з урахуванням принципів воєнного мистецтва та специфіки функціонування важливих об'єктів, систем державного й військового управління, економіки, транспортної інфраструктури, а також сучасних поглядів на застосування ССПО та НЗФ, які можуть діяти на території держави в особливий період.

Нині ТрО – форма спільного застосування сил безпеки і сил оборони держави, органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування, підприємств, установ в інтересах оборони держави, підготовка до дій та застосування яких в особливий період потребують централізації керування ними, збалансування військово-адміністративного устрою території держави, ефективного функціонування систем всебічного забезпечення, чіткої взаємодії та відповідності вимогам сучасності. Адже від успішного виконання завдань ТрО значною мірою може залежати спроможність держави до відсічі збройній агресії, надійність функціонування національної економіки, систем державного й військового управління, а також життєзабезпечення населення.

Досвід АТО та ООС показує, що в умовах гібридної агресії життєво необхідним стає посилення охорони та оборони вже після початку загострення воєнно-політичної обстановки не лише важливих державних об'єктів та об'єктів комунікацій, а й об'єктів життєзабезпечення населення регіонального та місцевого значення. Саме тому сьогодні нагальною проблемою у сфері оборони держави залишається подальше удосконалення системи ТрО України з метою підвищення її дієвості й ефективності.

У більшості країни Європи систему ТрО розглядають як одну з основних підсистем у загальній системі оборони держави. При цьому ТрО розглядають не лише як комплекс охоронних дій, а й як систему загальнодержавних, військових та спеціальних заходів, які забезпечують переведення держави на функціонування в особливий період, створюють умови для функціонування органів державного та військового управління всіх рівнів, галузей національної економіки, підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності, життєдіяльності населення в умовах особливого періоду й сприяють успішному веденню операцій (бойових дій) угруповань військ збройних сил та ІВФ.

Територіальну оборону готують у загальній системі підготовки держави до оборони і ведуть в єдиній системі застосування збройних сил та ІВФ. Разом з тим існують національні особливості у визначенні ролі ТрО, формулюванні її змісту та розподілу зусиль між збройними силами, ІВФ, іншими силами й силами ТрО під час виконання завдань з оборони держави.

На формування системи ТрО впливають такі чинники:

- рівень загроз національній безпеці у военній сфері й характер можливих воєнних конфліктів;
- боєздатність збройних сил та їх потенційні можливості забезпечити оборону держави;
- наявність, склад і рівень готовності військових формувань та ПрО до підтримання правопорядку в державі в особливий період;
- стан соціально-політичної обстановки в державі й наявність етнічних, міжконфесійних, расових та інших проблем;
- рівень урбанізації та техногенного навантаження території.

Розвиток поглядів на організацію й ведення ТрО в кожній країні відбувається з урахуванням її геостратегічного положення, рівня розвитку економіки, інфраструктури, розмірів території та стану її оперативного обладнання, чисельності, релігійно-етнічних особливостей та менталітету населення, історичних традицій та інших, тільки їм притаманних особливостей.

Аналіз досвіду організації ТрО в інших державах дає змогу стверджувати, що підходи до формування сил ТрО, її організації та виконання завдань майже однакові, але водночас виокремлюються певні загальні принципи:

- війська ТрО – це складова або головна частина регулярної армії;
- ТрО організують і проводять на національній території держави;
- утримання військ ТрО дешевше, ніж регулярних;
- основне навантаження утримання військ ТрО лягає на державний бюджет, частково на місцевий;
- повну або часткову мобілізацію резервістів здійснюють у загрозовий період або з оголошенням воєнного стану (крім США, де приведення військ Національної гвардії в бойову готовність здійснюється на місцевому рівні);

- переважно вільний доступ до зброї, яка зберігається вдома або на підприємстві (складі) поруч з місцем мешкання, та дає змогу підтримувати високий ступінь готовності до дій та деякі інші переваги.

Слід зазначити, що під час побудови системи ТрО в Україні необхідно враховувати проаналізовані підходи і принципи її побудови зарубіжними країнами, однак при цьому необхідно обов'язково враховувати безпекове середовище, у якому знаходиться Україна, та перспективи його розвитку, стан оперативного обладнання території, демографічні умови, фінансово-економічні можливості, національно-історичні традиції, менталітет, морально-психологічний стан населення тощо.

4.2. Основи функціонування сектору безпеки і оборони

4.2.1. Місце і роль сектору безпеки і оборони в системі забезпечення національної безпеки України

Звернемося до історичних коренів створення України. Визначальною для долі України є Декларація про національний суверенітет України, яку прийняла Верховна Рада України 16 липня 1990 р.

Національний суверенітет України проголошує верховенство, самостійність, повноту та неподільність влади в межах її території та незалежність і рівноправність у зовнішніх зносинах, а також право на здійснення захисту й охорони національної державності українського народу.

Національна державність українського народу є невід'ємним правом України на здійснення захисту й охорони незалежності та територіальної цілісності держави, конституційного устрою, життя і майна її громадян, забезпечення влади закону і громадського порядку в країні.

Вирішення завдань захисту інтересів держави від зовнішніх та внутрішніх загроз відповідно до чинного законодавства України до 2014 р. було покладено на Воєнну організацію держави як на сукупність виключно військових формувань.

Скорочення кількості військових формувань у державі змусили переглянути призначення та можливості Воєнної організації держави. Одним із напрямів, визначених Стратегічним оборонним бюлетенем України 2012 р., передбачалося реорганізувати Воєнну організацію держави в сектор безпеки і оборони України, законодавчо закріпити, чітко визначити механізм його функціонування в мирний час та у кризових ситуаціях.

Крім того, якщо сектор безпеки і оборони є правонаступником Воєнної організації держави, діяльність якого спрямована на захист національних інтересів від зовнішніх і внутрішніх воєнних загроз, то залишаються незрозумілими призначення та роль у його складі сил безпеки, які мають

опікуватися захистом конституційного устрою, життя і власності громадян, законності та правопорядку в країні.

Виникає природне питання: що є ціле, а що є складовими сектору безпеки і оборони України?

Склад і структура сектору безпеки і оборони вперше були визначені у Стратегічному оборонному бюлетені України 2012 р. На той час сектор безпеки і оборони України мав дві складові: сили безпеки і сили оборони.

Надалі у 2015 р. питання сектору безпеки і оборони були відображені у Воєнній доктрині України, а у 2016 р. – у Концепції розвитку сектору безпеки і оборони. Остаточо у 2018 р. структуру та склад сектору безпеки і оборони визначив Закон України “Про національну безпеку України”.

Крім того, у 2014 р. Україна безпосередньо, а решта держав світу опосередковано зіткнулися з новітньою формою глобального протистояння у сучасному безпековому довкіллі, яка отримала назву гібридна війна.

Така війна передбачала відсутність чітко визначених часових горизонтів, тобто її не можна зафіксувати в часі та визначити кінцевий термін завершення, справжні цілі були нечіткими і не до кінця зрозумілими, існувала проблема великої кількості просторів, у межах яких йшло протистояння. Зазначене спричиняло масштабні конфлікти, які мали транснаціональний характер і важко піддавалися локалізації.

Це стало шоком не лише для України, а й для усіх розвинутих держав, оскільки вони виявились неготовими до такого перебігу подій.

Гібридна війна стала формою використання військових і невійськових інструментів в інтегрованій кампанії, яка спрямована на досягнення раптовості, захоплення ініціативи та отримання психологічних переваг над противником із застосуванням дипломатичних можливостей, масштабних та стрімких інформаційних, електронних і кібероперацій, прикриття та приховування воєнних та розвідувальних дій у поєднанні з економічним тиском.

Водночас гібридна війна не є якоюсь новітньою або невідомою формою використання воєнних і невоєнних інструментів. Настанови щодо використання елементів гібридної війни (на той час цього терміна не існувало) проти противника зустрічаються ще в працях давньокитайського філософа та воєнного діяча VI ст. до н. е. Сунь-Цзи, який зазначав: “псуйте все хороше, що є в країні вашого противника; залучайте визначних діячів противника в злочинні організації; підривайте авторитет керівництва противника та виставляйте його у потрібний момент на осуд громадськості; для цих цілей використовуйте співробітництво з найпідлішими і мерзеннішими людьми; роздмухуйте сварки і сутички серед громадян ворожої вам країни”.

У розвинутих країнах протидію та нейтралізацію загроз їх національній безпеці було покладено на сектор безпеки. У цих країнах відсутнє поняття “сектор безпеки і оборони”, там застосовується лише поняття “сектор безпеки”. Формування та розвиток складових сектору безпеки у провідних

країнах світу має певну специфіку. Крім того, сектор безпеки у цих країнах за своїм призначенням не може бути інструментом політики держави та виключає можливість репресій з боку державної влади.

Аналіз досвіду провідних країн – членів НАТО дає змогу виокремити у секторі безпеки військову, правоохоронну і спеціальну базові сфери діяльності. Ці сфери перетинаються між собою, утворюють шість основних функцій сектору безпеки:

- оборона держави (виключно військова сфера);
- забезпечення правопорядку (виключно правоохоронна сфера);
- цивільна розвідка (виключно спеціальна сфера);
- військова контррозвідка (перетинання військової та правоохоронної сфер);
- цивільна контррозвідка (перетинання правоохоронної та спеціальної сфер);
- військова розвідка (перетинання спеціальної та військової сфер).

Принцип розподілу повноважень у секторі безпеки в загальному розумінні полягає у тому, що різні функції безпеки мають виконувати різні інститути (відомства). Західні демократії не мають “воєнної організації”: функції оборони покладені на міністерства оборони, у межах яких відбувається діяльність усіх військовослужбовців цих країн.

Аналіз функціонування державних органів України, які відповідають за її безпеку й оборону, за аналогією із західними, дає змогу виокремити такі ж самі базові сфери їх діяльності, а саме: військову, правоохоронну та спеціальну. Однак, перетинаючись між собою, відповідно до Закону України “Про національну безпеку України”, утворюють такі основні функції дещо іншого змісту:

- військова сфера включає оборону держави, військову розвідку, додатково до неї доцільно зарахувати й ОПК;
- військова контррозвідка – перетинання воєнної та правоохоронної сфер;
- забезпечення правопорядку – перетинання воєнної та правоохоронної сфер;
- територіальна оборона – перетинання військової, правоохоронної та спеціальної сфер;
- зовнішня розвідка – перетинання воєнної та спеціальної сфер;
- спеціальна сфера – діяльність громадян і громадських організацій.

Фактично в Україні для реалізації основної функції військової сфери “оборона держави” перетинаються всі *вісім* основних функцій базових сфер.

Завдання сектору безпеки і оборони, відповідно до вимог Закону України “Про національну безпеку України”, виконують:

- Президент України;
- Рада національної безпеки і оборони України;

- Міністерство оборони України;
- Збройні Сили України;
- Міністерство внутрішніх справ України;
- Національна гвардія України;
- Національна поліція України;
- Державна прикордонна служба України;
- Державна міграційна служба України;
- Державна служба України з надзвичайних ситуацій;
- Служба безпеки України;
- Управління державної охорони України;
- Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України;
- Державна спеціальна служба транспорту;
- координаційний орган з питань розвідувальної діяльності при Президентові України та розвідувальні органи України;
- Апарат Ради національної безпеки і оборони України;
- центральний орган виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізує державну воєнно-промислову політику;
- інші складові, визначені законами України.

Сектор безпеки і оборони є системою органів державної влади, ЗС України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем і відповідно до Конституції та законів України за функціональним призначенням спрямована на захист національних інтересів України від загроз, а також громадян та громадських об'єднань, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України.

Структурно сектор безпеки і оборони включає:

- *сили безпеки* – правоохоронні та розвідувальні органи, державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, сили цивільного захисту та інші органи, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення національної безпеки України;
- *сили оборони* – ЗС України, а також інші утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення оборони держави;
- *оборонно-промисловий комплекс України* – сукупність органів державного управління, підприємств, установ і організацій промисловості та науки, що розробляють, виробляють, модернізують та утилізують продукцію військового призначення, надають послуги в інтересах оборони для оснащення

ня та матеріального забезпечення сил безпеки і сил оборони, а також здійснюють постачання товарів військового призначення та подвійного використання, надання послуг військового призначення під час виконання заходів військово-технічного співробітництва України з іншими державами;

- *громадяни та громадські об'єднання* – громадяни України та добровільні об'єднання фізичних і (або) юридичних осіб, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України.

4.2.2. Основні напрями розвитку сектору безпеки і оборони з урахуванням досвіду та уроків операції Об'єднаних сил

Відповідно до Указу Президента України від 14.05.2021 № 486/2020 “Про пропозиції Ради національної безпеки і оборони України до проекту Закону України “Про Державний бюджет України на 2021 рік” за статтями, пов’язаними із забезпеченням національної безпеки і оборони України, визначено:

- видатки на забезпечення національної безпеки і оборони України треба спланувати в обсязі не менше 5,93% від ВВП для сектору безпеки і оборони України, а також передбачити право Кабінету Міністрів України щодо надання державних гарантій в обсязі до 20 000 млн грн для забезпечення виконання боргових зобов’язань суб’єктів господарювання – резидентів України за кредитами (позиками), що залучаються для фінансування програм, пов’язаних з підвищенням обороноздатності і безпеки держави;

- заходи щодо забезпечення першочергового фінансування діяльності суб’єктів сектору безпеки і оборони України у 2021 р. мають здійснюватись за такими пріоритетними напрямами:

- розвиток сектору безпеки і оборони відповідно до стандартів НАТО;
- виконання заходів щодо розроблення, підготовки виробництва та закупівлі нових зразків ОВТ, зокрема сучасного високоточного ракетного озброєння (ракетних систем і комплексів, у тому числі крилатих ракет), артилерійського озброєння, бронетанкової техніки та озброєння, боєприпасів, високоточних засобів ураження та продуктів спеціальної хімії, облаштування дослідно-випробувальних полігонів для проведення випробувань боєприпасів;

- виконання робіт з реалізації дослідницьких проєктів і створення нових технологій в інтересах сектору безпеки і оборони, а також упровадження інформаційно-аналітичних систем в оборонно-промисловому комплексі;

- забезпечення готовності Об'єднаних сил;
- посилення системи протиповітряної оборони держави;
- розвиток Військово-Морських Сил Збройних Сил України;
- посилення розвідувальних спроможностей держави;
- реалізація державної політики у сфері кібербезпеки;

- посилення контррозвідувального захисту та боротьби з тероризмом і диверсійною діяльністю;
- реалізація соціальних гарантій військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та поліцейських, насамперед усунення диспропорцій у розмірах їх грошового забезпечення.

Закон України “Про Державний бюджет України на 2021 рік” встановлює видатки центральному органу виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну військово-промислову політику, для виконання державних програм реформування ОПК, а також розвитку оборонних технологій на рівні до 0,5% від ВВП, у тому числі на таке:

- виконання державних цільових програм реформування та розвитку ОПК, нарощування наявних виробничих потужностей для виготовлення продукції оборонного призначення;
- розвиток перспективних оборонних технологій та подолання розриву між фундаментальними дослідженнями та їх використанням в ОПК й у военній сфері:
- проведення досліджень, прикладних наукових і науково-технічних розробок, виконання робіт за державними цільовими програмами і державним замовленням, підготовки наукових кадрів та фінансової підтримки розвитку наукової інфраструктури на рівні 125 млн грн, у тому числі 45 млн грн на фінансування системи спеціальної інформації;
- проведення робіт з реалізації проєктів щодо виконання наукових досліджень і розробок та розроблення нових технологій в інтересах сектору безпеки і оборони України на рівні 300 млн грн.

Затверджено державну цільову оборонну програму з реалізації в інтересах сектору безпеки і оборони України проєктів з виконання наукових досліджень і розробок, розроблення нових технологій.

Передбачено внесення змін до законодавчих актів України стосовно зарахування 70% понад планових надходжень коштів від реалізації майна, конфіскованого за рішенням суду (крім коштів від реалізації майна, конфіскованого за рішенням суду за вчинення корупційного та пов'язаного з корупцією правопорушення), до спеціального фонду державного бюджету та спрямування таких коштів на реалізацію заходів для виконання завдань і функцій Національної поліції України.

Сплановано вжиття заходів щодо збільшення фінансування у 2021 р. для МО України, органів сектору безпеки і оборони України на виплату грошового забезпечення військовослужбовців, зокрема виплату винагород, оплату праці у зв'язку з підвищенням рівня мінімальної заробітної плати, відповідно до обґрунтованих потреб.

Складовим сектору безпеки і оборони України протягом 2021 р. передбачено вжити заходів щодо:

- посилення фінансової дисципліни у сфері управління бюджетними асигнуваннями та забезпечення цільового, ефективного і результативного використання визначеного державним бюджетом обсягу коштів;

- недопущення настання гарантійних випадків та відшкодування витрат державного бюджету, пов'язаних з виконанням гарантійних зобов'язань;

- скорочення обсягів дебіторської заборгованості, недопущення утворення простроченої дебіторської заборгованості (її списання до вирішення питання в установленому порядку).

Міністерство фінансів України протягом 2021 р. має забезпечувати своєчасне фінансування видатків Державного бюджету України, передбачених для органів сектору безпеки і оборони України, у повному обсязі.

Крім того, прийнятий Верховною Радою України 18 січня 2018 р. за № 2268 Закон України “Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях” створив правовий механізм повернення окупованих територій дипломатичним шляхом; доручив здійснення координації та контролю на окупованій території Донецької і Луганської областей Об'єднаному оперативному штабу ЗС України під керівництвом ГШ ЗС України, а також визначив цілі державної політики в цьому регіоні:

- звільнення тимчасово окупованих територій та відновлення там конституційного ладу;

- захист прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб;

- забезпечення незалежності, єдності та територіальної цілісності України.

Прийнятий Верховною Радою України 21 червня 2018 р. за № 2469 Закон України “Про національну безпеку України”:

- вніс та розмежував повноваження державних органів у сферах національної безпеки і оборони;

- створив основу для інтеграції політики та процедур органів державної влади, інших державних органів, функції яких стосуються національної безпеки і оборони, сил безпеки і сил оборони;

- визначив систему командування, контролю та координації операцій сил безпеки і сил оборони;

- запровадив підхід до планування у сферах національної безпеки і оборони, забезпечуючи у такий спосіб демократичний цивільний контроль над органами та формуваннями сектору безпеки і оборони.

Таким чином, подальший розвиток складових сектору безпеки і оборони здійснюватиметься відповідно до завдань, визначених Стратегією воєнної безпеки України.

4.3. Засади системи об'єднаного планування в Україні

4.3.1. Мета, цілі та рівні системи об'єднаного планування

Система об'єднаного планування є сукупністю керівних документів і процесів, які відбуваються в органах військового управління ЗС України в ході відпрацювання планувальних документів з розвитку та застосування військ (сил), а також взаємозв'язків між органами військового управління ЗС України (так і всередині них) під впливом рівнів об'єднаного управління.

Об'єднане планування є цілеспрямованим процесом визначення способів використання можливостей (спроможностей) держави щодо забезпечення політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних та інших заходів підготовки держави до збройного захисту та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту

Організація об'єднаного планування полягає у виробленні суб'єктами планування:

- засад воєнної політики;
- планів застосування ЗС України, інших складових сил оборони (планів застосування угруповань військ (сил) та планів ООС);
- програм їх розвитку (планів їх утримання та розвитку) з урахуванням ресурсних можливостей в інтересах забезпечення безпеки держави у воєнній сфері.

Метою об'єднаного планування є забезпечення реалізації державної політики у воєнній сфері шляхом розроблення відповідних стратегій, концепцій, програм, доктрин, планів, а також їх швидкої адаптації відповідно до умов розвитку обстановки.

Шляхами досягнення мети об'єднаного планування є:

- планування оборони держави;
- оборонне планування;
- стратегічне планування застосування сил оборони;
- оперативне планування.

Цілями об'єднаного планування є організація розроблення та впровадження документів, що забезпечують реалізацію державної політики у воєнній сфері, застосування ЗС України, інших складових сил оборони за сценаріями та варіантами у кризових ситуаціях воєнного характеру, збройному конфлікті та під час відсічі збройної агресії, ведення ООС (застосування угруповань військ (сил)).

Впровадження системи об'єднаного планування дає можливість адаптуватися до політичних вимог протягом кризової ситуації.

Об'єднане планування охоплює стратегічний та оперативний рівні планування. Залежно від воєнно-стратегічної обстановки навколо України об'єднане планування може бути завчасним або кризовим.

Завчасне об'єднане планування за строками зазвичай є середньостроковим (до п'яти років) плануванням.

Кризове об'єднане планування проводиться у разі виявлення загрози виникнення кризової ситуації воєнного характеру за визначеним варіантом сценарію застосування і за строками проведення зазвичай є короткостроковим (від одного до трьох років) плануванням.

Суб'єктами об'єданого планування в межах повноважень, наданих Конституцією і законами України, є:

- Верховна Рада України;
- Президент України;
- Кабінет Міністрів України;
- Рада національної безпеки і оборони України;
- центральні органи виконавчої влади, які здійснюють керівництво ЗС України, іншими складовими сил оборони;
- Головнокомандувач та Генеральний штаб ЗС України;
- місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування;
- урядові комісії, міжгалузеві та відомчі робочі групи.

Об'єктами об'єданого планування в Україні є:

- сектор безпеки і оборони;
- органи виконавчої влади;
- національна економіка країни.

Суб'єктами об'єданого планування в МО України та ЗС України є визначені структурні підрозділи центрального апарату МО України та Генерального штабу ЗС України, штаб об'єднаних сил, штаби видів, окремих родів військ (сил) ЗС України, оперативних командувань (та їм рівні), об'єднань, з'єднань, військових частин та установ.

Об'єктами об'єданого планування в МО України є: ЗС України, інші складові сил оборони, а також органи виконавчої влади, підприємства, установи та організації, діяльність яких може впливати на обороноздатність держави.

Об'єднане планування за своїм рівнем поділяється на стратегічне та оперативне, а за термінами – на завчасне або середньострокове (до п'яти років) та кризове короткострокове (1...3 років).

4.3.2. Основні процедури стратегічного планування в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України

Сутність стратегічного планування в МО України та ЗС України полягає в аналізі зовнішніх і внутрішніх чинників впливу на безпеку

держави у воєнній сфері, позитивних та негативних наслідків їх дії, обґрунтуванні напрямів діяльності та пріоритетів розвитку відповідно до визначених цілей і ресурсних можливостей.

Суб'єктами стратегічного планування в МО України та ЗС України (далі – стратегічного планування) є структурні підрозділи:

- центрального апарату МО України;
- Генерального штабу ЗС України;
- командувань видів ЗС України;
- інших органів військового управління.

Об'єктом стратегічного планування в МО України є ЗС України.

Мета стратегічного планування полягає у розробленні суб'єктами планування засад воєнної політики, планів застосування ЗС України та програм (планів) їх розвитку.

Основу стратегічного планування у МО України складають:

- державна політика у сфері оборони;
- стратегічне планування застосування ЗС України;
- стратегічне планування розвитку ЗС України;
- оборонне планування.

Організація стратегічного планування пов'язана з діяльністю усіх суб'єктів планування і призначена для виконання таких завдань:

- формування та реалізації державної політики у сфері оборони, обґрунтування напрямів розвитку ЗС України;
- розроблення пропозицій до проектів законів України, інших нормативно-правових актів стосовно процесу ОП;
- визначення потреб в особовому складі, ОВТ, матеріально-технічних, фінансових ресурсах, необхідних для належного виконання завдань ЗС України;
- стратегічного планування застосування ЗС України;
- участі у формуванні бюджету МО України та розробленні документів оборонного замовлення;
- розроблення проектів Державної програми розвитку, Плану утримання та розвитку;
- інформаційного забезпечення керівництва МО України та Генерального штабу ЗС України.

Завданнями структурних підрозділів МО України з питань стратегічного планування (у межах компетенції) є:

- участь в аналізі воєнно-політичної обстановки та визначенні рівня воєнної загрози національній безпеці України;
- участь у підготовці пропозицій до основних документів щодо формування та реалізації державної політики з питань оборони;
- визначення пріоритетів, основних напрямів розвитку і підготовки ЗС України у мирний та воєнний час;

- розроблення принципів розвитку ЗС України;
- участь у стратегічному плануванні у сфері оборони;
- розроблення проєктів державних програм розвитку ЗС України, розвитку ОВТ, інших програм (планів) розвитку ЗС України і забезпечення їх виконання;
 - організація досліджень з питань стратегічного планування у ЗС України;
 - моніторинг реалізації відповідних державних програм (у тому числі цільових) та планів;
 - підготовка пропозицій щодо формування бюджетного запиту МО України;
 - підготовка документів МО України на державне оборонне замовлення;
 - підготовка пропозицій щодо участі підрозділів ЗС України у ММО;
 - визначення пропозицій щодо заходів Плану діяльності Міністерства оборони України на рік відповідно до напрямів діяльності;
 - контроль за ефективним витрачанням коштів і матеріальних цінностей;
 - звітність перед Кабінетом Міністрів України про використання коштів, виділених на потреби оборони;
 - інформаційне забезпечення з питань стратегічного планування тощо.

Координація заходів стратегічного планування в МО України покладається на Департамент воєнної політики, стратегічного планування та міжнародного співробітництва МО України.

Завданнями стратегічного планування структурних підрозділів Генерального штабу ЗС України є:

- участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері оборони, стратегії воєнної безпеки, обґрунтуванні напрямів розвитку ЗС України;
- участь у розробленні пропозицій щодо проєктів законів України, інших нормативно-правових актів щодо процесу стратегічного планування;
- визначення потреб в особовому складі, озброєнні та військовій техніці, матеріально-технічних, фінансових ресурсах, необхідних для належного виконання завдань ЗС України;
 - стратегічне планування застосування ЗС України;
 - участь у формуванні бюджету МО України та розробленні документів оборонного замовлення;
 - розроблення Державної програми розвитку, Плану утримання та розвитку;
 - інформаційне забезпечення керівництва МО України та Генерального штабу ЗС України щодо перспективного складу ЗС України, їх орієнтовної чисельності, потреби в коштах на утримання наявних і перспективних структур, на проведення заходів реформування, планів розвитку видів ЗС України, функціональних структур, ОВТ, орієнтовних показників видатків

Державного бюджету України на реалізацію заходів програм розвитку, інших даних у межах компетенції відповідних управлінь.

Координація заходів стратегічного планування в Генеральному штабі ЗС України покладається на Головне управління оборонного та мобілізаційного планування Генерального штабу ЗС України і керівників структурних підрозділів Генерального штабу, інших органів військового управління, які визначені головними розробниками програм і планів.

Таким чином, система стратегічного розвитку ЗС України є однією зі складових системи стратегічного планування соціального й економічного розвитку України. Основним завданням стратегічного планування є визначення засад державної політики у сфері оборони, прогнозування заходів щодо її реалізації, розроблення та прийняття стратегічних концептуальних і програмних документів.

4.3.3. Організація та здійснення оборонного планування на основі спроможностей у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України

Оборонна реформа в умовах перебування України в стані фактичної війни з Російською Федерацією стала ключовим завданням, одним з головних напрямів вирішення якого є удосконалення оборонного планування (ОП).

На цьому шляху значний інтерес викликає широко апробоване країнами НАТО *оборонне планування на основі спроможностей*. Запроваджені в країнах Альянсу підходи до планування на основі спроможностей дали змогу перейти до концепції розвитку сил оборони країн-партнерів за принципом “ефективність на противагу кількості” та здійснити функціональну інтеграцію процесів оборонного і бюджетного планування.

Кінцевою метою такого планування є формування за прогнозованих економічних умов комплексних спроможностей ЗС України (сил оборони), достатніх для гарантованого виконання визначених завдань.

8 червня 2017 р. Верховна Рада України підтримала законопроект, який закріплює зовнішньополітичний курс України, пріоритетом якого названо вступ до НАТО, тому зарубіжний досвід ОП набуває нині ще більшого значення для розвитку ЗС України.

Стратегічним оборонним бюлетенем визначені завдання щодо розвитку системи ОП як складової національної системи планування у секторі безпеки і оборони. Мають бути впровадженими сучасні методи, які використовують країни – члени НАТО для посилення власних оборонних спроможностей, зокрема метод планування на основі спроможностей (*Capability Based Planning*).

Оборонне планування є складовою частиною системи державного стратегічного планування, що здійснюється для забезпечення обороноздатності

держави шляхом визначення пріоритетів і напрямів розвитку сил оборони, їх спроможностей, ОВТ, інфраструктури, підготовки військ (сил), а також розроблення відповідних концепцій, програм та планів з урахуванням реальних і потенційних загроз у воєнній сфері та фінансово-економічних можливостей держави.

Метою ОП на основі спроможностей є удосконалення процедур ОП та узгодження їх з бюджетним плануванням, забезпечення удосконалення механізмів програмного управління оборонними ресурсами, спрямованими на досягнення необхідного рівня обороноздатності держави.

Такий підхід дає змогу перейти до концепції розвитку сектору безпеки і оборони за принципом “ефективність на противагу кількості” та здійснити функціональну інтеграцію процесів оборонного і бюджетного планування.

Очікуваним результатом такого планування має стати формування за прогнозованих економічних умов комплексних спроможностей сил оборони, достатніх для гарантованого виконання визначених завдань.

Спроможність – здатність структурної одиниці (елементу) ЗС України (сил оборони) або сукупності сил і засобів виконувати визначені завдання за певних умов обстановки, ресурсного забезпечення та відповідно до встановлених стандартів.

Основними носіями спроможностей є:

- *військові організаційні структури* (з’єднання, військові частини, підрозділи військових частин тощо);
- *органи управління* – ГШ ЗС України, об’єднаний оперативний штаб, командування видів, родів військ ЗС України, управління оперативних, повітряних, морських командувань, інші органи військового управління;
- *окремі засоби* – літаки, вертольоти, безпілотні авіаційні комплекси, кораблі, судна, ракетні комплекси і комплекси ППО тощо;
- *системи* – автоматизованого управління військами (силами), обміну даними розвідки й обстановки, оповіщення, менеджменту оборонних ресурсів, захисту інформації тощо, що включають відповідне обладнання та програмне забезпечення, які передбачені Єдиним переліком (Каталогом) спроможностей МО України та ЗС України (далі – Каталог спроможностей), затверджений Міністром оборони України 28 листопада 2017 р.

Відповідно до “Рекомендацій з оборонного планування на основі спроможностей в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України”, затверджених МО України 12 червня 2017 р., ОП на основі спроможностей є одним з методів ОП, особливістю якого є розвиток спроможностей сил оборони для ефективної протидії загрозам та ризикам як військового, так і невійськового характеру з урахуванням імовірних сценаріїв розвитку кризових ситуацій на довгострокову перспективу, зазвичай на 10–15 років.

Чинниками, які впливають на організацію ОП на основі спроможностей, є:

- *перший* – зміни в характері загроз воєнній безпеці України та сучасних воєнних конфліктів –

- планування на основі загроз концентрує увагу на конкретному противнику, оцінюванні його спроможностей і значному збільшенні витрат на оборону;

- на нинішньому історичному етапі виник новий вид міждержавного протистояння – гібридна війна;

- *другий* – створення сил оборони держави –

- за умови збереження головної ролі ЗС України зріс внесок в оборону держави ІВФ та ПрО;

- необхідність передбачити під час ОП сумісність усіх складових сил оборони, безперервність та стійкість управління ними в кризових ситуаціях, максимальне використання їх спроможностей при оптимальних витратах ресурсів;

- *третій* – перспективна система ОП має одночасно базуватися на положеннях двох методів ОП – на основі спроможностей і на основі загроз. Такий висновок зробив Національний інститут стратегічних досліджень у своїй Аналітичній записці Міністру оборони України “Щодо актуальних питань методичного забезпечення процесів оборонного планування відповідно до процедур та стандартів НАТО” від 28.12.2017 № 293/925.

Планування, орієнтоване на спроможності, – не єдиний відомий підхід до ОП. Так, у “Настанові НАТО з довгострокового оборонного планування” наведено ще деякі підходи, за допомогою яких можна здійснювати ОП (як окремо, так і у поєднанні один з одним). Ці підходи наведені у табл. 4.1.

Розглянемо організацію ОП у США, оскільки воно охоплює всі процеси ОП, притаманні іншим державам – членам НАТО. При цьому основою ОП у збройних силах США є система, побудована на пріоритетах, визначених Національною стратегією безпеки США.

Планом об’єднаних стратегічних можливостей визначається перелік військових місій (завдань) та шляхи їх перетворення на можливості, які необхідно забезпечити.

Процес ОП на рівні міністерства оборони США поєднує розвиток оборонної політики, військової стратегії з цілями й політикою національної безпеки, визначає вимоги до збройних сил США, їхні завдання та дає провідні вказівки щодо розподілу ресурсів для виконання функцій і завдань збройних сил США для досягнення національних цілей.

Управління програмами у збройних силах США починається з *фази планування*. Мета цієї фази – розроблення Вказівок з оборонного планування. Ця фаза починається за три роки до фінансового року, у якому буде сформований бюджетний запит.

Вказівки з оборонного планування – найважливіший документ планування, який відображає пріоритети національної безпеки, представлені в

Національній воєнній стратегії США та Оборонному огляді. Вказівки з оборонного планування визначають політику, планування в мирний, кризовий і воєнний час та є базовим документом для формування програм.

Таблиця 4.1

Підходи до здійснення оборонного планування

Підхід	Основа	Сильні сторони	Слабкі сторони
Хеджування (захист від втрат)	Мінімізація ризику	Забезпечується збалансованість і гнучкість	Перебільшує могутність противника, сценарії найбільш несприятливого розвитку подій, великі втрати
Фіскальний підхід	Бюджет	Підтримка процесу розвитку демократії, потребує визначення пріоритетів	Не завжди адекватно відображене середовище безпеки, негативно впливає на циклічні витрати, приводить до “справедливого розподілу”
Потенціал (місія)	Функції	Реальне оцінювання потенціалу, визначення пріоритетів, подолання невідомості	Тенденція до часткової оптимізації, не враховує основної мети, недооцінює могутності дружніх держав
Знизу вверх	Військовий потенціал на сьогоднішній день	Акцент на реальних факторах, застосовується для удосконалення військових планів	Не враховується майбутнє, відсутня загальна картина
Зверху вниз	Інтереси, цілі, стратегії	Акцент на мету, систематичність, науковість (“макропідхід”), зведення воедино інструментів влади	Обмеження враховуються не відразу, не зачіпаються вищі рівні, поінформованість громадськості про стратегію
За сценаріями	Ситуація, обставини	Виділення пріоритетів, динамічність, аналіз з урахуванням тимчасового фактора	Непередбачуваність розвитку сценарію, тенденція до ретроспективності
З позиції загроз	Супротивник	Акцент на майбутньому, баланс сил, акцент на військовій могутності	Спрощеність підходу, погана пристосованість до несподіваних змін, ретроспективність
Розвиток нових технологій	Високоякісні системи	Акцент на науковому, творчому підході, збереження людських життів і скорочення втрат, мультиплікатор збройних сил	Високі втрати на застосування методу часто не відповідають незначності результатів, високий ступінь ризику, підривається збалансованість структури збройних сил

На підставі вказівок розробляють Програмно-цільовий меморандум, який полягає у визначенні необхідних можливостей і критичних потреб.

Одночасно з отриманням Програмно-цільового меморандуму бюджетні менеджери із секретаріату міністра оборони США й управління менеджменту та бюджету починають підготовку Орієнтовного бюджетного подання.

Наступна фаза – *огляд програм і рішень до них*. Після отримання Програмно-цільового меморандуму та Орієнтовного бюджетного подання Об'єднаний штаб збройних сил США проводить огляд їхньої програмної складової, щоб оцінити відповідність Вказівок з оборонного планування, Національної воєнної стратегії із завданнями оборонного огляду.

Закінчується ця фаза поданням бюджетного запиту. Результатом перегляду програм і прийняття рішень за ними є Оборонна частина Президентського бюджету.

Міністерство оборони подає до Конгресу дворічний бюджет як повністю профінансований.

Після підписання президентом підготовленого парламентом закону про бюджет управління менеджменту та бюджету може розпочати виділення коштів. Види збройних сил США виконують бюджет, забезпечується розвиток військ (сил) і можливостей, командування уточнюють у разі потреби свої оперативні плани.

Отже, ОП у США організується та базується виключно на вимогах, визначених політичним керівництвом США у Національній стратегії безпеки США. Це є визначальною особливістю на відміну від інших держав – членів НАТО.

Вихідними даними з визначення спроможностей в Україні є:

- визначені законами України засади внутрішньої і зовнішньої політики, у тому числі у сфері оборони держави;
- визначені Президентом України прогнозовані загрози національній безпеці та національним інтересам України, стратегічні цілі та основні завдання політики національної безпеки у сфері оборони держави, а також уточнені у разі потреби завдання сил оборони;
- висновки за результатами аналізу досягнень воєнної науки та новітніх технологій військового призначення, досвіду застосування ЗС України та інших складових сил оборони у воєнних діях і міжнародних операціях з підтримання миру та безпеки;
- орієнтовні прогнозні показники можливостей держави у задоволенні потреб оборони людськими, фінансовими та матеріально-технічними ресурсами (показники виробництва ОВТ підприємствами ОПК у мирний час, після введення в дію мобілізаційного плану національної економіки України на особливий період, закупівлі за кордоном, виробництва в кооперації, лізингу та інших форм військово-технічного співробітництва);
- затверджена за результатами оборонного огляду загальна структура, склад та організація Збройних Сил (для довгострокового планування – модель (обрис) майбутнього сектору безпеки і оборони) та організація виконання

завдань та заходів, програм і планів, оцінювання стану досягнення спроможностей.

Основними завданнями ОП на основі спроможностей є:

- оцінювання середовища безпеки (визначення засад, цілей та основних завдань державної політики у сфері оборони, пріоритетів і напрямів розвитку сил оборони з урахуванням реальних і потенційних загроз у воєнній сфері, демографічних та фінансово-економічних можливостей держави);

- визначення вимог до спроможностей, структури, чисельності особового складу, кількісних та якісних показників ОВТ, інших видів МТЗ, військової інфраструктури, підготовленості особового складу сил оборони (формування перспективного складу ЗС України, який задовольняє вимогам щодо необхідних спроможностей з урахуванням можливостей держави задовольнити потреби оборони);

- оцінювання стану готовності сил оборони до виконання завдань з оборони України (оцінювання наявних спроможностей ЗС України та інших складових сил оборони щодо виконання завдань за всіма визначеними сценаріями), а також результатів виконання заходів з їхнього розвитку за попередній період;

- формування комплексного документа з розвитку спроможностей ЗС України та інших складових сил оборони, а також потреби на розвиток їх спроможностей у видатках Державного бюджету України, оцінювання ризиків;

- планування ресурсного забезпечення ЗС України та інших складових сил оборони (формування пропозицій до державного оборонного замовлення, планування закупівель продукції, робіт і послуг, у тому числі на особливий період);

- планування заходів з мобілізаційної підготовки у секторі безпеки і оборони;

- організація виконання завдань та заходів програм і планів, проведення оцінювання стану досягнення спроможностей.

У країнах – членах НАТО концепції розвитку (модель) збройних сил, які розробляють на 10...20 років і уточнюють кожні 5...10 років, включають:

- оцінювання розвитку геополітичної ситуації;
- основні виклики та загрози на перспективу;
- роль, місце й обрис збройних сил та їх видів;
- основні принципи ведення операцій;
- вимоги до перспективних систем ОВТ.

Концепції розвитку (моделі) видів збройних сил також розробляють на 10...20 років, але вони більш деталізовані.

Таким чином, метод ОП розвитку ЗС України на основі спроможностей передбачає удосконалення процедур ОП та узгодження їх з бюджетним плануванням.

4.3.4. Організація оборонного планування в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України: стратегічні аспекти

Суб'єктами ОП в МО України та ЗС України є структурні підрозділи МО України та ГШ ЗС України, штаби видів, родів військ ЗС України, оперативних командувань, з'єднань, військових частин та установ на своєму рівні за свої підпорядковані частини та за напрямками відповідальності.

Об'єктом ОП є ЗС України, ІВФ, а також органи виконавчої влади, підприємства, установи та організації, діяльність яких може впливати на обороноздатність держави.

Основоположними документами ОП є:

- законодавчі акти з питань національної безпеки та оборони;
- Стратегія національної безпеки України;
- Стратегія воєнної безпеки України;
- Стратегічний оборонний бюлетень України;
- Державна програма розвитку ОВТ;
- Державна програма реформування та розвитку ОПК;
- Завдання ЗС України та іншим складовим сил оборони.

До основних завдань *Міністерства оборони України* як суб'єкта ОП належать:

- проведення аналізу стану та визначення тенденцій розвитку воєнно-політичної, воєнно-економічної та воєнно-стратегічної обстановки в державі та світі, характеру форм і способів ведення збройної боротьби;
- участь у визначенні (уточненні) засад державної політики у сфері оборони і військового будівництва;
- створення нормативно-правової бази для середньо- та короткострокового планування;
- визначення пропозицій та прогнозних показників видатків зведеного бюджету МО України, мети, завдань, напрямів, пріоритетів та етапів розвитку ЗС України;
- розроблення пропозицій (у разі потреби) до довгострокових документів у сфері оборони в частині, що стосується МО України (Стратегічного оборонного бюлетеня України, Державної програми розвитку ОВТ тощо).

Генеральний штаб ЗС України як суб'єкт ОП виконує такі завдання:

- розроблення пропозицій до Стратегії воєнної безпеки України – складової частини Стратегії національної безпеки України, Державної програми розвитку ОВТ, законодавчих та інших нормативно-правових актів у сфері оборони та військового будівництва;
- участь в оборонному огляді, за результатами якого розробляють пропозиції до Стратегічного оборонного бюлетеня України;

- розроблення пропозицій щодо формування і реалізації воєнної політики;
- участь у формуванні пропозицій щодо визначення матеріальних, фінансових і людських ресурсів для забезпечення потреб ЗС України;
- організація роботи щодо виконання заходів коротко-, середньо- та довгострокового ОП та взаємодія з іншими складовими сил оборони;
- участь у проведенні аналізу воєнно-політичної, воєнно-економічної та воєнно-стратегічної обстановки, визначенні рівня реальних і потенційних загроз воєнній безпеці України;
- розроблення пропозицій з визначення прогностичних фінансово-економічних показників на довгострокову перспективу щодо забезпечення розвитку ЗС України.

Невід'ємною складовою ОП є планування спроможностей ЗС України, першою фазою якого є визначення вимог до сил оборони, які базуються на положеннях Стратегії національної безпеки України та Стратегії воєнної безпеки України і дають змогу сформулювати Цільовий пакет спроможностей ЗС України (сил оборони).

Безпосередньо Каталог спроможностей Збройних Сил України (сил оборони) формується на підставі синтезу завдань усіх можливих сценаріїв застосування ЗС України (сил оборони). Каталог є узагальненим списком завдань, описаних за допомогою спроможностей, якими мають володіти ЗС України (сили оборони).

Оцінювання наявних спроможностей ЗС України (сил оборони) надає змогу розробити плани розвитку спроможностей, які мають бути у кожній структурі ЗС України та решти сил оборони, а це сприяє розробленню Комплексного плану розвитку потрібних спроможностей.

Надалі здійснюють імплементацію або впровадження зазначеного плану у вигляді державних програм розвитку, а також оцінювання результатів їх виконання.

4.3.5. Основи планування розвитку Збройних Сил України з урахуванням досвіду операції Об'єднаних сил оборони

Аналіз організації ОП розвинутих країн світу дає змогу стверджувати, що основним документом довгострокового планування у країнах – членах НАТО є Концепція розвитку (модель) збройних сил країни на 10...20 років уперед. Концепція включає оцінки розвитку геополітичної ситуації, основні виклики та загрози, які можна очікувати на перспективу, їхні джерела, роль, місце й обрис збройних сил (та їхніх видів) майбутнього у системі національної безпеки країни, основні принципи проведення операцій та вимоги до перспективних систем ОВТ.

Концепції, як правило, оновлюють кожні 5...10 років або у разі різкої зміни геополітичної ситуації (наприклад події 11 вересня 2001 р.). На підставі Концепції розвитку збройних сил розробляють відповідні концепції розвитку видів на такий самий термін, але більш деталізовано.

Основною структурою оборонного (перспективного) планування у країнах – членах НАТО є міністерство оборони, до складу якого входять міністерства (департаменти) видів збройних сил, а також департаменти видів забезпечення або агенції (ресурсів, охорони здоров'я тощо). Чисельність департаментів однакова і не залежить від чисельності виду збройних сил; командувачі мають однакове військове звання і підпорядковані безпосередньо міністру оборони.

Під час формування бюджету виду збройних сил (ресурсного плану) управління (А1 (персонал), А3/7 (поточні операції та підготовка сил), А4 (логістика), А6 (інформаційні системи)) надають дані щодо планування (виконання) заходів і коштів за своїми напрямками до управління А5 (оборонного планування), яке ці дані узагальнює та надає в управління А8 (фінанси і ресурси), яке остаточно опрацьовує бюджет, підписує його у відповідного міністра (командувача) виду військ та передає до департаменту фінансів міністерства оборони, яке включає його до бюджету збройних сил.

У листопаді 2004 р. був прийнятий Закон України “Про організацію оборонного планування”, який визначив завдання, зміст і порядок планування в галузі оборони та координації дій органів державної влади в цій сфері. З січня 2005 р. у ЗС України започатковано середньо- та короткострокове ОП. Організаційно система ОП України є багаторівневою, міжгалузевую, централізованою і разом з тим ієрархічно структурованою відповідно до повноважень центральних органів виконавчої влади.

Основними завданнями *МО України* як суб'єкта ОП є:

- підготовка проектів законодавчих та інших нормативних актів у сфері оборони, забезпечення їх виконання у ЗС України;
- участь у формуванні оборонного бюджету, звітність перед Кабінетом Міністрів України про використання виділених коштів;
- функція формування державного оборонного замовлення на розроблення, виробництво, постачання, ремонт, знищення й утилізацію ОВТ, військового майна і металобрухту, виконання робіт та надання послуг;
- визначення напрямів розвитку ЗС України і підготовки їх у мирний та воєнний час;
- забезпечення бойової і мобілізаційної готовності, боєздатності та підготовки ЗС України до виконання завдань;
- участь в аналізі воєнно-політичної обстановки, визначення рівня воєнної загрози національній безпеці України;
- підготовка пропозицій з питань участі підрозділів ЗС України у ММО, надання військової допомоги іноземним державам, допуску підрозділів

збройних сил інших держав на територію України, здійснення планування в сфері оборони згідно з міжнародними зобов'язаннями, які взяла на себе Україна в межах ООН і ОБСЄ.

Основними завданнями *Генерального штабу ЗС України* як суб'єкта ОП є:

- участь у формуванні та реалізації державної політики у сфері оборони, стратегії воєнної безпеки, обґрунтуванні напрямків розвитку ЗС України;
- визначення потреб в особовому складі, озброєнні, військовій техніці, матеріально-технічних, енергетичних, фінансових, інформаційних ресурсах, продовольстві, земельних і водних ділянках, комунікаціях, фондах та майні, які необхідні для належного виконання завдань ЗС України;
- стратегічне планування застосування ЗС України та ІВФ;
- розроблення пропозицій щодо проєктів законів та інших нормативно-правових актів з питань підготовки і застосування ЗС України;
- внесення пропозицій МО України щодо оборонного бюджету;
- розроблення комплексних державних (цільових) програм реформування та розвитку ЗС України.

Невід'ємною складовою ОП є оборонний огляд, який проводять періодично через кожні три – п'ять років або у разі потреби.

Оборонний огляд – процедура оцінювання стану і готовності ЗС України, ІВФ та ОСпП до виконання завдань у сфері оборони, за результатами якої розробляють Стратегічний оборонний бюлетень України та вживають заходів, спрямованих на зміцнення обороноздатності держави.

Основними керівними документами, які визначають організаційні підстави для проведення оборонного огляду в Україні та механізм міжгалузевої координації в межах цього процесу, є Указ Президента України щодо проведення оборонного огляду, постанова Кабінету Міністрів України щодо прогнозних показників видатків Державного бюджету України на довгостроковий період та Перелік основних заходів проведення оборонного огляду в МО України.

Кабінет Міністрів України організовує і контролює проведення оборонного огляду центральними органами виконавчої влади та іншими заінтересованими державними органами.

Організація розроблення Стратегічного оборонного бюлетеня покладається на Раду національної безпеки і оборони України, яка подає Стратегічний оборонний бюлетень на схвалення Президентіві України.

Для забезпечення виконання заходів оборонного огляду стосовно ЗС України наказом Міністра оборони створюється експертно-аналітична група МО України з питань проведення оборонного огляду, на яку покладається відповідальність за розроблення проєкту Стратегічного оборонного бюлетеня України (у частині, що стосується МО України) та підготовку пропозицій щодо вдосконалення законодавства з питань стратегічного, у тому числі ОП.

Для виконання безпосередніх завдань оборонного огляду в межах визначеного складу експертно-аналітичної групи комісії МО України створюють робочі підгрупи для опрацювання таких напрямів ОП:

- аналіз можливих загроз національній безпеці України;
- моделювання воєнних конфліктів, визначення завдань, форм та способів застосування ЗС України;
- розроблення перспективної структури ЗС України відповідно до завдань;
- обґрунтування складу та чисельності перспективної структури ЗС України, визначення заходів щодо приведення ЗС України до перспективної структури;
- фінансово-економічне обґрунтування запропонованої структури та програми розвитку ЗС України;
- ресурсне забезпечення ЗС України щодо їх розвитку, забезпечення модернізації техніки та озброєння, закупівля нових зразків ОВТ;
- вирішення соціальних проблем військовослужбовців та членів їх сімей;
- міжнародне співробітництво.

Для забезпечення практичної реалізації завдань оборонного огляду за рішенням голови Державної комісії з питань реформування ЗС України, ІВФ та ОПК створюється робоча група, яка є ключовим елементом системи міжвідомчої взаємодії з питань оборонного огляду.

За результатами виконання завдань оборонного огляду в МО України формуються пропозиції щодо проєкту Стратегічного оборонного бюлетеня України в частині, що стосується МО України, які установленим порядком подають до робочої групи Державної комісії. Супроводження зазначеного проєкту до його затвердження покладається на Департамент воєнної політики та стратегічного планування.

Наукове супроводження основних положень Стратегічного оборонного бюлетеня України здійснюють науково-дослідні установи за напрямками своєї діяльності. Відповідні заходи включають до щорічного плану наукової та науково-технічної діяльності МО України.

У ЗС України набуває актуальності проблема підвищення ефективності прийняття рішень у процесах ОП. Традиційні способи збирання й оброблення інформації вже не задовольняють вимоги швидкодії цих процесів. Для автоматизації процесів ОП в ЗС України розроблено та впроваджено інформаційно-аналітичні системи (ІАС), які враховують національну специфіку планування в оборонній сфері та можливі шляхи інтеграції з аналогічними ІАС передових країн світу.

Для оцінювання сучасного стану ЗС України, ІВФ та ОСпП, всебічного аналізу кількісних і вартісних показників та визначення оптимального складу й структури ЗС України розроблено і прийнято на озброєння ІАС підтримки ОП “Ресурс”.

Таким чином, в Україні створено нормативно-правову базу для реалізації ОП, яка дає змогу визначити завдання, шляхи реалізації та безпосередніх виконавців на всіх рівнях цього процесу.

Кінцевим результатом ОП у МО України та ЗС України є раціональні управлінські рішення у формі прогнозів, програм та планів щодо реалізації державної політики у сфері національної безпеки й оборони, які максимально враховують воєнно-політичну обстановку у регіоні і світі, геополітичне положення України та її економічні можливості, сприяють виконанню всебічно скоординованих заходів щодо розвитку ЗС України, забезпечення необхідного рівня обороноздатності держави.

Розвиток ЗС України – процес набуття визначеного потенціалу для гарантованого виконання завдань за призначенням. Основними складовими цього процесу є:

- створення та удосконалення організаційно-штатної структури і складу ЗС України;
- технічне оснащення військ (сил);
- підготовка та накопичення мобілізаційних ресурсів і запасів усіх видів;
- укомплектування ЗС України особовим складом;
- організація проходження військової служби і підготовки кадрів;
- організація управління та всіх видів забезпечення;
- підтримання бойової і мобілізаційної готовності військ (сил);
- розроблення статутів, настанов і порадників;
- наукова підтримка заходів будівництва та розвитку ЗС України.

Механізм проведення стратегічного планування розвитку ЗС України має чотири етапи.

1. *Аналіз загроз національній безпеці держави у воєнній сфері та формування пропозицій щодо завдань розвитку ЗС України.*

Міністерство оборони, Генеральний штаб спільно з Міністерством закордонних справ України формують пропозиції щодо завдань розвитку ЗС України і подають їх до Кабінету Міністрів України. Після схвалення Кабінетом Міністрів України ці завдання розглядає Рада національної безпеки і оборони України. Прийняте відповідне рішення РНБО України вводиться в дію Указом Президента України і має назву Стратегічний оборонний бюлетень України.

2. *Обґрунтування структури та чисельності, мобілізаційних і ресурсних потреб ЗС України.*

Визначені Стратегічним оборонним бюлетенем України завдання розвитку ЗС України є основою для обґрунтування структури та чисельності ЗС України, мобілізаційних, ресурсних (фінансових, матеріально-технічних та інших) потреб, які є основними вихідними даними для наступних етапів стратегічного планування. Міністерство оборони, Генеральний штаб, командування видів ЗС України розробляють вихідні дані для обґрунтування скла-

ду та чисельності ЗС України, функціональних структур, видів ЗС України, родів військ і спеціальних військ, військових частин і установ забезпечення, військово-навчальних закладів та інших структур, визначають їх раціональні організаційно-штатні структури, потребу в озброєнні (переозброєнні) для забезпечення виконання поставлених завдань.

3. Визначення прогнозних напрямів та переліку програмних заходів розвитку, потреб у людських, матеріальних і фінансових ресурсах.

Визначені вихідні дані порівнюють з реальним станом військ (сил). На підставі результатів порівняльного аналізу МО, Генеральний штаб, види ЗС України розробляють прогнозні напрями та перелік програмних заходів розвитку ЗС України, визначають потребу в людських, матеріальних і фінансових ресурсах.

4. Подання пропозицій МО України щодо розроблення документів довгострокової перспективи, які формують нормативно-правове поле розвитку ЗС України.

Наукове супроводження етапів стратегічного планування розвитку ЗС України забезпечують науково-дослідні установи під час виконання науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт.

Водночас задеклароване в Україні впровадження адаптованої до вимог провідних країн світу системи ОП на основі програмно-цільового методу на практиці є обмеженим. Насамперед це стосується циклічності та безперервності процесу. Процедури аналізу та оцінювання виконання головних і цільових оборонних програм порівняно із запланованими, а також відпрацювання змін до Державної програми розвитку ЗС України не мають бути суто статистичними. Якби періодично відбувалося затвердження змін до Державної програми та відповідно до неї перепрацьовувались цільові програми, то такі документи були б реалістичнішими.

Таким чином, існуючі проблеми розриву між документами ОП та реальним виконанням заходів ЗС України є наслідком недосконалості механізму, який пов'язує розподіл ресурсів з конкретним виконанням певної дії та отриманим ефектом під час досягнення кінцевої мети. Зазначене потребує розроблення єдиної методологічної основи управління оборонними ресурсами держави.

4.4. Основи планування застосування Сил оборони України

4.4.1. Теоретичні основи та актуальні проблеми планування застосування Сил оборони

Реалії міжнародної обстановки, які керівництво України неадекватно оцінювало протягом майже всіх років незалежності, поширення помилкової думки, що воєнної загрози на цей час немає, демонстрація

відкритості і прозорості воєнної політики, міжнародні колективні гарантії безпеки призвели до перманентного скорочення видатків на оборону та чисельності збройних сил і озброєнь.

Проте життя і події кінця XX – початку XXI ст. демонструють інше. Загроза масштабної війни хоча й відсунута, але не виключена, а гарантії незворотності позитивних змін у світі поки що немає. Невирішеність деяких політичних, економічних, екологічних, соціальних, територіальних, релігійно-етнічних, демографічних проблем призвели до нестабільності та розв'язання різномасштабних збройних конфліктів і війн на Африканському континенті, у Перській затоці, на Балканах, у Центральній Азії, на Близькому Сході, на Кавказі та безпосередньо на території України.

Однією з головних причин неготовності сектору безпеки і оборони України до ефективної протидії гібридній війні Російської Федерації була низька якість прогнозування можливих загроз національній безпеці України у сфері оборони, характеру можливих конфліктів, до яких може бути втягнута Україна, а через це низька ефективність зовнішньополітичних, соціально-економічних, інформаційно-психологічних, правових заходів, і як наслідок, відсутність дієвих планів застосування угруповань військ (сил) ЗС України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань та ПрО ОСпП.

Виходячи з аналізу воєнно-політичної обстановки, характеру викликів та загроз для України у воєнній сфері, наявних і перспективних можливостей військ (сил), ІВФ та ОСпП, об'єктивної логіки розвитку конфліктної ситуації, а також вимог Конституції та законів України, стратегічне застосування ЗС України полягає у підготовці й веденні воєнних та інших дій із загальною метою:

- запобігання воєнним конфліктам;
- стримування збройної агресії;
- ліквідації (локалізації, нейтралізації) збройних конфліктів;
- відсічі збройній агресії, захисту суверенітету та територіальної цілісності держави, а також виконання міжнародних зобов'язань держави щодо надання військової допомоги й участі у миротворчих операціях з підтримання миру та безпеки.

Отже, держава та її сили безпеки і оборони, насамперед ЗС України, повинні запроваджувати нові підходи до планування національної оборони, які, зважаючи на чітко визначений євроатлантичний вибір України, ґрунтуються на стандартах НАТО з урахуванням досвіду АТО на Донбасі та забезпечують комплексний підхід до реагування на воєнно-політичні кризи.

Функції та завдання ЗС України. Україна є молодого суверенною європейською країною, яка прагне у дуже складних умовах забезпечити воєнно-політичну та економічну стабільність, усунути існуючі протиріччя із

суміжними державами та своєчасно запобігти виникненню міждержавних конфліктів, встановити відносини рівноправного та взаємовигідного партнерства з іншими державами у різних сферах життєдіяльності. Для цього в Україні має бути достатньо сил, щоб протистояти посяганням на її суверенітет та територіальну цілісність з боку інших держав, перш за все Російської Федерації.

Проблеми визначення функцій та завдань збройних сил є, за своєю природою, основоположними у військовому будівництві держави, тому що охоплюють комплекс соціально-політичних, економічних, законодавчих, адміністративно-правових, ідеологічних, інформаційно-психологічних, оперативнотрагетичних, військово-технічних, організаційно-штатних та інших заходів.

Розглянемо співвідношення категорій “функція” та “завдання”.

У “Сучасному словнику іншомовних слів” одним із визначень “функції” (від лат. *functio* – виконання, звершення) є таке: “обов’язок, коло діяльності; призначення”.

Загальновизнане енциклопедичне тлумачення категорії “функція” виходить з того, що це – діяльність, обов’язок, робота, зовнішній вираз властивостей об’єкта у визначеній системі відносин.

У соціальних системах (соціології) тлумачення категорії “функція” виходить з того, що це – роль, яку виконує певний соціальний інститут, або процес щодо цілого (функція держави, функція сім’ї, функція збройних сил тощо). Отже, у соціальних системах “функція” – призначення тієї чи іншої соціальної системи або соціального інституту (відповідає на питання: для чого створено?).

Завдання – те, що треба виконувати, вирішувати. У загальному розумінні відповідає на питання: що потрібно робити, щоб виконати своє призначення? Або це – напрями (заходи) реалізації функцій (призначення) соціальної системи (соціального інституту).

Розрізняють зовнішні, внутрішні, основні, неосновні, загальні та специфічні функції.

Для збройних сил критерієм поділу функцій на зовнішні та внутрішні є тип загрози, який буває також зовнішнім або внутрішнім.

Основними чинниками, які впливають на формування зовнішніх функцій збройних сил, є:

- зовнішньополітичні цілі держави, її належність до воєнно-політичних союзів і міжнародних зобов’язань;
- геополітичне положення країни;
- характер безпекової ситуації довкола країни та тенденції її розвитку;
- характер можливих воєнних конфліктів сучасності та тенденції розвитку збройної боротьби;
- досягнутий рівень розвитку ОВТ і воєнної науки у світі.

До *зовнішніх функцій* ЗС України належать: оборона держави, захист її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності кордонів.

Основними чинниками, що впливають на формування внутрішніх функцій збройних сил, є:

- характер соціально-політичного устрою держави;
- ступінь розвитку промислового виробництва, науки і техніки;
- чисельність і склад населення, його національні особливості та традиції, рівень освіти й культури, наявність підготовлених кадрів;
- географічне розташування країни;
- досягнутий рівень розвитку ОВТ;
- стан розвитку комунікацій та транспортної інфраструктури;
- рівень розвитку воєнної науки;
- історичні традиції тощо.

До *внутрішніх функцій* ЗС України (за певної умовності класифікації) належать:

- участь у захисті конституційного ладу, економічного, науково-технічного й оборонного потенціалу держави;
- участь у забезпеченні внутрішньої соціально-політичної стабільності в країні;
- участь у боротьбі з тероризмом;
- участь у ліквідації наслідків природних та техногенних катастроф, стихійного лиха.

Ступінь участі ЗС України, ІВФ та ПрО у справі захисту національних інтересів держави у воєнній сфері визначається на підставі поділу функцій на основні та неосновні.

Основними є такі функції, які визначають основне призначення державного органу або формування і яким підпорядкована вся їхня діяльність.

Неосновними є такі функції, які не визначають основного призначення, не регламентують їх діяльність, є другорядними і можуть виконуватись у разі нагальної потреби та надзвичайних ситуацій, якщо це не перешкоджає виконанню основних функцій або поєднується з ними.

На збройні сили традиційно покладаються зовнішні функції, які завжди для них є основними. Виконання ж збройними силами внутрішніх функцій (які пов'язані із застосуванням військової сили для забезпечення внутрішньої соціально-політичної стабільності в країні) до останнього часу було дискусійним, розцінювалося як порушення демократичних принципів суспільства або засіб для досягнення політичного панування та соціального пригноблення. Реалії сьогодення чітко підтвердили необхідність розширення внутрішніх функцій збройних сил у напрямі залучення їх до боротьби з терористичними та незаконними збройними формуваннями, які підтримуються ззовні й спрямовані на руйнування конституційного ладу в державі.

Функції формувань і державних органів закріплюються та чітко регламентуються законодавчими актами держави.

Функції та завдання ЗС України визначені в основних законодавчих актах України: Конституції України, законах України “Про оборону України”, “Про Збройні Сили України”, а також у нормативно-правових актах Президента України і Кабінету Міністрів України.

Так, стаття 17 Конституції України визначає: “Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності покладаються на Збройні Сили України”. Виконання зазначеної функції досягають підтриманням ЗС України у постійній готовності до виконання завдань за призначенням та всебічним їх забезпеченням.

Ця ж функція покладається і на інші складові сил оборони, які повинні взаємодіяти із ЗС України під час оборони держави, але вона не є для них основною.

До *основних* функцій ЗС України належать також: зміцнення воєнно-політичної стабільності в регіоні й у світі; протидія іншим зовнішнім загрозам воєнного характеру.

До *неосновних* функцій ЗС України належить внутрішня функція.

Основна функція водночас є загальною, оскільки обов’язкова для усіх структурних підрозділів ЗС України. Разом з тим загальна функція не тотожна основній функції, оскільки вказує лише на спільність завдань, але не визначає основного призначення того чи іншого формування. Так, оборона України є загальною функцією для усіх складових сектору безпеки та оборони держави, але основною є лише для ЗС України.

Зміст основної функції виявляється через специфічні функції.

Специфічні функції ЗС України, ІВФ притаманні лише їм та пояснюють і деталізують механізм реалізації їх основної (загальної) функції.

Так, функції оборони держави та захисту її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності реалізуються через такі специфічні функції:

- прогнозування, виявлення та оцінювання загроз національній безпеці у воєнній сфері;
- охорона державного кордону у повітряному просторі та підводному просторі у межах територіального моря.

Функції ЗС України визначають виходячи з логіки розвитку конфліктної ситуації, яка може призвести до виникнення воєнного конфлікту.

Запобігання та стримування агресії полягає в усуненні політико-дипломатичними, економічними, інформаційними, військовими та іншими заходами умов і чинників, що визначають виникнення небезпечних викликів і загроз для національних інтересів держави, та у вживанні адекватних (по можливості випереджувальних) заходів для попередження (призупинення) намірів агресора щодо застосування військової сили для вирішення протиріч.

У разі переростання конфліктної ситуації у конфлікт (відкриту фазу

збройної боротьби) ЗС України здійснюють відсіч збройній агресії завданням ударів по найважливіших об'єктах і військах агресора, щоб примусити його відмовитися від подальшого ведення воєнних (бойових) дій і укласти мир на умовах, які відповідають національним інтересам.

У постконфліктний період, який може тривати довго, ЗС України виконують завдання щодо недопущення відновлення конфлікту та надають допомогу органам державної влади у відновленні конституційного ладу, сталого функціонування систем державного управління, економіки, життєзабезпечення населення тощо.

У статті 1 Закону України “Про Збройні Сили України” безпосередньо на ЗС України покладено такі основні функції:

- стримування збройної агресії проти України та відсіч їй;
- охорона повітряного простору держави та підводного простору у межах територіального моря України;
- участь у заходах, спрямованих на боротьбу з тероризмом, у випадках, визначених законом.

Для виконання покладених функцій ЗС України визначають певні завдання, які закріплюють у відповідних нормативно-правових актах.

Основними завданнями ЗС України у мирний час визначені:

- розвідувальна та інформаційно-аналітична діяльність в інтересах оборони держави;
- підтримання військ (сил) у постійній бойовій і мобілізаційній готовності;
- несення бойового чергування;
- проведення заходів з оперативної, бойової, мобілізаційної та гуманітарної підготовки військ (сил) до виконання завдань за призначенням;
- здійснення заходів щодо забезпечення інформаційної безпеки;
- участь у здійсненні заходів з підготовки до ТрО;
- участь у створенні, підготовці та накопиченні мобілізаційних ресурсів і непорушного запасу;
- участь у накопиченні ОВТ, інших матеріальних ресурсів у непорушному запасі та мобілізаційному резерві, а також створенні резерву військово-навчених людських ресурсів;
- надання допомоги центральним і місцевим органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування в проведенні пошукових та аварійно-рятувальних робіт під час ліквідації надзвичайних ситуацій природного та техногенного характеру;
- участь у виконанні міжнародних договорів України щодо контролю над озброєнням;
- участь у заходах міжнародного співробітництва (на дво- і багатосторонніх засадах) та у ММО.

Основними завданнями ЗС України в особливий період до початку збройної агресії визначені:

- активізація розвідки для своєчасного попередження Президента України, Голови Верховної Ради України, прем'єр-міністра України про можливу збройну агресію та приведення у вищі ступені бойової готовності військ (сил);
- посилення охорони і захист державного кордону, захист повітряного простору;
- створення та нарощування угруповань військ (сил) на загрозованих напрямках, у тому числі проведення стратегічного розгортання (часткового або повного) ЗС України.

Основними завданнями ЗС України в особливий період у разі збройної агресії визначені:

- проведення стратегічного розгортання ЗС України та створення угруповань військ (сил) для відсічі збройній агресії;
- відбиття нападу агресора з повітря, суші і моря та недопущення вторгнення угруповань його військ (сил) на територію держави;
- ведення операцій і бойових дій для завдання ураження військам (силам) агресора, його розгрому та створення умов для укладення миру;
- ліквідація (локалізація, нейтралізація) збройного конфлікту в разі його виникнення.

Основними завданнями ЗС України після відсічі збройній агресії визначені:

- відновлення боєздатності військ (сил);
- проведення демобілізації;
- надання допомоги населенню, центральним і місцевим органам виконавчої влади та місцевого самоврядування у ліквідації наслідків воєнних (бойових) дій.

Крім того, для протидії терористичним актам і диверсіям на важливих державних і військових об'єктах ЗС України можна залучати до виконання таких завдань:

- прикриття важливих державних об'єктів від повітряного нападу, здійснюваного з терористичною метою;
- припинення протиправних дій повітряних суден у повітряному просторі держави, якщо їх використовують для здійснення терористичного акту;
- запобігання і припинення терористичних актів у територіальних водах;
- забезпечення захисту об'єктів ЗС України від терористичних посягань;
- попередження, запобігання і припинення злочинних діянь, здійснюваних з терористичною метою на військових об'єктах;
- запобігання та усунення терористичних загроз безпеці держави із-за її кордонів (під час участі в АТО у випадках, визначених законодавством).

Для участі у міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки та

надання військової допомоги іншим державам на підставі міжнародних договорів у порядку і на умовах, визначених законодавством України, ЗС України виконують такі завдання:

- участь у міжнародних операціях для запобігання виникненню, врегулювання або створення умов для врегулювання міждержавних та внутрішніх конфліктів в інших державах за згодою сторін конфлікту або з використанням примусових заходів за рішенням Ради Безпеки ООН;

- виконання завдань із забезпечення безпеки і додержання прав людини;
- усунення загрози миру, порушень миру чи акту агресії;
- надання військової допомоги іншим державам на підставі міжнародних договорів у порядку і на умовах, визначених законодавством.

У разі залучення до ліквідації наслідків надзвичайних природних та техногенних ситуацій на території держави ЗС України виконують такі завдання:

- надання допомоги центральним і місцевим органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, які становлять загрозу життю і здоров'ю значних верств населення та потребують термінового проведення великих обсягів аварійно-рятувальних і відновних робіт;

- ліквідація наслідків надзвичайних ситуацій на військових об'єктах.

У разі кризової ситуації у прикордонних районах, яка не загрожує територіальній цілісності та конституційному ладу держави, але за умов ескалації може перерости у внутрішній збройний конфлікт, ЗС України можуть залучатися до виконання таких завдань:

- сприяння центральним і місцевим органам виконавчої влади, органам місцевого самоврядування, відповідним військовим командуванням (на які покладається здійснення заходів надзвичайного стану) у припиненні масового переходу державного кордону з території суміжних держав;

- припинення спроб створення (за підтримки із-за меж країни) терористичних організацій та не передбачених законом воєнізованих або збройних формувань;

- припинення діяльності організованих злочинних угруповань, у тому числі міжнародних, які намагаються діяти через державний кордон та у виключній (морській) економічній зоні держави.

У разі участі у загальнодержавних заходах щодо недопущення поширення на територію країни неконтрольованих процесів, пов'язаних з дестабілізацією суспільно-політичної обстановки в суміжній державі, та втягування України у протистояння із суміжною державою ЗС України складом мирного часу (в умовах правового режиму надзвичайного або воєнного стану) повинні бути готовими до припинення поширення збройних конфліктів з території суміжних держав, а у разі втягування України у прикордонні збройні конфлікти – до їх стримування та ліквідації.

З метою стримування можливого міждержавного збройного конфлікту, а у разі його виникнення – відсічі збройній агресії ЗС України повинні мати мобілізаційні можливості для розгортання додаткових з'єднань і військових частин, а також для ведення ТрО України.

Повноваження, основні функції та завдання суб'єктів забезпечення національної безпеки у воєнній сфері визначаються Конституцією України, законами України, актами Президента України і Кабінету Міністрів України.

Інші військові формування, утворені відповідно до законів України, визначені ПрО, органи цивільного захисту та спеціальні формування для виконання завдань оборони України відповідно до Закону України “Про оборону України” зобов'язані:

- узгоджувати з Генеральним штабом ЗС України свої програми розвитку в частині, що стосується оборони держави, а також плани підготовки органів управління, з'єднань і військових частин, які в особливий період призначені для підпорядкування органам військового управління та виконання завдань ТрО;

- під керівництвом Генерального штабу ЗС України здійснювати планування застосування органів управління, з'єднань і військових частин, які в особливий період призначені для підпорядкування органам військового управління та виконання завдань ТрО, а також надавати Генеральному штабу ЗС України необхідну для цієї роботи інформацію;

- здійснювати підготовку та забезпечувати готовність визначених сил і засобів до спільних із ЗС України дій під час оборони держави, брати участь у створенні єдиної системи управління та всебічного забезпечення на особливий період;

- узгоджувати з Генеральним штабом ЗС України оперативно-стратегічні вимоги до ОВТ, військово-технічного майна, їх якісних та кількісних показників і брати участь у розробленні державної програми розвитку ОВТ та у формуванні державного оборонного замовлення;

- узгоджувати з МО України програми підготовки військових кадрів, вживати заходів щодо оптимізації системи військової освіти;

- брати участь у підготовці громадян України до військової служби, у тому числі в допризовній підготовці молоді, підготовці призовників з військово-технічних спеціальностей, у забезпеченні призову на строкову військову службу, у проведенні навчальних (або перевірочних) та спеціальних зборів і мобілізації, а також у військово-патріотичному вихованні громадян України;

- вживати заходів щодо підготовки території України до оборони;

- брати участь у виконанні завдань ТрО;

- здійснювати заходи щодо підтримування правового режиму воєнного (надзвичайного) стану;

- сприяти ЗС України у виконанні ними визначених завдань, а також

виконувати інші завдання у сфері оборони України згідно із законодавством.

З огляду на викладене вище, на процес формування функцій і завдань ЗС України впливають такі основні чинники:

- політичні цілі держави та її належність до воєнно-політичних союзів;
- характер безпекової ситуації та воєнних конфліктів;
- рівень розвитку економіки, науки, озброєння та техніки;
- чисельність і склад населення, його національні особливості, традиції, рівень освіти й культури, наявність підготовлених кадрів;
- географічне розташування країни;
- стан розвитку комунікацій та транспортної інфраструктури тощо.

Характер воєнно-політичної обстановки в Європі та довкола України потребує, щоб ЗС України бойовим складом мирного часу були спроможними:

- брати участь у запобіганні збройній агресії Російської Федерації та її стримуванні;
- забезпечити надійний захист державного кордону, у тому числі у повітряному просторі та в межах територіального моря;
- спільно з ІВФ та правоохоронцями ОСпП нейтралізовувати збройні конфлікти низької інтенсивності й забезпечити стратегічне розгортання ЗС України для вирішення завдань у локальній (регіональній) війні;
- надавати допомогу органам державної влади у ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій;
- підтримувати ПрО;
- підтримувати транспортні потреби держави;
- брати участь у міжнародній миротворчій діяльності.

Збройні Сили України бойовим складом воєнного часу мають бути спроможними здійснити відсіч повномасштабній збройній агресії з боку Російської Федерації в умовах гострого інформаційного протиборства, жорсткої боротьби за панування у повітрі, масованого застосування противником ВТЗ, ССПО та незаконних збройних формувань.

Надаючи пріоритет мирним засобам врегулювання конфліктів, Україна залишає за собою право на застосування військової сили для відновлення своєї територіальної цілісності в межах міжнародно визнаного державного кордону України, звільнення тимчасово окупованої території та непідконтрольних територій.

4.4.2. Особливості застосування Збройних Сил України у кризових ситуаціях воєнного характеру

У сучасному світі на глобальному, регіональному, субрегіональному та національному рівнях склалася система політичних, дипломатичних, правових, економічних, інформаційних, військових та інших

заходів щодо своєчасного розв'язання об'єктивних протиріч та нейтралізації суб'єктивних чинників, які можуть призвести до виникнення війн і збройних конфліктів. У комплексі заходів щодо збереження миру значну роль відіграють військові заходи, які мають забезпечити мир та безпеку світової спільноти в цілому, окремих регіонів і конкретних держав. Множину шляхів і способів недопущення воєнних конфліктів, напрацьовану людством, можна звести до кількох основних напрямів.

Перший напрям – реалізація принципу Веґеція (давньоримського військового теоретика кінця IV – початку V ст.): “Хочеш миру – готуйся до війни”. Послідовники цього принципу пріоритетне значення у недопущенні воєнних конфліктів надають військовій силі, саме завдяки якій неузгодженості, суперечності, протиріччя у відносинах між державами не переростають у відкрите збройне протистояння.

Другий напрям розглядає недопущення воєнних конфліктів як результат соціального та морального розвитку світової спільноти, пригнічення інстинкту агресивності людства, розширення миротворчої ролі міжнародних організацій.

Третій напрям як першооснову для недопущення воєнних конфліктів розглядає необхідність перебудови суспільства на засадах соціальної справедливості як мирними засобами, так і за допомогою революційного примушення.

Проте, незважаючи на значну кількість концепцій збереження миру, запобігти війнам і збройним конфліктам поки що не вдається. Саме тому військова сила залишається і ще тривалий час об'єктивно буде першоосновою як недопущення, так і розв'язання воєнних конфліктів.

Боездатність збройних сил, готовність та здатність населення встати на захист своєї країни є найважливішою умовою існування будь-якої суверенної держави. На сучасному етапі для України це питання набуло особливого значення у зв'язку з агресією Російської Федерації, під час якої застосовуються нові форми та способи збройної боротьби (насамперед диверсійно-розвідувальні сили, “зелені чоловічки”, інші способи гібридної війни), коли провідна роль відводиться проведенню спеціальних операцій, під час яких комплексно застосовують за єдиним замислом і планом регулярні збройні сили як чинник залякування, а ССпО, формування збройної опозиції та інші антидержавні озброєні формування – як головний суб'єкт, за дії якого країна-агресор начебто й не відповідає.

Основною метою застосування країною-агресором ССпО та створених ними парамілітарних формувань є послаблення економічного, політичного, воєнного та морального потенціалів держави – жертви агресії і досягнення перемоги у воєнному конфлікті без широкомасштабного застосування регулярних військ. При цьому об'єктами особливої уваги противника можуть бути: електростанції, водосховища, підприємства оборонно-промислового

комплексу, об'єкти на комунікаціях та інші важливі державні й військові об'єкти. Підтвердженням цьому є воєнні конфлікти кінця ХХ – початку ХХІ ст. у Перській затоці, на Балканах, у Центральній Азії, на Кавказі, в Африці, і що найболючіше – у Криму та на Донбасі.

Основним інструментом забезпечення національної безпеки держави у воєнній сфері є збройні сили – військове формування, на яке покладають оборону та захист національних інтересів.

Виходячи з політичних цілей воєнного конфлікту, визначених політичним керівництвом держави, збройні сили застосовують на основі оцінювання воєнно-політичної і воєнно-стратегічної обстановки у світі, регіоні, в окремій країні з урахуванням військових, економічних, науково-технологічних і морально-психологічних можливостей країни та її збройних сил, а також фізико-географічних умов театру воєнних дій. Відповідно до політичних цілей воєнного конфлікту визначають стратегічні цілі воєнних дій і загальні стратегічні завдання збройних сил, з яких випливають завдання видів збройних сил, угруповань військ (сил), об'єднань, а також необхідні сили, засоби та доцільні форми і способи збройної боротьби, що застосовуються.

Застосування збройних сил може включати:

- участь військ (сил) у загальнодержавних заходах щодо недопущення воєнних конфліктів;
- стратегічне розгортання збройних сил;
- участь у ТрО та ППО важливих об'єктів держави;
- безпосередню підготовку й ведення воєнних (бойових) дій;
- стратегічні перегрупування військ (сил) та інші дії у воєнному конфлікті.

При цьому основними формами застосування збройних сил можуть бути стратегічні дії, битви, операції, бойові дії (систематичні бойові дії), бої, удари, маневр тощо.

Стратегічне застосування ЗС України, ІВФ та ОСПП здійснюють відповідно до розроблених планів їх застосування, а ґрунтується воно на загальних принципах воєнного мистецтва.

У деяких країнах стратегічне застосування збройних сил розглядають як пряме (у разі ведення воєнних (бойових) дій) та непряме (у разі залучення збройних сил для дій без прямого застосування зброї).

Загальну мету стратегічного застосування збройних сил визначають виходячи з того, що міждержавна взаємодія розвивається за певними фазами (етапами), розгляд яких дає змогу простежити діалектику застосування невійськових і військових засобів для досягнення воєнно-політичних цілей сторін. Такими фазами вважають: *латентну* (зародження, загострення, наростання протиріч); *воєнно-політичну* кризу; *військову* (власне збройний конфлікт або війна); *відкриту* (відновлення миру).

Водночас воєнно-політичний процес розвивається під впливом багатьох нелінійно пов'язаних чинників. На початку ХХІ ст. яскраво проявляється тенденція стирання відмінностей між станом війни і станом миру. Війни вже не оголошують, а їх перебіг значно відрізняється від звичної логіко-часової побудови. Досвід воєнних конфліктів у Північній Африці і на Близькому Сході, на Кавказі, у Криму та на Донбасі показує, що цілком благополучна держава або її частина за лічені місяці і навіть дні може перетворитися на арену запеклої збройної боротьби, стати жертвою іноземної інтервенції, зануритися в хаос гуманітарної катастрофи і громадянської війни. За масштабами жертв і руйнувань, катастрофічних соціальних, економічних і політичних наслідків такі конфлікти нового типу можна порівняти з наслідками справжньої широкомасштабної війни.

Істотно змінилися і “правила війни”. Зросла роль невоєнних способів у досягненні політичних і стратегічних цілей, які у ряді випадків за своєю ефективністю значно перевершують силу зброї. Зокрема, співвідношення між невоєнними та воєнними заходами, з досвіду останніх десятиліть, може становити 4 : 1. Отже, акцент використовуваних методів протиборства зміщується у бік широкого застосування політичних, економічних, інформаційних, гуманітарних й інших невоєнних заходів, що реалізуються із залученням протестного потенціалу населення.

Усе це доповнюється прихованими воєнними заходами, у тому числі реалізацією заходів інформаційного протиборства, і діями ССПО з організації та підготовки збройної опозиції. До відкритого застосування сили часто під виглядом миротворчої діяльності і кризового врегулювання переходять тільки на якомусь етапі, переважно для досягнення остаточного успіху в конфлікті.

Звідси випливають цілком закономірні питання: що таке сучасний воєнний конфлікт? Як запобігти йому? До яких дій потрібно готувати війська (сили)? Чим війська мають бути озброєними? Які обсяги матеріальних та військово-навчених людських ресурсів створювати?

Тільки відповівши на ці питання, можна визначити життєздатні підходи до організації та здійснення стратегічного планування застосування ЗС України, напрями їх розвитку на довгострокову перспективу. Для цього потрібно чітко уявляти, які форми і способи застосування угруповань військ (сил) використовуватимуться на різних етапах розвитку воєнного конфлікту.

Життя переконливо доводить, що події на Північному Кавказі, “арабської весни” та “російської весни” скоріше за все стануть типовими війнами першої половини ХХІ ст. Отже, є потреба в умовах цієї “російської весни” напрацьовувати нові підходи до підготовки військ (сил) та їх застосування у кризових ситуаціях воєнного характеру.

Останнім часом говорять про безперспективність боротьби з агресією Російської Федерації, тому що вона за економічним та воєнним потенціалом

значно переважає Україну. Проте яким би сильним не був противник, якими б досконалими не були його сили і засоби збройної боротьби, які б довершені та майстерні форми і способи бойових дій він не застосував, у нього завжди знайдуться вразливі місця, а отже, завжди існують можливості адекватної асиметричної протидії. Потрібно їх шукати, знаходити й використовувати. При цьому слід не лише вивчати чужий досвід і наздоганяти провідні країни, а й працювати на випередження і самим виходити на передові позиції.

Операції і бойові дії угруповань військ (сил) ЗС України потрібно готувати з урахуванням розширення спектра засобів збройної боротьби (включаючи ВТЗ, ЗМУ та зброю, засновану на нових фізичних принципах), активізації діяльності ССПО та інтенсивного інформаційно-психологічного впливу.

Для досягнення успіху в боротьбі з противником, який має технологічну перевагу, необхідно:

- постійно нав'язувати йому свою волю, діяти енергійно, захоплювати й утримувати ініціативу, асиметричними діями зривати його плани і ставити в невідповідні умови, уміло використовувати його слабкі місця;

- знижувати здатність противника до опору знищенням (дезорганізацією роботи) ключових об'єктів його систем забезпечення, державного та військового управління, примушенням противника залучати значні сили і засоби на забезпечення безпеки об'єктів у тилу, позбавленням його можливості безперешкодного пересування і користування об'єктами інфраструктури, зменшенням ефективності застосування противником засобів ураження, насамперед ВТЗ, авіації, засобів ППО, ракетних військ і артилерії, інших сил і засобів ураження;

- збільшувати ефективність дій власних засобів ураження;
- деморалізовувати особовий склад військ і населення противника;
- сміливо здійснювати маневр силами і засобами, ударами та вогнем;
- зосереджувати зусилля на вибраних напрямках і виконанні головних завдань;

- завойовувати й утримувати вогневу перевагу та перевагу в повітрі й на морі;

- розвивати досягнутий успіх та своєчасно його закріплювати;
- вживати необхідних заходів щодо захисту, підтримання і швидкого відновлення бойової здатності військ (сил), систем управління, поповнення втрат і витрачених запасів матеріальних засобів;

- створювати, своєчасно відновлювати й уміло використовувати резерви.

4.4.3. Основи стримування збройної агресії

Завдання стримування можливих воєнних конфліктів виникає зазвичай за умови, коли заходи щодо запобігання конфлікту не мали позитивних наслідків і є логічним продовженням цілеспрямованих зусиль

усіх державних інституцій щодо недопущення переростання конфліктної ситуації у збройну фазу.

У зв'язку з цим категорію *стримування* найчастіше використовують щодо певного, чітко визначеного суб'єкта воєнного конфлікту, тобто носія ворожих дій або агресії. Отже, коли йдеться про стримування воєнного конфлікту, то на увазі мають зупинення ворожих намірів, недопущення проявлення ворожих дій, які можуть призвести до воєнного конфлікту, придушення намірів до ворожих дій або таких дій на самому початку конфлікту.

Очевидно, що стримування є одним із засобів запобігання, його логічним продовженням. Запобігання і стримування визначають єдиний шлях до недопущення воєнних конфліктів.

Таким чином, **функція стримування** – вжиття адекватних (випереджувальних) заходів для попередження (призупинення) намірів агресора щодо застосування проти України військової сили.

Для України в сучасних умовах стримування воєнних конфліктів перетворилося у важливий напрям державної і воєнної політики.

Воєнна наука тривалий час займалася лише збройною фазою воєнних конфліктів, досліджуючи переважно форми і способи підготовки та ведення збройної боротьби. Нині воєнно-політична діяльність держави потребує перегляду раніше прийнятих поглядів на способи забезпечення воєнної безпеки і підтримки воєнно-стратегічної стабільності, особливо під час зародження та на ранніх фазах розвитку будь-якого міждержавного або внутрішнього конфлікту для недопущення переростання його у військову фазу із застосуванням військової сили шляхом ведення воєнних дій.

Іншими словами, стримування можливих воєнних конфліктів і забезпечення воєнної безпеки країни шляхом комплексного використання політичних, дипломатичних, правових, економічних, інформаційно-психологічних, а також військових заходів несилового плану перетворюються в нагальну вимогу сучасності. Звідси, важливим завданням держави в сучасних умовах стає вмiле використання військової сили для стримування воєнних конфліктів на ранніх фазах їх розвитку з опорою на результати застосування засобів невоєнного характеру.

Історичний досвід свідчить про великий арсенал ненасильницьких військових заходів, які застосовували під час стримування воєнних конфліктів, ефективність яких не тільки в кожному окремо взятому конфлікті, а й у ході його розвитку була різною і тісно пов'язана насамперед з динамікою фазового розвитку конфлікту.

Теоретичне узагальнення досвіду понад 250 збройних конфліктів і локальних війн протягом періоду часу після Другої світової війни дав змогу виявити деякі закономірності їх розвитку і виділити шість стійких фаз: зародження, загострення, наростання, криза, війна, відновлення миру.

На *першій фазі* конфлікту (зародження), зазвичай латентної (прихованої), відбувається зародження конфлікту. Воєнно-політична обстановка стає небезпечною, хоча безпосередньої воєнної загрози немає і стратегічна стабільність зберігається.

Друга фаза конфлікту (загострення) пов'язана із загостренням напруженості і початком конфронтації, що супроводжується різкими політичними заявами та погрозами, демонстрацією військової сили сторін. Однак стратегічна обстановка деякий час залишається стабільною.

Третя фаза конфлікту (наростання) – поглиблення конфронтації, перехід до конфліктних дій, але без прямого застосування військової сили. Водночас відбувається наростання воєнної загрози, хоча стратегічна обстановка в цілому може бути ще стабільною.

Четверта фаза конфлікту (криза) – найгостріша і небезпечна, характеризується кризовим станом обстановки, безпосередньою воєнною загрозою, що здебільшого призводить до втрати стратегічної стабільності.

Цілком очевидно, що на кожній фазі потрібні конкретні заходи щодо локалізації конфлікту та його стримування. Труднощі їх вибору полягають у тому, що межі фаз розвитку конфлікту розмиті і визначити якісний перехід (стрибок) у його динаміці важко. Отже, найважливішими завданнями є відстеження обстановки, розкриття причин зародження і розвитку конфлікту, вироблення найефективніших воєнно-політичних несилових заходів. Врегулювання конфліктів мирним шляхом, у тому числі із застосуванням несилових військових заходів, потребує пошуку нових нестандартних методів і рішень.

Вочевидь, що вмиле застосування несилових воєнних дій зі стримування можливих збройних конфліктів на ранніх фазах їх розвитку з опорою на результати використання невоєнних засобів нині перетворюється у важливе завдання держави.

Водночас, урахувавши відносну новизну змісту цього завдання для ЗС України та інших складових сил оборони, їх підготовка і застосування для стримування воєнного конфлікту нині ще не відпрацьовані та потребують ретельного вивчення.

Стимування воєнного конфлікту як одна з важливих функцій збройних сил та інших складових сил оборони в сучасних умовах може реалізовуватися виконанням таких взаємозв'язаних завдань:

- заборона здійснення потенційним противником небажаних для нас дій;
- скоування противника для примушення його до бажаних для України дій;
- погроза застосування сили, у тому числі обмеженого, вибіркового ураження життєво важливих об'єктів противника;
- завдання обмеженого ураження найважливішим об'єктам потенційного агресора або їх елементам.

Заборони здійснення потенційним противником небажаних для нас дій досягають:

- проведенням дипломатичних, політичних акцій, економічних санкцій;
- проведенням ІпсО (дій);
- встановленням обмежень на здійснення певних видів бойової діяльності (зони, заборонені для польотів авіації та судноплавства);
- посиленням охорони державного кордону, виключної морської економічної зони.

Виконання завдання заборони здійснення потенційним противником певних небажаних для нас дій передбачає залучення боєготових військ (сил).

Сковування противника для примушення його до бажаних для України дій досягають:

- активізацією дипломатичних, політичних акцій, посиленням економічних санкцій;
- поширенням ІпсО (дій);
- здійсненням блокади, ізоляції певних об'єктів, видів діяльності;
- прикриттям державного кордону.

Виконання завдання передбачає нарощування бойової готовності військ (сил), створення угруповань на визначених напрямках (районах).

Погрози застосування сили, у тому числі обмеженого, вибіркового ураження життєво важливих об'єктів противника досягають:

- подальшим поширенням ІпсО (дій);
- демонстраційними діями створених угруповань військ (сил);
- поширенням блокади, ізоляції певних об'єктів, видів діяльності.

Виконання завдання погрози застосування сили, у тому числі обмеженого, вибіркового ураження життєво важливих об'єктів потенційного агресора передбачає повне розгортання угруповань на визначених напрямках (районах), безпосередню підготовку операцій (включно і спеціальних) визначених угруповань військ (сил).

Завдання обмеженого ураження найважливішим об'єктам потенційного агресора або їх елементам досягають:

- нарощуванням угруповань на визначених напрямках (районах);
- проведенням спеціальних операцій (дій);
- проведенням дій оперативного угруповання військ (сил) по визначених об'єктах.

Підготовку сил оборони до участі у виконанні завдань стримування воєнного конфлікту ведуть поступово, у міру зародження і розвитку конфліктної ситуації у два етапи: завчасно і безпосередньо.

Завчасну підготовку сил оборони держави до стримування воєнного конфлікту потрібно розпочинати після появи перших ознак зародження збройного конфлікту, із загостренням воєнно-політичної обстановки, тобто ще на ранній стадії його виникнення, проведенням заходів як у державі в

цілому, так і безпосередньо в Збройних Силах та ІВФ, визначених для дій у складі сил оборони держави.

Основними заходами завчасної підготовки сил оборони для виконання завдань стримування можливого воєнного конфлікту є:

- посилення всіх видів розвідки та своєчасне попередження військово-політичного керівництва держави про небезпеку щодо застосування проти України військової сили;
- приведення в готовність до застосування окремих з'єднань і частин із складу військових формувань мирного часу;
- демонстрація рішучості військово-політичного керівництва держави щодо відстоювання національних інтересів, у тому числі військовою силою;
- підвищення активності інформаційної боротьби;
- підсилення охорони державного кордону, повітряного простору і виключної морської економічної зони;
- виконання військовими формуваннями мирного часу заходів попередження виконанням навчальних пусків ракет, проведенням льотно-тактичних навчань з практичним бомбометанням у районах, які безпосередньо прилягають до зони можливого воєнного конфлікту;
- проведення навчань з'єднань і частин поблизу району можливої кризової ситуації з демонстрацією бойових можливостей;
- проведення спільних навчань ВМС та авіації щодо висадки морського десанту і забезпечення його дій на суші;
- зайняття визначеними з'єднаннями і частинами у разі потреби районів поблизу державного кордону;
- проведення часткового стратегічного розгортання Збройних Сил у разі розгортання військ агресора.

Рішення на участь сил оборони у виконанні завдань стримування воєнного конфлікту шляхом демонстрації військової сили і рішучості військово-політичного керівництва держави щодо відстоювання національних інтересів всіма засобами, у тому числі військовою силою, приймає вище політичне керівництво держави у міру загострення воєнно-політичної обстановки.

Зміст, обсяг завдань з підготовки сил оборони для стримування конфлікту та строки їх виконання залежатимуть від ступеня загострення воєнно-політичної обстановки навколо конфлікту і його характеру. Разом з тим підготовка до стримування воєнного конфлікту, незважаючи на демонстративні дії, ведеться приховано, у стислі терміни для досягнення раптовості у виконанні завдань.

Підготовку сил оборони до виконання завдань стримування ведуть поступово, у міру зростання ймовірності виникнення воєнного конфлікту, вона може включати:

- постійне відстеження обстановки у потенційно небезпечних районах, прогнозування можливих варіантів переходу конфліктних відносин у воєнну фазу та подальшого розвитку конфлікту;
- аналіз складу і бойових можливостей збройних формувань противника (регулярних та іррегулярних);
- участь у проведенні заходів інформаційної та психологічної боротьби;
- визначення потрібного (кількісного й якісного) складу військ (сил) для ліквідації (нейтралізації) конфлікту;
- визначення орієнтовних форм і способів застосування військ (сил) з урахуванням прогнозованих варіантів розвитку конфлікту;
- цілеспрямовану оперативну, бойову та мобілізаційну підготовку визначених з'єднань і частин, забезпечення їх постійної готовності до висування (перекидання) у можливий район воєнного конфлікту і виконання відповідних завдань;
- створення відповідних запасів матеріальних засобів та їх розміщення у визначених районах;
- проведення рекогносцировок можливих районів виникнення і розгортання воєнного конфлікту;
- оперативне облаштування території;
- розвиток інфраструктури, створення необхідної бази для подальшого розгортання системи управління військами (силами);
- організацію обміну інформацією між органами управління складових сил оборони та сил безпеки в межах їх компетенції.

Безпосередня підготовка сил оборони до участі у виконанні завдань стримування можливого воєнного конфлікту розпочинається після отримання відповідного Указу Президента України – Верховного Головнокомандувача ЗС України, на основі якого Головнокомандувач ЗС та Генеральний штаб ЗС організовує застосування визначених сил і засобів для стримування воєнного конфлікту.

Організація застосування сил оборони для стримування воєнного конфлікту включає:

- уточнення Стратегічного замислу застосування сил оборони держави за відповідною ситуацією (стосовно участі сил оборони в стримуванні можливого воєнного конфлікту);
- рекогносцировку (у разі потреби) районів розгортання можливого воєнного конфлікту;
- постановку завдань військам (силам) на виконання заходів щодо стримування воєнного конфлікту;
- планування дій військ (сил), визначених для участі в заходах щодо стримування можливого воєнного конфлікту;

- організацію взаємодії військ (сил), визначених для участі в заходах щодо стримування можливого воєнного конфлікту;
- організацію всіх видів забезпечення військ (сил);
- організацію управління військами під час виконання ними завдань стримування можливого воєнного конфлікту.

Уточнення Стратегічного замислу застосування сил оборони за відповідною ситуацією (стосовно участі сил оборони в стримуванні можливого воєнного конфлікту) починається після отримання Директиви Президента України – Верховного Головнокомандувача ЗС України “Про невідкладні заходи щодо стримування воєнного конфлікту”.

У ході усвідомлення Директиви необхідно чітко зрозуміти:

- мету та завдання застосування сил оборони під час стримування можливого воєнного конфлікту;
- дозволені межі ведення демонстративних дій та їх просторовий розмах;
- особливості виконання військами (силами) поставлених завдань;
- склад угруповань військ (сил), які залучаються до участі в стримуванні воєнного конфлікту.

Під час уточнення Стратегічного замислу застосування сил оборони за відповідною ситуацією (стосовно участі сил оборони в стримуванні можливого воєнного конфлікту) та оцінювання обстановки особливу увагу приділяють:

- аналізу особливостей воєнно-політичної обстановки в районі ймовірного воєнного конфлікту;
- складу населення, оцінюванню його ставлення до подій, що відбуваються, збройних формувань, які можуть діяти на боці противника;
- характеру та інтенсивності інформаційно-психологічного впливу на ті чи інші групи населення;
- заходам, які проводилися раніше місцевою виконавчою владою, органами і військами МВС, СБ, МНС щодо вирішення виниклих протиріч, результатам їх діяльності.

На основі ретельного вивчення особливостей обстановки, що склалася, з урахуванням прогнозу її можливого розвитку уточнюють Стратегічний замисел застосування сил оборони за відповідною ситуацією (стосовно участі сил оборони в стримуванні можливого воєнного конфлікту).

У Стратегічному замислі застосування сил оборони за відповідною ситуацією (стосовно участі сил оборони в стримуванні можливого воєнного конфлікту) уточнюють:

- висновки з воєнно-політичної обстановки про характер загрози, для участі в стримуванні якої залучаються сили оборони;
- способи застосування сил оборони за можливими варіантами розвитку ситуації;

- мета застосування сил оборони у вирішенні завдань стримування воєнного конфлікту;
- зони, райони, об'єкти (напрями) зосередження основних зусиль військ (сил);
- порядок застосування сил оборони під час виконання завдань стримування воєнного конфлікту (дій військ (сил) за можливими варіантами розвитку ситуації);
- обмеження щодо застосування військ (сил) та зброї, заборона на об'єкти і райони дій;
- склад військ (сил), які залучаються до участі у виконанні завдань зі стримування можливого воєнного конфлікту;
- мета, завдання і заходи ІпсП у ході виконання завдань зі стримування воєнного конфлікту (дій військ (сил) за можливими варіантами розвитку ситуації);
- порядок оперативного планування та управління військами (силами) у ході участі сил оборони у виконанні завдань стримування воєнного конфлікту (дій військ (сил) за можливими варіантами розвитку ситуації);
- потреба сил оборони в особовому складі для виконання ними завдань зі стримування воєнного конфлікту (дій військ (сил) за можливими варіантами розвитку ситуації);
- потреба сил оборони в озброєнні та військовій техніці для виконання завдань зі стримування воєнного конфлікту (дій військ (сил) за можливими варіантами розвитку ситуації);
- потреба сил оборони в МТЗ для виконання завдань зі стримування воєнного конфлікту (дій військ (сил) за можливими варіантами розвитку ситуації);
- загальнодержавні та відомчі заходи, які плануються і проводяться для підготовки сил оборони до участі у стримуванні воєнного конфлікту (дій військ (сил) за можливими варіантами розвитку ситуації) та гарантованого виконання ними визначених завдань.

Завдання військам (силам) щодо участі у виконанні завдань стримування збройного конфлікту доводяться директивами, бойовими розпорядженнями та наказами.

Сили оборони під час стримування воєнного конфлікту застосовують згідно з положеннями Стратегічного замислу застосування сил оборони за відповідною ситуацією (стосовно участі сил оборони в стримуванні можливого воєнного конфлікту), що включає послідовне або паралельне проведення низки заходів:

- посилюють бойове чергування, охорону та прикриття державного кордону, морської виключної економічної зони та повітряного простору;
- посилюють режим охорони важливих державних і військових органів управління та об'єктів особливої важливості;

- проводять демонстративні дії визначеними з'єднаннями, частинами і підрозділами зі складу сил негайного реагування у встановлених районах;
- у разі потреби нарощують бойовий склад угруповань військ (сил) у визначених операційних районах;
- посилюють ППО у визначених операційних районах;
- здійснюють підготовку до проведення розвідувальної, ІпсО та участі в АТО.

Визначені військові з'єднання і частини сил оборони за додатковим рішенням Головнокомандувача ЗС України переводять на посилений режим бойової підготовки. Водночас поетапно вводять до строю льотний склад авіаційних частин Повітряних Сил, армійської авіації та авіації ВМС ЗС України.

У разі потреби за особливим розпорядженням Головнокомандувача ЗС України з'єднання, військові частини та підрозділи прикриття державного кордону висувають у район оперативного призначення і розгортають поблизу державного кордону для посилення його охорони або прикриття.

З'єднання, частини та підрозділи прикриття спільно з органами, частинами і підрозділами Державної прикордонної служби, які безпосередньо охороняють державний кордон у районі можливого воєнного конфлікту, організують розвідку, систему вогню, обладнують в інженерному відношенні опорні пункти, вузли оборони, позиції, блокпости, готують систему інженерних загороджень.

Застосування морської компоненти може бути організовано такими способами: патрулювання у визначеному районі; морська блокада району узбережжя; ізоляція (охорона) прибережного району.

Патрулювання у визначеному районі здійснюють кораблі на рубежах або у визначених районах виключної морської економічної зони як самостійно, так і у взаємодії з кораблями Морської охорони Державної прикордонної служби.

Морська блокада району узбережжя – комплекс різних дій сил і засобів ВМС у взаємодії з частинами Морської охорони Державної прикордонної служби, спрямований на встановлення особливого режиму плавання у визначеному районі територіального моря вздовж узбережжя країни для повного або вибіркового припинення проходу іноземних кораблів та комерційних суден у разі виникнення у районі кризової ситуації.

Ізоляція (охорона) прибережного району може бути комплексом дій сил та засобів ВМС у взаємодії з частинами Морської охорони Державної прикордонної служби, який спрямований на недопущення проникнення у визначений район територіального моря іноземних кораблів, суден, припинення можливого підвезення у район подій бойовиків, зброї, вантажів з іншої країни, а із загостренням обстановки – знищення кораблів, суден, що намагаються прорватися до узбережжя або в район моря, який контролюється.

За умов подальшої ескалації кризи або несприятливого розвитку обстановки для обмеження зони застосування ВМС протилежної сторони чи ізоляції зони проведення військами спеціальних заходів на узбережжі можуть бути встановлені особливі мінні загородження або залучені кораблі міжнародного морського з'єднання “за викликом” БЛЕКСИФОР від інших так званих третіх країн, які будуть діяти за мандатом ООН.

У морському районі, який ізольовано, здійснюють контроль за судноплавством усіх цивільних суден, що перевозять вантажі на морських комунікаціях країни.

Необхідно підкреслити, що на будь-якому етапі дій щодо врегулювання кризи у морській зоні захист судноплавства є одним з головних завдань держави. Відсутність безпеки судноплавства або неспроможність держави забезпечити її у своїх територіальних водах може призвести до величезних економічних збитків і навіть стати основою конфлікту.

Для демонстрації рішучості військово-політичного керівництва держави до застосування військової сили визначені з'єднання (частини) проводять навчання з практичними пусками ракет і льотно-тактичні навчання авіаційних частин з практичним бомбометанням. При цьому пуски оперативно-тактичних і тактичних ракет, застосування бойових засобів авіації в ході навчань здійснюються тільки на відповідних військових полігонах, максимально наближених до району можливого конфлікту.

Водночас визначені військові формування ЗС України спільно з військовими формуваннями інших сил оборони можуть брати участь у локалізації та ліквідації незаконно створених збройних формувань антиконституційної спрямованості у районах їх дій.

Територіальну оборону організують за територіально-адміністративним принципом у взаємодії з Державною прикордонною службою, структурними Міністерства внутрішніх справ, Національної гвардії, регіональними органами Служби безпеки в областях, які безпосередньо прилягають до району можливого воєнного конфлікту.

Для значного посилення ефективності заходів щодо стримування можливого воєнного конфлікту максимально активізують заходи інформаційно-психологічного протиборства, яке за певних умов може прийняти форму ІпсО.

Інформаційно-психологічна операція – сукупність узгоджених та взаємозв'язаних за метою, завданнями, місцем і часом ІпсД та акцій щодо впливу на морально-психологічний стан воєнно-політичного керівництва, особового складу військ, населення противника та дій щодо вогневого ураження (знищення) об'єктів інформаційної структури, радіоелектронного придушення його телекомунікаційних систем, а також протидії інформаційно-психологічному впливу противника на власні сили та засоби, що здійснюють одночасно й послідовно за єдиним замислом і планом для виконання визначених завдань у встановлений час.

За мирного часу, навіть в умовах відносно стабільної воєнно-політичної обстановки, для забезпечення постійної готовності до проведення заходів інформаційно-психологічного протиборства (операцій) відповідно до вимог чинного законодавства України структури ІпсО ЗС України та інших складових сектору безпеки і оборони мають виконувати такі завдання:

- у взаємодії з іншими структурами держави, призначеними для виконання завдань інформаційно-психологічного протиборства, виявляти ознаки ведення ІпсО проти України з метою захисту її національних інтересів від зовнішніх загроз;

- проводити стратегічне планування застосування сил і засобів ІпсО ЗС України та підтримання їх бойової готовності;

- організовувати і підтримувати постійну взаємодію сил і засобів ІпсО сил оборони України та державних органів, які можуть залучатися до виконання завдань в інтересах проведення інформаційно-психологічного протиборства (операції).

У період стримування можливого воєнного конфлікту першочерговими завданнями інформаційно-психологічного протиборства стають:

- визначення змін стану соціально-політичного, етнічно-релігійного та морально-психологічного складу військ і населення протилежної сторони, її сил і засобів ІпсО та найсприятливіших об'єктів для здійснення ефективного психологічного впливу;

- дискредитація підходу до вирішення міждержавних проблем збройним шляхом як засобу раціональної політики, переконання опонентів у необхідності вирішення спірних питань виключно мирним шляхом;

- представлення світовій спільноті агресивних намірів протилежної сторони, ігнорування нею пропозицій щодо вирішення проблем переговорним шляхом, висвітлення безпідставності претензій (звинувачень) до України;

- здійснення інформаційно-психологічних акцій.

При цьому основними засобами під час проведення заходів інформаційно-психологічного протиборства (операцій) можуть бути:

- матеріали друкованої пропаганди для розповсюдження серед особового складу військ та населення як держави – імовірного противника, так і України;

- радіо- і телепропаганда;

- усна пропаганда;

- комп'ютерні атаки.

Інколи в ході проведення заходів стримування воєнного конфлікту можуть проводитися контртерористичні дії.

Контртероризм – активні заходи, які проводять військові та інші структури державної виконавчої влади для недопущення й припинення терористичних проявів.

Контртерористичними заходами є визволення заручників, вилучення мінно-вибухових засобів та знищення терористичної інфраструктури, які виконують спеціально підготовлені й оснащені підрозділи спеціальних сил Служби безпеки України, Національної гвардії МВС, Державної прикордонної служби, а у разі потреби і ЗС України.

У ході проведення заходів стримування воєнного конфлікту для отримання розвідувальної інформації з дозволу Верховного Головнокомандувача ЗС України і за особливим розпорядженням Головнокомандувача ЗС України може також проводитися розвідувальна операція. Інформацію добувають спостереженням, підслуховуванням та перехоплюванням переговорів, які ведуться по технічних засобах зв'язку, пошуком визначених об'єктів у заданому районі.

Основні зусилля сил і засобів розвідки сил оборони в ході розвідувальної операції спрямовуються на таке:

- добування, збирання та вивчення даних про воєнно-політичну і воєнно-стратегічну обстановку у світі, регіоні та безпосередньо навколо конфліктної ситуації;
- визначення напрямків і тенденцій можливого розвитку обстановки;
- отримання даних про збройні сили і воєнно-економічний потенціал, склад, положення, стан, характер дій, намір угруповань військ (сил) протилежної сторони;
- своєчасне виявлення заходів різних політичних сил щодо легітимізації існуючих територіальних претензій до України;
- стеження за створенням поблизу державного кордону України військових угруповань держави – ініціатора воєнного конфлікту;
- своєчасне виявлення безпосередньої підготовки угруповань військ (сил) протилежної сторони до вирішення можливого воєнного конфлікту;
- постійне добування відомостей, які дадуть змогу розкрити замисел і строк початку збройного конфлікту, положення та можливі напрями дій угруповань військ (сил);
- надання прогнозно-аналітичної інформації вищому воєнно-політичному керівництву держави для прийняття рішень;
- відслідковування розвитку обстановки в кризових районах;
- своєчасне виявлення і контроль за важливими об'єктами на території держави – ініціатора воєнного конфлікту.

Забезпечення сил оборони під час стримування можливих воєнних конфліктів полягає у підготовці і здійсненні заходів, спрямованих на підтримання військ (сил) у високому ступені бойової готовності, збереження їх боєздатності і створення сприятливих умов для успішного та своєчасного виконання визначених їм завдань, а також підвищення ефективності їх застосування під час виконання завдань щодо стримування можливого воєнного конфлікту.

Одним з головних обов'язків Головнокомандувача ЗС України, командувачів об'єднаними силами (оперативними командуваннями), командирів і штабів усіх рівнів є організація взаємодії та постійне її підтримання в ході виконання всіх завдань стримування можливого воєнного конфлікту.

Мета організації взаємодії полягає в забезпеченні узгодженого застосування військ (сил), ефективного використання їх основних можливостей та досягається:

- єдиним розумінням всіма взаємодіючими військами (силами) ролі та місця угруповань військ (сил) у досягненні мети стримування можливого збройного конфлікту;
- чітким визначенням завдань угрупованням військ (сил), діями яких забезпечується досягнення мети стримування;
- постійним узгодженням способів вирішення цих завдань;
- знанням посадовими особами можливостей своїх і взаємодіючих військ (сил), обстановки, що складається;
- систематичним обміном воєнно-політичною та воєнно-стратегічною інформацією, підтримкою стійкого зв'язку взаємодії;
- своєчасним вживанням заходів щодо відновлення втраченої взаємодії, проведенням спільних технічних, електронних і програмних заходів.

Загальне керівництво військами (силами) під час стримування воєнного конфлікту, тобто визначення завдань, складу, порядку нарощування боєздатності та планування їх застосування, здійснює Головнокомандувач ЗС України через Генеральний штаб ЗС України, командувача Об'єднаних сил та об'єднаний оперативний штаб, командувачів і штаби оперативних командувань.

Безпосереднє управління угрупованнями сил оборони України під час стримування воєнного конфлікту здійснює командувач Об'єднаних сил через об'єднаний оперативний штаб (командувачі і штаби оперативних командувань). У разі потреби відповідно до вимог оперативної обстановки, що склалася, передбачається управління зі стаціонарних або рухомих пунктів управління, розгорнутих у районі дій військ (сил).

Угруповання військ (сил) під час виконання завдань стримування воєнного конфлікту повинні дотримуватися Женевського протоколу від 1925 р. та Женевського протоколу від 20.03.1966, а також інших документів міжнародного права, які регламентують дії збройних формувань під час їх застосування.

Таким чином, участь у запобіганні воєнному конфлікту та стримуванні можливої збройної агресії є однією з важливих функцій ЗС України та інших складових сил оборони за мирного часу. Підготовка і застосування ЗС України під час запобігання воєнному конфлікту і стримування має свою специфіку та потребує спеціальної підготовки органів управління військ (сил) для виконання поставлених завдань.

Форми і способи дій військ (сил) під час запобігання воєнному конфлікту і його стримування можуть різнитися за масштабом, цілями і завданнями, складом залучених угруповань військ (сил).

Питання для самоконтролю

1. Завдання оборонного планування.
 2. Правова база оборонного планування в Україні.
 3. Функції оборонного планування.
 4. Розподіл видатків бюджету міністерства оборони та збройних сил провідних країн – членів НАТО.
 5. Суб'єкти та об'єкти оборонного планування в Міністерстві оборони та ЗС України.
 6. Структура та зміст Концепції реформування та розвитку ЗС України.
 7. Структура та зміст Програми реформування та розвитку ЗС України.
 8. Організація, структура, зміст і призначення оборонного огляду.
 9. Досвід оборонного планування та проблемні питання, що його супроводжують.
 10. Сучасне розуміння поняття “територіальна оборона” та її завдання.
 11. Досвід побудови системи ТрО в іноземних державах.
 12. Побудова територіальної оборони України.
 13. Керівництво територіальною обороною.
 14. Основні заходи підготовки територіальної оборони.
 15. Особливості виконання завдань територіальної оборони в сучасних умовах.
 16. Основні напрями вдосконалення побудови територіальної оборони.
 17. Сутність запобігання воєнним конфліктам сучасності.
 18. Основні шляхи запобігання виникненню воєнних конфліктів на території України.
 19. Основні військові заходи участі сил оборони України у запобіганні виникненню воєнних конфліктів на території України.
 20. Основні проблеми участі сил оборони України у запобіганні виникненню воєнних конфліктів на території України.
 21. Сутність стримування воєнних конфліктів сучасності.
 22. Основні шляхи досягнення силами оборони України мети стримування воєнних конфліктів на території України, їх сутність.
 23. Першочергові завдання інформаційно-психологічного протиборства в період стримування можливого воєнного конфлікту.

Список літератури

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України, 1996, № 30, ст. 141 (зі змінами).
 2. Закон України “Про національну безпеку України” від 21.06.2018 № 469-VIII (зі змінами).
 3. Закон України “Про оборону України” від 06.12.1991 № 1932-XII (зі змінами).
 4. Закон України “Про Збройні Сили України” від 06.12.1991 № 1934-XII (зі змінами).
 5. Закон України “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики” від 01.07.2010 № 2411-VI (зі змінами).
 6. Закон України “Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях” від 18.01.2018 № 2268-VIII (зі змінами).

7. Закон України “Про Раду національної безпеки і оборони України від 05.03.1998 № 183/98-ВР (зі змінами).

8. Закон України “Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію” від 21.10.1993 № 3543-ХІІ (зі змінами).

9. Закон України “Про правовий режим надзвичайного стану” від 16.03.2000 № 1550-ІІІ (зі змінами).

10. Закон України “Про правовий режим воєнного стану” від 06.04.2000 № 1647-ІІІ (зі змінами).

11. Закон України “Про державне оборонне замовлення” від 3.03.1999 № 64-ХІV (зі змінами).

12. Закон України “Про основи національного спротиву” від 02.08.2021 № 1702-ІХ.

13. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки та оборони України від 14.09.2020 “Про Стратегію національної безпеки України”» від 14.09.2020 № 392/2020.

14. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки та оборони України від 25.03.2021 “Про Стратегію воєнної безпеки України”» від 25.03.2021 № 121/2021.

15. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки та оборони України від 20.08.2021 “Про Стратегічний оборонний бюлетень України”» від 17.09.2021 № 473/2021.

16. Указ Президента України “Про Концепцію забезпечення національної системи стійкості” від 27.09.2021 № 479/2021.

17. Про Державний бюджет України на 2021 рік: Указ Президента України від 14.05.2021 № 486/2020.

18. Положення про Міністерство оборони України: Постанова КМ України від 26.11.2014 № 671 (зі змінами).

19. Положення про Генеральний штаб Збройних Сил України: Указ Президента України від 30.01.2019 № 23/2019.

20. Указ Президента України «Про введення в дію рішення РНБО України від 24.03.2020 “Про звіт щодо результатів проведення оборонного огляду МО України”» від 24.03.2020 № 106/2020.

21. Наказ Міністра оборони України “Про затвердження Положення про організацію стратегічного планування в Міністерстві оборони України” від 27.12.2006 № 749“ (зі змінами наказ Міністерства оборони України від 21.09.2015 № 499).

22. Наказ Міністра оборони України, Головнокомандувача Збройних Сил України “Про організацію короткострокового планування заходів з утримання і розвитку Збройних Сил України на 2021, 2022 та два подальші роки” від 19.02.2021 № 46/45.

23. Основи стратегії національної безпеки та оборони держави : підручник / [О. П. Дузь-Крятченко, Ю. В. Пунда, В. П. Грищенко та ін.]. – К. : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2015. – 620 с.

24. Планування оборонних ресурсів : підручник / [С. В. Бадива, В. В. Барановський, В. П. Грищенко та ін.]. – К. : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2017. – 320 с.

25. Біла книга 2019–2020: Збройні Сили України, Держспецтрансслужба.

26. Нечхаєв С. М. Актуальні проблеми будівництва Збройних Сил України в сучасних умовах // Труді університету. – К. : НУОУ, 2014. – Вип. 2(123). – С. 9–15.

27. Нечхаєв С. М., Остапець О. М. Обґрунтування переліку та змісту чинників, що впливають на розвиток Збройних Сил України // Труді університету. – К. : НУОУ, 2018. – Вип. 1(146). – С. 38–40.

ПІСЛЯМОВА

Україна продовжує протистояти збройній агресії з боку Російської Федерації. Агресія розпочалася з втручання Російської Федерації у внутрішні справи України, окупації Криму та розв'язання воєнної агресії на Сході України. Надалі Російська Федерація підтримувала і продовжує підтримувати терористичну діяльність незаконних збройних формувань в окремих районах Донецької і Луганської областей, що призвело до порушення територіальної цілісності, недоторканності кордонів та ескалації ситуації на Сході України.

Позаблоковий статус та багатовекторна зовнішня політика України виявилися неефективними у контексті забезпечення держави від зовнішньої агресії у сучасних умовах і політичного тиску. Міжнародні зобов'язання стосовно поваги незалежності, суверенітету і недоторканності кордонів України не стали достатніми інструментами, здатними гарантувати зовнішню безпеку нашої держави.

Зазначені проблеми спонукають до необхідності проведення докорінних змін у підходах до формування воєнної політики та основ забезпечення воєнної безпеки й оборони держави. Воєнна політика здійснюється шляхом реалізації відповідних доктрин, стратегій, концепцій, програм і планів у різних сферах. При цьому воєнна політика як система реально інтегрує, зв'язує в єдиний комплекс діяльність держави.

На новітньому етапі своєї історії Україна через свою воєнну науку і практику військового будівництва, успадкувавши історичний досвід, спирається на власні Стратегію національної безпеки України, Воєнну доктрину України, Стратегічний оборонний бюлетень України, Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України та з урахуванням наріжних положень державної політики, у тому числі воєнної, формує відповідну їм національну воєнну стратегію. При цьому не відкидається і не ігнорується зарубіжний досвід, а також досвід локальних війн та збройних конфліктів сучасності.

За цих умов, як показав досвід проведення АТО та ООС в окремих районах Донецької та Луганської областей, більшої ваги набувають політико-дипломатичні, економічні, інформаційні, правоохоронні засоби та важелі, а також військова сила та засоби принципово нової якості – мобільні, боєздатні, компактні, високоефективні, відповідним чином оснащені, підготовлені до виконання широкого кола завдань (як традиційних, так і нетрадиційних) на всіх етапах розвитку конфліктів.

Для зміцнення обороноздатності держави було проведено заходи щодо підвищення якості часткової мобілізації, відновлення ОВТ, приведення у боєздатний стан військових частин ЗС України.

Основним стратегічним напрямом реалізації державної політики у сфері оборони визначено забезпечення готовності сектору безпеки і оборони, економіки та суспільства до нейтралізації збройної агресії проти України.

Викладені у підручнику матеріали, які ґрунтуються на системному підході, дадуть змогу перейти від абстрактного теоретичного рівня розуміння безпекового середовища до конкретних реалій національної безпеки, а також сприятимуть як виробленню нових наукових підходів, так і вирішенню актуальних практичних проблем воєнної безпеки та оборони України. Як відомо, кожна суверенна країна йде цим шляхом самостійно, виходячи зі своїх можливостей. Важливо, щоб усі усвідомили, що майбутнє – це те, що створюється вже зараз.

Автори підручника сподіваються, що використання зазначених матеріалів та рекомендацій дасть змогу ефективніше реалізовувати національні традиції та здобутки власної воєнної науки й практики для захисту національних інтересів України.

Перелік умовних скорочень	3
Передмова	4
Розділ 1. Основні положення національної безпеки України	7
1.1. Основні визначення національної безпеки, мета, сфери, об'єкти, суб'єкти та принципи забезпечення національної безпеки	8
1.2. Стратегія забезпечення національної безпеки України в умовах воєнної агресії	14
1.3. Система забезпечення національної безпеки України: визначення, мета, структура, функції та завдання в умовах конфліктних ситуацій	18
<i>Питання для самоконтролю</i>	28
<i>Список літератури</i>	28
Розділ 2. Основні аспекти воєнної безпеки України	29
2.1. Основні визначення воєнної безпеки України: мета, сфери, об'єкти, суб'єкти та принципи забезпечення воєнної безпеки	29
2.2. Сучасний стан забезпечення воєнної безпеки України в умовах конфліктних ситуацій	36
2.3. Система забезпечення воєнної безпеки України: визначення, мета, структура та завдання з урахуванням уроків та досвіду антитерористичної операції й операції Об'єднаних сил	41
2.4. Методика оцінювання стану середовища воєнної безпеки	47
2.4.1. Формування національних інтересів України у воєнній сфері	47
2.4.2. Визначення загроз національним інтересам України	51
<i>Питання для самоконтролю</i>	52
<i>Список літератури</i>	52
Розділ 3. Основи воєнної стратегії	53
3.1. Еволюція розвитку збройної боротьби	53
3.1.1. Загальний огляд і класифікація воєнних конфліктів сучасності	53
3.1.2. Основні тенденції і закономірності розвитку збройної боротьби у воєнних конфліктах останніх десятиліть	63
3.2. Місце і роль воєнної стратегії у воєнному мистецтві	83
3.2.1. Визначення, мета, основні принципи та категорії воєнної стратегії	83
3.2.2. Основи національної воєнної стратегії	101
3.3. Гібридна війна як форма сучасного протистояння	106
3.3.1. Основні визначення, джерела та ознаки гібридних воєн	106
3.3.2. Основні загальні складові гібридної війни, їх характеристика	118
3.3.3. Досвід України в протидії гібридній війні	125
<i>Питання для самоконтролю</i>	130
<i>Список літератури</i>	130
Розділ 4. Основи оборони України	132
4.1. Підготовка України до оборони	132
4.1.1. Особливості підготовки України до оборони: визначення, складові та завдання	132

4.1.2.	Призначення, структура та зміст теорії будівництва збройних сил	135
4.1.3.	Теоретичні основи територіальної оборони України з урахуванням досвіду операції Об'єднаних сил	138
4.2.	Основи функціонування сектору безпеки і оборони	149
4.2.1.	Місце і роль сектору безпеки і оборони в системі забезпечення національної безпеки України	149
4.2.2.	Основні напрями розвитку сектору безпеки і оборони з урахуванням досвіду та уроків операції Об'єднаних сил	153
4.3.	Засади системи об'єднаного планування в Україні	156
4.3.1.	Мета, цілі та рівні системи об'єднаного планування	156
4.3.2.	Основні процедури стратегічного планування в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України	157
4.3.3.	Організація та здійснення оборонного планування на основі спроможностей у Міністерстві оборони України та Збройних Силах України	160
4.3.4.	Організація оборонного планування в Міністерстві оборони України та Збройних Силах України: стратегічні аспекти	166
4.3.5.	Основи планування розвитку Збройних Сил України з урахуванням операції Об'єднаних Сил	167
4.4.	Основи планування застосування Сил оборони України	172
4.4.1.	Теоретичні основи та актуальні проблеми планування застосування Сил оборони	172
4.4.2.	Особливості застосування Збройних Сил України у кризових ситуаціях воєнного характеру	181
4.4.3.	Основи стримування збройної агресії	185
	<i>Питання для самоконтролю</i>	198
	<i>Список літератури</i>	198
	<i>Післямова</i>	200

Підручник

Авторський колектив

**ОСНОВИ
ВОЄННОЇ БЕЗПЕКИ
УКРАЇНИ**

Редактор *І. О. Костюк*
Комп'ютерна верстка *Т. І. Кузнєцової*

Підписано до друку 16.12.2021 р. Формат 60×84¹/₁₆.
Папір офсетний. Обл.-вид. арк. 11,628. Друк. арк. 12,75.
Зам. 320. Вид. № 20. Тираж 30 прим.

Надруковано у друкарні Національного університету оборони України
ім. Івана Черняховського:
03049 м. Київ, Повітрофлотський пр-т, 28

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції,
серія ДК № 2205 від 02.06.2005